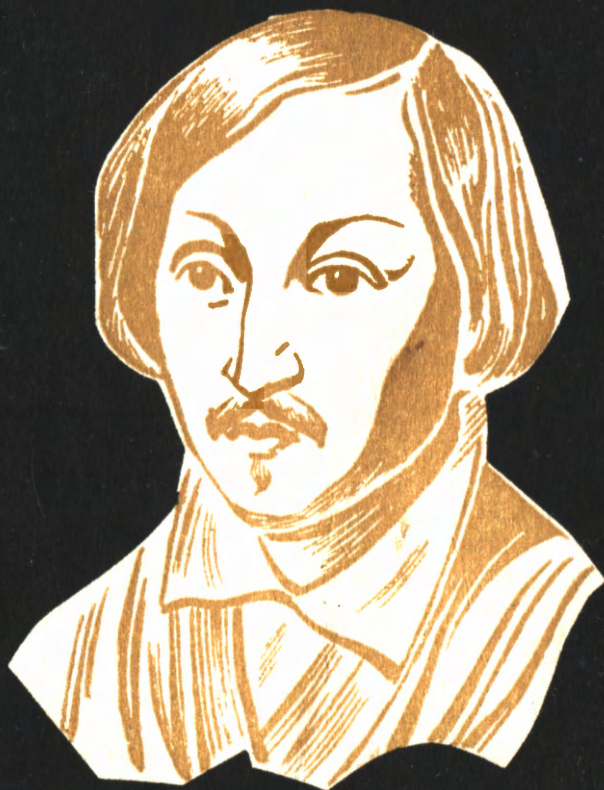

МИКОЛА ГОГОЛЬ
СТРАШНА
ПОМСТА

ДЕШЕВИЙ МІСЯЦЬ

КЛУБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ!

Оце перед Вами 12-тий випуск Клубу Приятелів Української Книжки: **М. Гоголь: СТРАШНА ПОМСТА** та інші оповідання. Цєю книжкою закінчуємо першу серію видавничої праці КПУК. Обіцянку нашу ми сповнили, хоч були й такі, що не вірили нашим словам і обіцянкам. Ми вдячні Вам, що мимо всього підтримали нас морально й матеріально передплатою. Ваша прихильна постава до нас, до українського друкованого слова, дала нам змогу завершити розпочате діло і продовжувати його далі.

Тепер проголошуємо передплату на другу серію 12 книжок або 1600 сторінок дотеперішного формату. Друкуватимемо твори українських класиків і модерних українських письменників, дещо зі світового письменства та популярно наукові видання. Крім цього маємо в плані видати одну або дві книжки англійською мовою. Будуть це переклади передових українських письменників. Хочемо зазнайомлювати чужинний світ про наше багате письменство, про нашу культуру.

ОДНА ПЕРЕДПЛАТА

на 12 книжок або 1600 сторінок виносить \$ 9.00

ДВІ ПЕРЕДПЛАТИ

(для себе і приєднаного передплатника) \$16.00

ТРИ ПЕРЕДПЛАТИ

(для себе і двох нових передплатників) \$21.00

Знижка важна до кінця червня ц. р. Знижена передплата повинна бути заплачена наперед. При зниженій передплаті одна книжка коштує лише \$0.60 центів, а в продажу ціна її буде від \$1.25 до \$2.00.

**КОРИСТАЙТЕ З НАГОДИ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ САМИ
та ПРИЄДНУЙТЕ ДРУГИХ!!**

Адреса Клубу ПУК:

UKRAINIAN BOOK CLUB, LTD.,

834½ MAIN STREET WINNIPEG, CANADA PHONE 591 419

UKRAINIAN BOOK CLUB

BOOK 12.

M. HOHOL'
(N. Gogol)

The TERRIBLE VENGEANCE
and other stories

Edited by
J. B. RUDNYCKYJ

19 WINNIPEG 52

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

КНИЖКА 12.

М. ГОГОЛЬ

СТРАШНА ПОМСТА

та інші оповідання

За редакцією
Яр. Рудницького

1 9 ВІННІПЕГ 5 2

Обкладинка Мирона Левицького

Printed by
The New Pathway, 184 Alexander Ave., Winnipeg, Man., Canada

МИКОЛА ГОГОЛЬ

Увесь культурний світ відзначає цього року столітні роковини з дня смерти Миколи Васильовича Гоголя, що помер — як відомо — в Москві дня 4 березня 1852 року. Тимто не може бути кращого вибору для завершення першої дванадцятки бібліотеки Клубу Приятелів Української Книжки (КПУК), як вибір Гоголевих творів із українською тематикою, що оцим його віддаємо в руки Читагу у зразковому перекладі відомих українських робітників пера.

**
*

Ніодна з великих постатей світового письменства не викликувала стільки суперечних поглядів, підходів, пояснень і різних літературно-біографічних інтерпретацій, що постать Гоголя. Існує ціла велетенська бібліографія “гоголіани”, що з кожним роком збільшується й відзеркалює собою не тільки ріст зацікавлення цим великим сином української землі, але й певну еволюцію в підході до з’ясування “проблеми Гоголя”. І кожне покоління, що приходить на зміну, вносить свою пайку в розкривання отих ідейно-мистецьких цінностей, що їх дають твори великого письменника однаково з українською тематикою, як і з тематикою з російського життя. Кожне покоління гугає і звелизників Гоголя, як і його поборників і гудителів, вносить свою цеголку до будови велизнього храму про Гоголевого духа, в підвалини якого поставлено наріжний камінь П. Куліша — як відомо — першого наукового біографа й (може надто гострого) критика цього письменника, що хог знав українську мову

й залишив дещо по-українськи, писав головно в російській мові.

Щоб зілюструвати всю суперечність у поглядах на творчість Гоголя, можна навести тут тільки два становища щодо справи Гоголевої мови, висловлені російськими критиками Набоковим і Грігорєвим. Перший із них уважає щасливим припадком, що Гоголь не писав по-українськи, бо, мовляв, це дуже негативно відбилось б на його творчості: він був би “втрачений”. Тимчасом Грігорєв уважає, що в рідній мові Гоголь був би другим Данте щодо сили мистецького вислову. Тимто вповні переконливі здаються слова великого знавця слов’янських літератур проф. Ол. Брюкнера, який каже, що в справі Гоголя найбільш помилялися ті, які вважали, що вони найбільш про Гоголя знають. Це найближче підходить до думки самого письменника: “Про мене багато писали й пояснювали, розбираючи такі й інші мої сторони, але головної моєї істоти не з’ясовано...”

Не йнакше виглядає справа “Гоголевої проблеми” й на українському ґрунті. Визнає українські діячі ХІХ століття ставилися до Гоголя як до українця. Вистагнуть назвати тут Гоголевих сугасників — Шевченка, Куліша, Максимовича й ін. “Гоголь, мало того, що писав про українські режі, а ще виявляв краще ніж хто другий одну з основних прикмет нашого національного характеру — гумор... — писав М. Драгоманов в своїх “Листах на Наддніпрянську Україну”, додаючи, що ті, які вважають Гоголя “неукраїнським” — смішні: “Гоголь рідний для України і в Тарасі Бульбі і в Мертвих Душах... Ні Вовчок, ні Незуй не мислимі без Гоголя”.

Про українськість Гоголя висловився в свій час і М. Грушевський:

“Гоголь дав українству те, що міг дати в своїм часі й обставинах, в яких привела його на світ і ви-

ховала доля.” І тому “не тільки з огляду на вплив, який мали Гоголеві повісті з українського життя, а і з огляду на його українські погуття, ми не маємо ніякої пригани викидати його з історії українського національного руху, розвою української свідомости”.

“Між двома душами” — назвав свою статтю з нагоди століття Гоголевих народин у 1909 р. С. Єфремов і ця формула з деякими незназними змінами протривала до наших днів. Власне в 1952 році розгорілася в українській публіцистиці й літературознавстві на еміграції палка дискусія на тему Гоголя, в якій — не вважаючи на досить сильні голоси “осуджування” Гоголевого “ренегатства” й т. п. — все таки перемагає думка більшости дискутантів, які вважають його постать і творчість за “вислідну тодішніх історично - культурних і політичних умовин”, за “цікаве явище вкладу українського духа в гужу культурну скарбницю, а з другого боку відзеркалення однієї сторінки української проблеми: погодження служби власному народові в узгідненні з реальними можливостями того часу”, і врешті за “не відокремлене явище: він мав попередників і наступників” в українському житті, отже був тільки їхнім представником на верхів’ях геніяльності. Правда, “українство видало крім Гоголів міцніший національним характером тип Шевгенків, які — як це показала пізніша історія — знайшли ширший і глибший відгомін серед української спільноти, зим Гоголі” (підписаний у “Нашій Меті”, Торонто, з. 12 з дня 22 березня, 1952).

Немає сумніву, що Гоголь у своїй духовій еволюції виявляє одну з найбільш загадкових і трагічних постатей світової літератури.

Прийшов на світ у дрібномаєтковій дворянській родині, просякнутій українськими культурними й

історизними традиціями. Гоголь — батько, Василь Опанасович, вживаючи російської мови в своїх поезіях та листах, писав по-українськи комедії з народного побуту для вистав у приватному театрі свого багатого родича Д. П. Трощинського, що розважав себе в своєму розкішному маєтку Кибинцях на Полтавщині веселими п'єсами й жартами з життя простолюдна.

Та хож українська мова зберігалася в побутовому вжитку родини Гоголів, то проте процес денационалізації, зокрема мовного поросійщення Гоголя почався в школі, в Ніженському лицей. Смерть батька (1825) та переїзд Гоголя до Петербурга, в пошукуванні за прожитком і кар'єрою, все те прискорило процес його життєвої трагедії й духового роздвоєння, що пізніше знайшло свій вислів у його власному признанні: “я сам не знаю, яка в мене душа — українська чи російська”.

Перша поема Гоголя “Ганц Кюхельгартен” (1829) не принесла йому ані слави, ані прибутку. Літературна критика віднеслася до неї неприхильно й Гоголь — розгариувавшись в своїх здібностях на полі віршованої поезії, що їй, до речі, позав іще в Ніженській шкільній лавці в українській мові — переходить до прозових творів на українські теми.

В 1830 р. надруковано першу повість Гоголя “Басаврюк, або везір напередодні Івана Купала”, дещо пізніше — уривки з романів “Гетьман” та “Страшний кабан”.

В 1830-1831 рр. Гоголь нав'язує взаємини з тодішніми Петербурзькими літературними колами, між якими було декілька українських земляків (Сомов і ін.). За впливами нових своїх приятелів, зокрема професора Петербурзького університету Плетнева, Гоголь отримує посаду викладача всевітньої історії й віддається літературній праці.

В 1831-1832 рр. появляються в Петербурзі два томи його “Везорів на хуторі близь Диканьки”, що стрінулися з прихильною оцінкою літературної критики. Зокрема тепло привітав ці оповідання російський письменник Ол. Пушкін і з того часу став разом із Жуковським, опісля ж і з критиком Белінським, впливати на Гоголя, щоб поволі зробити з нього російського письменника не тільки щодо мови, але й щодо тематики.

Проте ім'я в літературі Гоголь здобув собі через свої прозові оповідання з українського життя. Переплітаючи фантастичні образи з українського пісенного й казкового матеріалу з реальними картинами народного побуту він дав незвичайно гарні й сильні своєю барвистістю циклі з українського тогочасного життя. От напр. у “Сорогінському Ярмарку” він сплітає уяву дійсність із легенди про “зервону свитку” з багатим у подробиці й об'єктивним українським тодішнім життям із його всіми турботами, та головно його типовими представниками так серед старшого покоління (повільний Солопій Черевик, сварлива й енергійна дружина його Хівря й ін.) як і серед молоді генерції (вродлива Параска Черевиківна, закоханий парубок Грицько Голопупенко й ін.). Коли до цього додати неперевершений український народний гумор так у ситуаціях як і в вислові, то справді Гоголь показується вже в цім оповіданні як письменник із вродженим талантом і глибоким відгутом українського життя.

Подібне сплетиво народної романтичної фантастики з побутовою дійсністю українського села подибуємо в оповіданні “Майська ніз або утоплена” (з прекрасним і часто цитованим уступом, що починається від слів: “Чи знаєте ви українську ніз...”), як теж і в “Нозі перед Різдом”.

В інших оповіданнях Гоголя теж не бракує

фантастики й реалізму. От напр. у “Страшний пом-сті” народні уявління про заклучство, мерців, кару за злогин, зергуються з епізодами козацького минулого й огайдушного героїзму. А в “Згублений грамоті” старий запорожець потрапляє аж у саме пекло, виграє в карти з зортами й відьмами й — узявши назад свою грамоту і шапку — щасливо вертається на цей світ.

Після виходу другого тому “Везорів...” Гоголь відвідав рідну Полтавщину й навіть думав повернутися в Україну, в Київ (“де діялися діла старовини нашої”). Він погизнає працювати над історією “нашої єдиної бідної України”, як пише до Максимовиза. Він готов покинути “кацапію” та повертатися в Україну, бо “й справді дурні ми, як добре подумати: для зого й кому ми жертвуємо всім?”

З мрій Гоголевих нізого не вийшло. Він повернувся назад до столиці й тут продовжував свою письменницьку діяльність.

В 1834 р. вийшли нові твори Гоголя з українського й Петербурзького побуту, як “Миргород”, “Арабески”, а далі повстає в нього перший помисл “Мертвих душ”. У збірці “Миргород” Гоголь умістив такі повісті з українського життя: “Старосвітські поміщики”, “Тарас Бульба”, “Вій”, та “Повість про те, як посварився Іван Івановиз з Іваном Никифоровизем”.

В 1835 р. Гоголь покинув педагогічну діяльність і присвятився всеціло літературі. Рік опісля він закінчив свою сатиричну комедію на російську бюрократію п. н. “Ревізор”, що його вперше виставлено в Петербурзі 19 квітня 1836 р. Ні одної гесної особи не було на сцені й критика накинута на автора, мовляв, що це перебільшення, що Гоголя треба за це відправити в кайданах на Сибір і т. д. За це ліберали під проводом Белінського прийняли з захопленням цю сатиру, додауючи в ній відсло-

нення тих ненормальних суспільно-політичних відносин, що панували в Миколаївській Росії.

Дещо збентежений випадками проти “Ревізора” Гоголь виїхав заграницю, побувавши в Німеччині, Франції, Швейцарії та, головню, в Італії. В Римі він працює над “Мертвими душами” — другим сатиричним твором на російське дворянство й соціальні питання тодішньої Росії. В жовтні 1841 р. він їде назад у Москву й у травні наступного року публікує першу частину цього твору, що викликає знову негодування з боку зазіплених сфер російського суспільства, та прихильну оцінку поступовців. Та другій частині цього твору не довелося побазиги денного світла.

В 1847 р. виїшла нова книжка Гоголя: “Вибрані місця з листування з друзями”, що свідчила про його духове заламання й перехід у релігійний містицизм, вклюзно з реакційним наворотом до виправдування існуючого суспільно-політичного ладу й заперезенням своєї попередньої літературної діяльності. В стані тяжкого морального й фізичного занепаду Гоголь прожив свої останні дні недовго після спалення рукопису другої частини “Мертвих душ”.

**

Гоголь — письменник великого формату й світового значення. Українці, де б вони не жили, можуть бути горді на те, що їхня Батьківщина видала на світ цього велетня літератури. Й коли сьогодні з перспективи часу можна говорити про український вклад у світову культурну скарбницю, то безпережно побіг таких непроминальних літературних архитворів, як “Слово о полку Ігореві”, козацькі думи, писання Шевченка, Франка й Лесі Українки, золотими літерами записані будуть на сторінках історії людської культури твори Миколи Гоголя — великого сина української землі.

Ярослав Рудницький

•

ЗМІСТ:

Сорочинський ярмарок	стор. 13
Майська ніч або утоплена	" 51
Страшна помста	" 91
Пояснення	" 147

СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК

I.

Мені нудно в хаті жить.
Ой, вези ж мене із дому,
Де багацько грому, грому,
Де гопцюють все дівки,
Де гуляють парубки.
З старовинної легенди.

Що за чарівний, що за пишний літній день в Україні! Які млосно-гарячі ті години, коли полудень горить серед тиші й спеки, і голубий, безмірний океан, палко схилившись над землею, здається заснув, голублячись, пригортаючи і стискаючи гордо-пишну в легких обіймах своїх. На йому ні хмарини; в полі ні гомону, ні мови. Все наче вмерло; тільки вгорі, в піднебесній глибині, тріпочеться жайворонок, і срібні злітають пісні небесними степами на закохану землю, та часом доходить, як чайка кигиче чи дзвінко б'є перепел в степу. Стомлено й бездумно, наче без діла гуляючи, поставали захмарені дуби і сліпучі удари соняшного проміння огнем підпалюють темне густе листя, накладаючи на інше чорну, як ніч, тінь, а її вже під добрий вітер обсипас золотим приском. Смарагди, топази, яхонти прозорих комах мріють над барвистими городами, обті-

неними пишними соняшниками. Сірі скирти сіна і золоті снопи хлібів табором стають у полі і мандрують його безкрайністю: Повгинане від важкого врожаю розлогі віття черешень, слив, яблук, груш; небо і чисте його дзеркало — ріка в зеленім, гордо поставленим обрямованні... Яке палке та голубливе українське літо!

Такими розкошами пишався один із днів гарячого серпня року тисяча вісімсот... вісімсот... Та так ще років із тридцять буде тому, коли шлях, верстов на десять до містечка Сорочинці, кишів народом, що поспішав зо всіх ближчих і далеких хуторів на ярмарок. З самого ще ранку тяглися довгі-предовгі валки чумаків із сіллю та рибою. Копиці закутаних у сіно горшків ледве сунули, наче нудьгуючи з своєї неволі й темряви; подекуди тільки якась горячезрозписана миска чи макітра хвостовито висувалася з високо на возі накопиченого плоту і привертала розлучені погляди amatorів тої розкоші. Багато хто з подорожніх поглядали заздрісно на високого ганчаря, власника цих коштовностей, що помалу ступав за своїм добром, дбайливо закутуючи своїх чепурунів та залицянок отим осоружним їм сіном.

Самотою збоку тягся притомленими волами віз, вивершений мішками, прядивом, полотном та всякою хатньою поклажею, а за возом брів, у чистій полотняній сорочці і в засмальцьованих полотняних штанах, його хазяїн. Байдужою рукою обтирав він піт, що аж котився з його смуглявого лиця і навіть капав з довгих вусів, напудрованих тим безжальним перукарем, що некликаний приходить і до

вродливиці і до потвори, і силоміць пудрує вже стільки тих тисяч літ увесь рід людський. Поруч із ним ішла прив'язана до воза шкапа, сумирна постава якої доводила похилий її вік. Багато хто з подорожніх, а найбільше молоді парубки, бралися за шапку, зустрівшись з нашим хазяїном. Та не сиві вуси й неповажна хода його примушувала їх шапкувати, краще онде звести очі вгору, трошки, щоб побачити причину такої шанобливості: на возі сиділа прехороша дочка з круглим личком, з чорними бровами, що рівними дугами змалювалися над ясними карими очима, з безжурним усміхом рожевих уст, виряджена в сині й червоні стрічки, що разом з довгими косами і пучком польових квіток багатою короною прикрашали чарівну її голівоньку. Все, здавалось тішило її; все було для неї чудне, нове... і гарненькі очиці безперестань бігали від одного дива до другого. Та якже й не втішатися! Вона вперше на ярмарку! Дівчина у вісімнадцять літ вперше на ярмарку!... Та ніхто з перехожих чи там з переїжджих і не знав, мабуть, як важко їй було вблагати батька свого взяти її з собою, бо той хоч і душею радий був би зробити це й раніш, коли б не лиха мачуха; а та вміла тримати його в руках так само вправно, як він віжки своєї старої шкапи, що за довголітню працю оце пленталася на торговлицю. Невгамовна жінка!... Та ми за дочкою забули, що й вона тут сидить зверху на возі, нарядившись в шерстяну зелену кофту, з нашитими на ній, як на горностаєвім хутрі, хвостиками, червоною лиш барви, в пишній плахті, рябій мов шахівниця, і в пер-

калевім кольористім очіпку, що надавав якоїсь особливої пихи її червоному повному обличчю, по якому пробігало щось таке неприємне, таке моторошне, що кожний швидше переводив збентежений погляд свій на веселеньке доччине личко.

Очам наших подорожніх почав уже розкриватись Псьол; здалеку вже подихало холодком, що більший видавався після втомної, виснажливої спеки. Крізь темно- і яснозелене листя недбало розкиданих у лузі осокорів, берез і тополь, заясніли огненні, повиті холодом іскри, і річка-красуня пишно відкрила срібне лоно своє, на яке рясно падали зелені кудрі дерев. Славільна, як і вона в чарівні ті хвилини, коли правдиве дзеркало так завидливо убирас в себе її горде і сліпуче осяйне чоло, лелійні плечі й мармурову шию, затінену темною, що впала з русої голови, хвилею, коли зневажливо відкидає вона одні прикраси, щоб змінити їх на інші, і привередам її нема кінця-краю, — вона чи не що року міняє свої околиці, вибирає собі нову дорогу і оточує себе новими, одмінними красвидами. Рядочки млинів підіймали на важкі свої колеса широкі хвилі й міцно кидали їх, розбиваючи на бризки, обсипаючи пилом і сповняючи шумом околицю. Віз із нашими подорожніми виїхав якраз на міст, і ріка у всій красі й величі, як литий кришталь, розгорнулась перед ними. Небо, зелені і сині ліси, люди, вози з горшками, млини — все перекинулось, стояло й ходило догори ногами, не падаючи в блакитну принадну безодню. Красуня наша замислилась, дивлячись на пишний красвид, і забула навіть лузати

свого соняшника, чим розважалась всю дорогу, коли це слова: “Ой, тай гарна ж дівчина!” вразили її вухо. Оглянувшись, побачила вона серед мосту гурт парубків, а серед них один, зодягнений найкраще, в білій свиті і в сивій з решетилівських смушок шапці, узявшись в боки молодецьки поглядав на подорожніх. Красуня встигла побачити його засмагле, та все ж приємне лице й іскристі очі, що, здавалось, пронизували її наскрізь, і спустила очі, як подумала, що може це він сказав те слово. “Яка гарна дівчина!” казав далі парубок у білій свиті, не зводячи з неї очей. “Я віддав би всю свою худобу, щоб поцілувати її. А попереду он і чортяка сидить!” Регіт знявся зо всіх боків; та виряджений жінці того похнюпливого, що йшов поруч, чоловіка не припало надто до вподоби таке привітання: червоні щоки її стали аж огненні, і тріскотіння добірних слів посищалось як град на голову молоденького парубка:

— Щоб ти вдавився паскудний бурлако! Щоб твому батькові горшком голову пробило! Щоб він послизнувся на льоду, анцихрист клятий! Щоб йому на тім світі чорт бороду обсмалив!

— А, диви як ласться! — сказав парубок, витріщивши на неї очі, наче стерявшись від того рясного випалу нежданних привітань: — та й язик у неї, в відьми столітньої, не заболить вимовляти такі слова!

— Столітньої!... — підхопила літня красуня. — Паскудо! піди та вмийся попереду! Шибеник нікчемний! І не бачила твоєї матері, та знаю, що погань! і батько погань! і тітка погань! Столітньої! та в нього молоко ще на губах...

Віз якраз почав з'їздити з мосту, і останніх слів не можна вже було почути; та парубок не хотів, здається, щоб на цьому кінчилося: не довго думавши, схопив він жменю болота і швиргонув услід їй. Він влучив якраз, аж сам не сподівався: увесь новий перкалевий очіпок був заляпаний болотом, а регіт між гуртом гульвіс зчинився ще більший.

Огрядна чепуруха спалахнула від гніву; та за цей час віз уже від'їхав далеко, і злість її впала на безневинну пасербицю і на плохого чоловіка, що, звикши здавна до таких пригод, увесь час уперто мовчав і байдуже зносив несамовиті речі розлюченої жінки. Та не вважаючи на це, невтомний язик її тріщав і торохкотів, аж поки не приїхали вони в передмістя до старого знайомого й кума, козака Цибулі. Зустріч з кумами, що давно не бачились, вигнала на який час із голови цю пригоду, і наші подорожні почали розмову про ярмарок, перепочиваючи після довгої дороги.

II.

Що, Боже, ти мій, Господи! чого нема на тій ярмарці! колеса, скло, дьоготь, тютюн, ремінь, цибуля, крамарі всякі... так що хоть би в кишені рублів із тридцять, то й тоді б не закупив усієї ярмарки.

З української комедії.

Вам, мабуть, траплялося чути, як десь рине далекий водоспад, коли сполохане докільля сповнене гуркоту, і хаос дивного глухого гомону вихриться перед вами. Згадайте, чи не ті самі почу-

вання одразу охоплює вас серед вихору сільського ярмарку, коли весь люд зростається наче в одну якусь величезну потвору й уся вона ворухнеться на майдані і в тісних вулицях, кричить, гогоче, гримить? Гомін, сварка, мукання, бекання, ревище — все зливається в один безладний гомін. Воли, мішки, сіно, цигани, горшки, баби, пряники, шапки — все ярке, рябе, безладне, метушиться купою і снується перед очима. Різноголоса мова потопляє одна одну, і ні одне слово не вихопиться, не втече від цієї потоки; ні один поклик не вихопиться ясно. Від рук перекупців аж ляскає з усіх кінців ярмарку. Ламається віз; дзвенить залізо; падають з гуркотом на землю дошки, і запаморочена голова не стягнеться, куди податись.

Наш хазяїн з чорнобровою дочкою давно вже тинявся проміж народом. Підходив до одного воза, обмацував другого, примірювався до ціни; а в той час думки його все обертались коло десятка мішків пшениці та старої шкапи, що були на продаж. Глянувши на дочку його, знати було, що їй не дуже до вподоби припало тертися коло мішків з борошном та пшеницею. Вона хотіла б туди, де під полотняними ятками принадно розвішані червоні стрічки, сережки, олив'яні та мідяні хрестики й дукати. Та й тут, усе ж, вона знаходила собі багато чого на втіху: смішило її вельми, як циган і дядько били один одного по руках, аж самі скрикуючи від болю, як п'яний єврей давав бабі киселю; як посварившись перекупки перекидалися лайкою й раками, як москаль, пригладжуючи одною рукою свою цупину бо-

роду, в той час другою... Та ось почула вона, що хтось шарпнув її за вишиваний рукав сорочки. О-зирнулась — аж парубок у білій свитці з іскристими очима стояв перед нею. Жилки їй заграли й серце забилося так, як ще ніколи, ні з великої радості, ні з якого горя: і дивно й любо їй здалося, і сама не вміла змислити, що це з нею сталося.

— Не бійся, серденько, не бійся! — говорив він до неї стиха, взявши її за руку: я нічого не скажу тобі лихого!

“Може тому й правда, що нічого не скажеш ти лихого”, подумала собі красуня: “але чудно мені... мабуть, це нечистий. І сама, здається, знаєш, що не годиться так... а сили немає вирвати від нього руку”.

Хазяїн обернувся чогось був до дочки, та не-здалека почулося слово: пшениця. Це чарівне слово одразу ж потягло його до двох, що голосно розмовляли, перекупців, і він так пильно дослухався, що вже нічим було його від того відірвати.

III.

Чи бачиш, він який парнище?
На світі трохи єсть таких.
Сивуху так мов брагу хлище!
Котляревський: Енеїда.

— То ти кажеш, земляче, що не дуже то піде наша пшениця? — говорив чоловік, що скидався на заїжджого міщанина, обивателя з якогось містечка, в пістрьових замазаних дьогтем і засмальцьо-

ваних шараварах, до другого, в синій, часом уже й з латками свитці і з величезною гулею на лобі.

— Та й думати тут нічого; я ладен зашморгнутись за шию та й гойдатись на цім дереві, як та ковбаса перед Різдом на хаті, коли ми продамо хоч одну мірку.

— Кого це ти, земляче, морочиш? Привозу ж, окрім нашого, немає зовсім, сперечався чоловік в пістрьових шараварах.

“Ото ж говоріть собі, що хочете”, думав собі наш хазяїн, чувши цю розмову двох махлярів, “а в мене десять мішків таки є про запас”.

— То ж то й воно, що де вже встряне нечиста сила, то й буде стільки того діла, як від голодного москаля, — значущо промовив чоловік з гулею на лобі.

— Яка нечиста сила? — підхопив чоловік в пістрьових шараварах.

— Ти чув, що подейкують люди? — казав той з гулею на лобі, скоса дивлячись на нього жмуриками очима.

— Ну?

— От тобі й ну! Засідатель — щоб він не діждав більше втертись після панської слив'янки — одвів для ярмарки прокляте місце, де ти, хоч лусни, ні зерна не продаси. Ти бачиш оту стару зруйновану повітку, що ген-ген стоїть під горою. — (Тут цікавий батько нашої красуні підсунувся ще ближче й наслухував з усієї сили). — В тій повітці завелися чортячі штуки; і ні один ярмарок на цьому місці не минався без біди. Вчора волосний

писар проходив пізно ввечері, коли зирк, аж з повітки висунулось свиняче рило та й хрюкнуло так, що йому мороз пішов за спиною; чого доброго, дивись, ізнов об'явиться червона свитка!

— Що ж то за червона свитка?

Тут у нашого пильного підслухувача аж шапка полізла з голови, злякано оглянувся він позад себе і угледів, що дочка його з парубком гарненько собі стояли, обнявшись і про якісь любові розмовляючи, забувши про всі на світі свитки.

Це розвіяло його переляк і повернуло йому звичну безжурність.

— Еге-ге, земляче, та ти мастак, я бачу, пригортатись! Щоб мені крізь землю провалитись, коли я не на четвертий тільки день після весілля тільки навчився пригортати небіжку свою Хвеську, та й то дякувати кумові: бувши дружком, він і навчив.

Парубок одразу ж завважив, що батько його коханої не дуже то в голову битий, і почав собі змішляти, як би то привернути його до себе.

— Ти, мабуть, чоловіче добрий, не знаєш мене, а я тебе одразу впізнав.

— Може і впізнав.

— Коли хочеш, то й як звати, й на прізвище і всяку всячину розкажу: звуть тебе Солопій Черевик.

— А й справді, Солопій Черевик.

— А придивись но гарненько, чи не впізнаєш мене?

— Ні, не впізнаю. Не у гнів сказати, на віку стільки доводилось бачити личин усяких, що чорт їх і пригадає всіх.

— Яка шкода, що ти не пригадаєш Голопупенкового сина!

— А ти може Охрімів син?

— А хто ж би інший? Хіба що тільки лисий дідько, як не він.

Тут приятелі за шапки взяли, і почалося чомокання, та все ж наш Голопупенків син, не гаявши часу, наважився зразу ж напосістись на свого нового знакомця.

— От що, Солопію, ото як бачиш, я й дочка твоя, та й покохали одне одного так, що хоч би й до віку жити вкупі.

— Що ж, Параско, — мовив Черевик, обертаючись і сміючись, до дочки своєї: — може й справді, як то кажуть, вкупі і — як воно... щоб і паслись на одній траві! га! по руках? а ну лиш, новобраний зать, став могорича!

І всі троє опинились у знакомитій ярмарковій ресторації — під яткою в єврейки, засіяною незчисленною флотилією сулій, бутлів, пляшок всякого штибу і віку.

— От, молодець! за це люблю! — говорив Черевик, трохи підпивши й бачивши, як найменований зять його налив кужоль завбільшки з півкварту, і навіть не скривившись, вихилив до дна, хрюпнувши потім його вздрівши. — А що скажеш, Параско? Гарного я тобі жениха знайшов? Глянь та й подивись: як він хвацько тягне пінну!

І, всміхаючись і заточуючись, поплентався він з нею до свого возу, а наш парубок пішов до рядів з дорогим крамом, де були купці аж із Гадячого й Миргорода — двох преславних городів губернії Полтавської, наглядіти яку кращу дерев'яну люльку з мосянжовою щедрою оправою, барвисту по червоному полю хустку ще й шапку — на весільні дарунки тестеві і всім, кому годиться.

IV

Хоть чоловік і не онеє,
Коли же жінці, бачиш, тес,
Так треба угодити їй.
Котляревський.

— Ну, жінко! а я оце дочці жениха знайшов!

— Я ж кажу, що саме тепер женихів шукати. Дурню, дурню! Тобі десь то й на роду написано дурнем зостатися. Де ж таки ти бачив, та й де ж ти чув, щоб статечний чоловік бігав тепер за женихами? Ти краще подумав би, як пшеницю тую збути з рук. Гарний мабуть, і жених той! Мабуть, над голодранцями голодранець.

— Ге, чом би не так, подивилась би ти, що то за парубок! Сама вже свитка дорожча, як твоя зелена кохта ще й червоні чоботи. А як сивуху ловко хлище... Чорти б мене взяли з тобою разом, коли я бачив на своїм віку, щоб парубок одним духом вихилив півкварти, не скривившись.

— Ото ж то й ба: йому як п'яниця та волоцюга, то вже й його масти. Голову на заставу даю, як це не той самий шибеник, що вчепився до нас на мості. Шкода яка, що й досі він не попався мені: вже б я йому далася взнаки.

— То що, Хівре, хоч би й той самий; чого ж він шибеник?

— Га? чого шибеник? Ой, ти ж голово безмозка! чи чули? чого шибеник? Як же не шибеник! Куди ж ти дивився дурними очима своїми, як млини переїздили; та йому нехай би отут, перед самим його занюханням носом, збезчестили його жінку, йому б те байдужісінько.

— А все ж я не сказав би, щоб він був лихий: хлопець хоч куди! Ото тільки, що заліпив був на який час твою личину грязюкою.

— Еге, та ти, я бачу, й слова не даси мені сказати! що ж це воно таке? Коли це таке було з тобою? Мабуть, залив уже очі, не продавши нічого...

Тут Черевик наш і сам побачив, що розп'ятався занадто, і закрив на мить голову свою руками, гадаючи, звичайно, що розгнівана дружина його так і вчепиться йому в чуба своїми подружніми кігтями.

“Туди, під три чорти! Оце тобі й весілля!” думав він про себе, одступаючи від сильного натиску дружини. “Доведеться відмову дати чоловікові статечному отак з доброго дива. Боже ти мій, Господи, за що це така напасть на нас грішних! вже й так багато всякої нечисти на світі, — а ти ще й жінок наплодив!”

V

Не хилися, явороньку,
 Ще ти зелененький,
 Не журися, козаченьку,
 Ще ти молоденький!
 Українська пісня.

Замислений поглядав парубок у білій свитці, сидючи коло свого воза, на людей, що глухо гомоніли навколо нього. Втомлене сонце покидало світ, рівно пропалахкотівши і в південь і ранком; і згасаючий день чарівно, і сумно і ясно червонів, як те личко рокової красуні від безжальної недуги в урочистий час її одлітання до неба. Ясно горіли вершечки білих шатрів і яток, освітлені якимось ледве помітним огненно-рожевим світлом. Шибки накопиченого віконня аж горіли; зелені пляшки й чарки на столах у шинкарок стали аж огненні; гори динь, кавунів і гарбузів здавалися як вилиті із золота й темної міді. Гомін помітно рідшав і вщухав, і потомлені язички перекупок, селян та циган, зледачівши, повільніше повертались. Подекуди засвітилося багаття, і запашний дух од варених галушок стелився серед притишених вуличок.

— Чого, Грицю, зажурився? — крикнув високий, засмалений циган, ударивши по плечі нашого парубка.

— Що ж, віддавай воли за двадцять!

— Тобі все воли на думці. Вашому кодлові все бариші в голові. Підчепити та обдурити доброго чоловіка.

— Пху, до нечистого! та тебе не в жарт замарудило. Чи не з досади, що сам себе засватав?

— Ні, я не такий; я держу свого слова; що вже зробив, по тому й до віку бути. Та от у старого шкарбана Черевика, бачу, нема совісти й на півшеляга: сказав, та й змилив... Ну, та він і не винен, він що пень, та й годі. Все це штуки старої відьми, що ми її з хлопцями на мосту на всі боки вилаяли. Ех, щоб був я цар або пан великий, я б перший перевішав усіх тих дурнів, що попускають бабі осідлати себе...

— А продаси воли за двадцять, як ми присилуємо Черевика віддати нам Параску?

Здивований глянув на нього Гриць. На смаглим цигановім лиці відбивалось щось злостиве, уїдливе, низьке і разом загонисте: людина, тільки глянувши на нього, знала, що його жде тільки шибениця. Зовсім провалений між носом та гострим підборід'ям рот, що безперестання уразливо всміхався, маленькі та гарячі як огонь очі і безупинне мигтіння на лиці блискавки задумів і намірів, все це, здавалось, повинно було мати відмінну, таку достотно чужу одежу, яка й була на ньому. Цей темно-рудий каптан, що ладен був, здавалось, от-от розсипатись порохом; довге, що падало безладно на плечі, чорне волосся; виступці на чорних засмалених ногах, — все воно наче приросло до нього і творило його природу.

— Не за двадцять, а й за п'ятнадцять продам, як тільки не збрешеш! — мовив парубок, не зводячи з нього допитливих очей.

— За п'ятнадцять? добре! Гляди ж — не забудь: за п'ятнадцять! Ось тобі й синиця на завдаток.

— Ну, а як збрешеш?

— Збрешу — завдаток твій!

— Добре! то вдарили по руках?

— Вдарили!

VI

От біда, Роман іде, отепер якраз надсадить мені бебехів, та й вам, пане Хомо, не без лиха буде.

З української комедії.

— Сюди, Опанасе Івановичу! Ось тут нижчий тин, перелазьте, та не бійтесь: моє дурило пішло на всю ніч з кумом під вози, щоб москалі часом не потягли чого.

Так грізне подружжя Черевикове ласкаво заохочувало зляканого, що тулився під тином, поповича, а той хоч і швидко виліз на тин, та довго стояв вагаючись на ньому, як та висока страшна примара, приціляючись оком, куди б краще стрибнути і, наслідок, з шумом гупнув у бур'ян.

— Ото лишенько! чи не забилися ви часом, чи не скрутили ще, боронь Боже, в'язів? — лебеділа заклопотана Хівря.

— Цс! менше з тим, найлюбезніша Хавроніє Никифоровно! — прошепотів болісно попович, стаючи на рівні ноги: — як не зважати на уявлення від кропиви, цього змієподобного зілля, мовляв небіжчик отець наш протопоп.

— Ходімо ж тепер до хати; там нікого нема. А я вже думала собі, Опанасе Йвановичу, що на вас болячки чи сояшниці напали. Нема та й нема. Як ся маєте? Чула я, що панотцеві перепало тепер чимало всякої всячини!

— Чистії злидні, Хавроніє Никифоровно! панотець зібрав за весь піст хіба що мішків з п'ятнадцять ярового, та проса мішків чотири, книшів із сотню, а курей, як полічити, то не буде й пів сотні, а яйця все більше тухлі. Та воістину сладосні приношення, до прикладу мовивши, єдино від вас сподіваємося мати, Хавроніє Никифоровно! — говорив попович, солодко поглядаючи на неї та присувачись ближче.

— Ось вам і приношення, Опанасе Йвановичу! — мовила вона, ставляючи на стіл полумиски і манірно застібаючи свою, що наче ненароком розстібнулася, кофту: — варенички, галушечки пшенишні, пампушечки, товченички!

— Голову даю в заставу, як це зготували не найштукарнішії руки серед усього роду Євиного, — мовив попович, беручись до товченичків і присовуючи другою рукою варенички. — Та все ж, Хавроніє Никифоровно, серце моє жаждає від вас поживи над усі пампушечки і галушечки солодшої.

— Оце вже я й не знаю, якої ще ви поживи хо-

чете, Опанасе Івановичу! — говорила огрядна за-
льотниця, наче б то й не розуміючи.

— Та любови ж вашої, неоціненна Хавроніє Ни-
кифоровно! — пошепки мовив попович, держучи в
одній руці вареника, а другою обіймаючи дебелий
та широкий стан її.

— Бозна що й вигадаете ви, Опанасе Іванови-
чу! — сказала Хівря, соромливо спустивши очі свої.
— Чого доброго, ви ще почнете й цілуватись!

— Щодо цього, я вам скажу, хоч би й про себе,
— говорив далі попович: — за битности моєї, для
прикладу мовивши, ще в бурсі, ось як зараз при-
гадую...

Тут почулось знадвору гавкання й гуркіт у воро-
та. Хівря, прожогом вискочила і вернулась, уся по-
полотнівши.

— Ну, Опанасе Івановичу, попались ми з вами;
народу стукається сила, і я почула наче кумів го-
лос...

Вареник застряв поповичеві в горлі... Очі йому
полізли на лоб, наче б то якась примара з того сві-
ту оце прийшла тай стала перед ним.

— Лізьте сюди! — кричала перелякана Хівря,
показуючи на покладені під самою стелею на двох
сволоках дошки, де лежала купа всякого хатнього
манаття.

Небезпека збадьорила нашого героя. Опам'ятав-
шись трохи, скочив він на лежанку і поліз відтіль,
потерпаючи, на дошки. А Хівря без пам'яті побігла
до воріт, бо стукати почали знову сильніше та не-
терпеливіше.

VII

Да тут чудасія, мосьпане!
З української комедії.

На ярмарку трапилась чудна пригода: скрізь розповзлися чутки, що десь там між крамом об'явилася червона свитка. Бабі-бублейниці приверзлася сатана, вирядившись як страшенна свиня, що безперестань нахилялась над возами, наче шукаючи чогось. Це одразу облетіло всі кутки вже притихлого табору; і всі чомусь повірили, не зваживши того, що бабина мандрівна крамниця стояла поруч із шинкарською яткою і що бублейниця все без потреби вклонялася цілий день і виписувала ногами зовсім таке, як і сластий її крам. До цього доточились ще голосніші чутки про чудо, що його волосний писар бачив у зруйнованій повітці, і вже під ніч всі щільніше тушилися одне до одного; спокій розвіявся, і страх не давав нікому навіть звести очей; а ті, що були зроду полохливі й мали пристановище в хатах, побралися додому. До таких належав і Черевик із кумом та дочкою, а до них напросились ще гості в хату, і вони зчинили той гуркіт, що так перелякав нашу Хіврю. Кума вже трохи розібрало. Це помітно було по тому, що він двічі проїхав своїм возом по подвір'ю, поки знайшов хату. Гості так само були під мухою і не церемонячись увійшли раніш самого хазяїна. Дружина нашого

Черевика сиділа наче на голках, як почали вони нишпорити по всіх кутках у хаті.

— А що, кумо, — крикнув увійшовши кум: — тебе ще й досі трясє пропасниця?

— Та щось занедужалося, — говорила Хівря, неспокійно поглядаючи на покладені під стелею дошки.

— А ну, жінко, достань но там у возі баклажок! — мовив кум до жінки, що приїхала з ним разом: — ми посушимо її з добрими людьми; а то проклятущі баби нагнали такого страху, що й признатись сором. Та ми ж, їй-Богу, браття, не знати чого й приїхали сюди! — говорив він, перехиляючи з глиняного кухля. — Я тут ось даю в заставу нову шапку, коли баби не намислили покепкувати з нас. А хоч би й справді сатана! Що нам сатана? Плюйте йому на голову. Нехай би оце зараз заманулось йому стати ось тут, приміром, просто мене: собачий син буду, як не дав би йому дулю аж під ніс!

— Чого ж ти оце побілів? — крикнув один з-меж гостей, вищий від усіх на голову, що вдавав завжди із себе сміливого.

— Я... Господь із вами! Може приснилось.

Гості посміхнулись. Задоволена усмішка заграла на лиці високого дотепника-сміляка.

— Куди там йому побіліти! підхопив другий: лица йому розцвіли як той мак; тепер він не цибуля, а буряк — або краще, як та червона свитка, що так наполохала людей.

Баклажок прокотився по столу і звеселив гостей ще більше. Тут Черевик наш, якого давно напути-

ла червона свитка й роз'ятрювала увесь час його природжену цікавість, причепився до кума.

— Скажи, будь ласка, куме! Кого не допитую, та ніяк не допитаюсь, що то за чудасія з тією проклятою свиткою.

— Е, куме, воно б то й не годилось говорити про ти ночі; та хіба вже щоб догодити тобі ще й добрим людям (тут він звернувся до гостей), а вони, я бачу, так само не від того, щоб послухати про цю дивовижу. Ну, добре. Отож слухайте.

Тут він почухав плечі, втерся полою, поклав обидві руки на стіл і почав:

— Одного разу, за якусь провину, а за яку, їй-Богу, не знаю, тільки вигнали одного чорта з пекла.

— Як же воно так, куме? — перебив Черевик: — як же могло це статись, щоб чорта та вигнали з пекла.

— Що ж поробиш, куме, вигнали та й вигнали, як ото собаку хазяїн виганяє з хати. Може йому забагнулось вчинити якесь добре діло, ну й попросили з хати. От бідному чортові так стало сумно, так сумно за пеклом, що хоч на гілляку. Що робити? Почав з горя пити. Отаборився в отій повітці, що, як ти бачив, зруйнована стоїть під горою і що повз неї ні один хрищений чоловік тепер не пройде, не ознаменувавши наперед себе хрестом святим, і став той чорт такий гуляка, що такого не знайдеш і між парубками. Од ранку до вечора тільки й діла, що сидить у шинку.

Тут знову недовіркуватий Черевик перебив нашого оповідача.

— Бозна що говориш ти, куме! Як це можна, щоб чорта хтось то впустив у шинок: та в нього ж єсть, хвалити Бога, і кігті на лапах і ріжки на голові.

— Ото ж бо й є, що на ньому була шалка й рукавиці. Хто його впізнає? гуляв-гуляв — ба дійшло до того, що пропив усе, що мав при собі. Шинкар довго боргував, та вже й перестав. Довелося чортові дати в заставу червону свою свитку, здається за третину ціни, шинкареві, що шинкарював тоді на Сорочинському ярмарку; заставив та й каже йому: гляди но, шинкарю, я прийду до тебе за свиткою якраз за рік, — зберігай її! і згинув, як у воду впав. Той роздивився гарненько свитку; сукно таке, що й в Миргороді не знайдеш! а червоний колір горить як огонь, аж надивитись не можна. От йому й надокучило дожидатись строку. Почухав собі пейсики, та й злупив з якогось проїжджого пана щось чи не п'ять червінців. Про строк шинкар зовсім і забув. Коли це одного разу, отак під вечір, приходить якийсь чоловік: ну, шинкарю, давай мою свитку! Той спочатку і не впізнав був, а потім, як доглянувся, почав удавати, наче і в вічі не бачив: яку свитку? нема в мене ніякої свитки! Той, дивись, і пішов; та тільки ввечері, коли шинкар, замкнувши свою буду і перелічивши в скринях гроші, накинув на себе богомілья і став по-єврейському молитись Богу — чує шарудіння... зирк — зо всіх вікон понаставлялись свинячі рйла.

Тут справді таки почувся якийсь глухий шум, що дуже нагадував свиняче рохкання; всі пополотніли. Потом обілляло й самого оповідача.

- Що? — каже злякавшись Черевик.
— Нічого! відказує кум, що аж дрижав увесь.
— Га! — обіззався хтось між гостей.
— Ти кажеш. . .
— Та ні!
— Що ж воно рожнуло?
— Бозна чого ми переполохалися! нікого нема.

Всі тороплено почали озиратися навколо й да-
вай нишпорити по кутках. Хівря аж похолола. —
Ох ви ж, боягузи нещасні! — мовила вона голосно:
— чи вам козакувати і чоловіками зватися! вам би
веретено в руки, та й посадити за гребінь; один
хтось, прости Господи, мабуть утрішися. . . під ки-
мось ото ослін заскрипів, а всі й зірвались, як наві-
жені!

Така мова засоромила наших сміляків і прину-
сила їх підбадьоритись, кум смикнув із кухля і став
оповідати далі:

Шинкар завмер; тимчасом свині на довгих як
ходилиці ногах повлазили і вікна і миттю підживи-
ли плетеними трійчатками, примусивши його тан-
цювати вище цього сволока. Той до ніг, покаювся
всьому. . . Та свитки вже не можна було скоро по-
вернути. Пана в дорозі обікрав якийсь циган і про-
дав свитку перекупці; вона привезла її знов на Со-
рочинський ярмарок, та з того часу ніхто вже нічого
в неї не купував. Перекупка дивувалась, дивувалась,
та напослідок здогадалась: мабуть це через червону
свитку. Не дарма ж ото, коли вона часом одягала її,
то все здавалось, ніби щось її душить. Не довго ду-
мавши, вкинула її в огонь — не горить чортяча оде-

жа! Еге, та це чортів дарунок! Перекупка примудрувалась та й підсунула у віз одному хазяїнові, що вивіз продавати масло. Дурень зрадів був; та тільки масла ніхто вже більше не питав. Гай, недобрі руки підсунули свитку! схопив сокиру й порубав на шматки; зирк, аж злазиться один шматок до другого, та й знову свитка ціла. Перехристившись, знов порубав, шматки розкидав по всьому ярмарку та й поїхав. І з того часу, кожного року, і саме під час ярмарку, чорт з свинячою личиною ходить по всьому майдану, рожкає і збирає шматки своєї свитки. Тепер, кажуть, самого лише лівого рукава не достачає йому. Люди з того часу одхрищуються од того місця, і ось уже буде тому років з десять, як не збирався там ярмарок. Та чорт надав оце засідателеві о . . .

Другої половини слова не вимовив оповідач.

Вікно з гуркотом брязкнуло; шибки з дзвоном повилітали, і моторошна свиняча морда висунулась, поводячи очима, наче питалася:

— А що ви тут робите, люди добрі?

VIII.

. . . Піджав хвіст, мов собака,
Мов Каїн затрусивсь увесь,
Із носа потекла табак.

Котляревський, Енеїда.

. Жах скував усіх, хто був у хаті. Кум, роззявивши рота, стояв як камінь. Очі йому витріщились, наче хотіли вистрілити; розчепірені пальці скорчили

і нерухомо застигли в повітрі. Високий сміляка від непоборного страху підскаочив аж під стелю і вгрівся головою об сволок; дошки посунулись і попович з громом і брязкотом полетів на землю. — Ай! яй! яй! — кричав один, звалившись на лавку і з страху б'ючись руками й ногами. — Рятуйте! — репетував другий з переляку, закрившись кожухом.

Кум, зляканий ще раз, зміг уже поворухнутись і поліз на всіх чотирьох під спідницю своїй жінці. Високий сміляка заліз у піч, хоч яке було вузьке те вустя, і сам затулився заслоною. А Черевик, наче обварений окропом, схопивши на голову горшка замість шапки, кинувся до дверей і як несамовитий біг улицями, землі не чуючи під собою; лише притомившись, він трохи стихив свій біг. Серце його билось, як ступа в млині, піт аж котився з нього. Знемігши, він уже ладен був упасти на землю, коли це здалося йому, що ззаду хтось біжить за ним. . . Дух йому забило. . .

— Чорт! чорт! — кричав він не стямившись, надаючи сили, та швидко без пам'яті звалився на землю.

— Чорт! чорт! — кричало слідом за ним, і він чув тільки, як щось із шумом гупнуло на нього. Тоді вже він знепритомнів і мов страшний той мрець у домовині, лежав німий і нерушимий посеред дороги.

IX.

Ще спереду, і так і сяк
А ззаду, ей-же-ей, на чорта.
З народньої казки.

— Чуєш, Власе? — говорив підвівшись один хтось серед народу, що спав на вулиці: — біля нас хтось спом'янув чорта!

— Що мені до того? — пробубонів потягаючись, циган, що лежав біля нього: — нехай би і всіх своїх родичів спом'янув.

— Але ж так закричав, ніби хтось душить його!

— Та чого людина не верзе спросоння!

— Як собі знаєш, а хоч глянути треба; а викреши но вогню!

Другий циган, бурмочучи собі під ніс, звівся на ноги; два рази обсипав себе іскрами, як блискавками, роздмухав губки і, з каганцем в руках, звичною українською світицею, зробленою з битого черепка, з налитим туди баранячим лосем — пішов собі, при-свічуючи дорогу.

— Стій: тут щось лежить; а посвіти но сюди!

До них підійшло ще кілька чоловік.

— Що там лежить, Власе?

— Та наче б то двоє людей; одно зверху, друге піднизом; котрий з них чорт, я вже й не розберу!

— А хто зверху?

— Баба!

— То це ж і є чорт!

Веселий регіт розбуркав чи не всю вулицю.

— Баба вилізла на чоловіка; вже десь то ця баба вміє їздити, — говорив один серед збитого натовпу.

— Дивіться, хлопці! — говорив другий, підіймаючи черепок від горшка, бо друга ціла половина його трималася на Черевиковій голові. — Яку шалку надів на себе цей козарлюга!

Ще збільшився гамір і регіт, і від цього опам'ятались наші мерці, Солопій і його дружина, що й досі, охоплені переляком, довго й боязко торопіли на засмалені циганські обличчя: від химерного й тремтливого світла, вони здавались моторошним збіговищем гномів, оточених важкою підземною парою і хмарами з мряки нерозбудної ночі.

Х.

Цур тобі, пек тобі, сатанинське навождення!
З української комедії.

Свіжий ранок стелився над розбурханими Сорочинцями. Хмари диму, зо всіх коминів, летіли на зустріч сходу сонця. Ярмарок загомонів. Овечки мекали, коні іржали, крики гусей і перекупок розляглися знову по всьому табору — і моторошні поголоски про червону свитку, що такого страху навіяли на людей в таємничі години присмерку, зникли зовсім, разом з ясным ранком, що зійшов над світом.

Позіхаючи і потягаючись, дрімав Черевик у

вкритій соломою кумовій повітці, вкупі з волами й мішками борошна та пшениці, і, здавалось, не хотілось йому відриватись від своїх снів, коли це почув він голос, такий відомий, як притулок лінощів — благословенна піч в його хаті, чи шинок далекої родички, що стояв не далі десяти кроків од його порога.

— Вставай, вставай! — деренчала над вухом ніжна його дружина, шарпаючи його скільки сили за руку.

Черевик замість відповідати, надув щоки і почав виробляти щось руками, наче в бубон б'ючи.

Навіжений! — крикнула вона, ухилиючись від його вимажів, бо він за малим не зачепив був її по обличчі.

Черевик підвівся, протер сьак так очі і подивився навколо себе.

— Враг мене побий, коли мені, не приверзлося, що твоя твар — то бубон, і що на ньому мене, як того москаля, присилювали барабанити зорю оті свинячі риля, що від них мовляв той кум. . .

— Та годі бо, верзе не знати що! Збирайся, веди швидше кобилу продавати! Чи не сміх людський: приїхали на ярмарок, і хоч би тобі пасмо конопель продали. . .

— Що ж тепер, жінко, — перебив Солопій: — та з нас же сміятись будуть.

— Збирайся! збирайся! з тебе вже й так сміються!

— Ти ж бачиш, я ще й не вмивався, — говорив Черевик, позіхаючи й чухаючи спину, щоб протягти час для своїх лінощів.

— Ото не в час заманулося йому чепуритись! Одколи це ти такий став? Ось рушник, утри свою личину. . .

Вона схопила щось зібране в жмут — і злякавшись кинула його від себе. . . це був червоний від свитки закарваш.

— Збирайся, йди на ярмарок, — знов говорила вона, опам'ятавшись, своєму чоловікові, бачивши, що той остовпів від зляку й цопотів зубами.

— Тепер багато вторгуєш! — бубонів він сам до себе, одв'язуючи шкапу й ведучи її на торговицю. — Не дурно ж, як лаштувався я на цей проклятий ярмарок, на душі було так важко, наче хтось навалив на тебе дохлу корову, а воли аж двічі самі повертали додому. Та ще, здається, як я оце згадав, чи не в понеділок ми й виїхали. Від цього й таке лихо! . . . Непосидяча ж і чортяка проклята: носив би вже свитку з одним рукавом; так де там, треба ж добрим людям не давати спокою. Був би я, скажемо, чортом, від чого боронь, Боже, чи став би я лазити вночі за проклятущими шматками?

Тут розмисли нашого Черевика перебив товстий і пронизливий голос. Коло нього стояв високий циган:

— Що продаєш, чоловіче добрий?

Черевик помовчав, оглянув його з ніг до голови і мовив байдужісінько, не спиняючись і не випускаючи з рук вуздечки:

— Хіба сам не бачиш, що продаю?

— Ремінці? — спитав циган, дивлячись на вуздечку в його руках.

— Може й ремінці, коли вже кобила видається за ремінці.

— Я бачу, чортів земляче, що ти її, десь то, соломою годував.

— Соломою?

Тут Черевик хотів був потягти за вуздечку, щоб провести свою кобилу і збити брехню безсоромного оббріхувача, та рука його з несподіваною легкістю вдарилась об підборіддя. Дивись, — а в ній одрізана вуздечка, а до вуздечки прив'язаний — ой, страх який! волосся йому полізло догори! — шматок червоного рукава! Пльонувши, перехристившись і махаючи руками, побіг від нежданого дарунку і швидко, як молодий парубок, зник серед натовпу.

XI.

За моє жито, та мене й побито.

Прислів'я.

— Хапай, хапай його! — кричало кілька хлопців у тісному кінці вулиці, і Черевик почув, як його схопив хтось у дужі руки.

— Зв'язати його! це той самий, що вкрав у доброго чоловіка кобилу!

— Господь із вами! защо ви мене в'яжете?

— Він ще й питає! а нащо ти вкрав кобилу у приїжджого хазяїна, у Черевика?

— Та ви подуріли, хлопці! Хто ж це бачив, щоб чоловік сам у себе крав би щось!

— Говори! говори! а чого ж ти летів скільки духу, наче сам сатана за тобою слідом гнався?

— Та й нехотя побіжиш, коли сатанинська одежа. . .

— Ні, голубе! дури когось іншого; буде тобі ще й від засідателя, щоб не лякав людей чортovinням.

— Хапай, хапай його! — почувся крик з другого кінця вулиці: — ось де він, ось утікач!

І наш Черевик побачив кума в неподібному стані, із зв'язаними назад руками, що його вело кілька хлопців.

— Чудеса завелись! — говорив один із них: — послухали б ви, що розказує оцей шахрай, а як добре подивитись, то й злодій; як почали питати: чого втікав ти, як навіжений? — “Поліз”, каже, “до кишень понюхати табаки, та замість тавлинки витяг шматок чортової свитки, що з неї аж огонь пішов, а сам — навтьоки!”

— Еге-ге! та це обидві пташки з одного гнізда! зв'язати їх обох разом!

XII.

Чим, люди добрі, так оце я провинився
Защо глузуєте? сказав наш неборак.
Защо знущаетесь ви надо мною так?
Защо, защо? сказав та й попустив патьоки,
Патьоки гірких сліз, узявшись за боки.
Артемівський-Гулак. Пан та собака.

— А може й справді, куме, ти потяг щонебудь?
— спитав Черевик, лежачи зв'язаний, разом з кумом, під солом'яною яткою.

— Це й ти вже, куме! та щоб мені одсохли руки й ноги, як я щось колись украв, хіба може вареника з сметаною в матері, та й то ще, коли мені було років десять віку.

— Защо ж це, куме, на нас така напасть? Тобі ще нічого: на тебе кажуть, що ти в когось іншого вкрав; за що ж на мене, бідолаху, лихий наклеп такий: ніби в самого себе вкрав кобилу? Десь то нам, куме, на роду написано щастя не мати!

— Горенько нам, сиротам бідним!

Тут обидва куми заплакали аж склипуючи.

Що це з тобою, Солопію! — спитав увійшовши в цей час Грицько. — Хто це зв'язав тебе?

— А! Голопупенко, Голопупенко! — загаласував, зрадівши Черевик. — Ось, оце той самий, куме, що я казав тобі. От молодець! побий мене Бог на цьому місці, коли не висушив при мені кухля, завбільшки як твоя голова, і хоч би тобі скривився.

— Що ж ти, куме так знехтував такого гарного парубка?

— Отак як бачиш, — говорив Черевик, обернувшись до Грицька: — скарав Бог, мабуть, за те, що провинуватився перед тобою. Прости мені, чоловіче добрий! Йй Богу, радий би все що завгодно зробити для тебе. Та що ж поробиш — в старій моїй чорти сидять.

— Я не злопомний, Солопію. Якщо хочеш, я виволью тебе.

Тут він моргнув хлопцям, і ті ж самі, що й вартували його, кинулись розв'язувати.

— А за це і ти зроби як годиться: справляй ве-

сілля! та погуляємо так, щоб цілий рік боліли ноги від гопака.

— Добре! От добре! — сказав Солопій, вдарившись руками. — Та мені тепер стало так весело, наче мою стару москалі вкрали. Та що там довго думати, годиться воно так, чи не годиться — сьогодні ж весілля та й по всьому!

— Гляди ж, Солопію, за яку годину я буду в тебе; а тепер іди додому, там виглядають тебе купці на твою кобилу і пшеницю!

— Як! невже кобила знайшлася?

— Знайшлась!

Черевик від радості остовпів, дивлячись услід Грицькові, що пішов кудись.

— А що, Грицю, чи погано ми зробили своє діло? — спитав високий циган, перепиняючи парубка. — Боли вже тепер мої?

— Та твої, твої!

ХІІІ.

Не бійся, матінко, не бійся,
В червоні чобітки обуйся,
Топчи вороги
Під ноги,
Щоб твої підківки бряжчали!
Щоб твої вороги мовчали!
Весільна пісня.

Спершись на лікоть гарним личком своїм, замислилась Параска, сама в хаті коло столу. Щасливі марева снувалися навколо русої голівки. Часом легенька усмішка враз тріпотіла на чероних устах, і

ід якоїсь радісної думки зводились темні її брови, то знову хмарина роздуму насувала їх на карі, ясні очі.

— А що як не справдиться те, що він говорив! — шепотіла вона з якимось сумнівом. — А що, як мене не віддадуть? а що. . . Та ні, ні; не буде цього! мачуха моя зробить все, що схоче; то невже й я не зроблю так, як мені хочеться? Затятися і я вмію. Який же він гарний! Як чарівно світять його чорні очі! як любо промовляє він: “Парасю, голубко!” Як до лиця йому біла свитка! якби ще пояс гарячіший! та нехай уже я йому витчу, як перейдемо жити в нову хату. Не можна помислити без радості, — говорила вона собі, достаючи з-за пазухи маленьке дзеркальце, обліплене червоним папером, що купила на ярмарку, і вдивляючись в нього з прихованою втіхою, — що зустрівшись тоді денебудь з нею, — я нізащо не вклонюся їй, нехай собі хоч лусне. Ні, мачухо моя, годі вже тобі шарпати свою пасербицю! Швидче зійде пісок на камені і дуб, як та верба у воду похилиться, ніж я схилюсь перед тобою! Та я й забула, а ну, приміряю очіпка, хоч і мачушиного, чи прийдеться на мене!

Вона встала, держачи в руках дзеркальце і, нахилившись до нього головою, несміливо йшла по хаті, наче боялася впасти, бачивши під ногами, замість долівки, стелю з накладеними під нею дошками, відкіль недавно полетів попович, та полиці, заставлені горшками.

— Та що це я, справді, мов дитина, — скрикнула вона сміючись: — боюся і ногою ступити!

І почала притупувати ногами, чим далі сміливіше; дивись і ліва рука її спустилася і вперлася в бік, і вона пішла в танець, побрязкуючи підківками, держучи перед собою дзеркало і наспівуючи любу свою пісню:

Зелененький барвіночку,
Стелися низенько,
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько.
Зелений барвіночку,
Стелися ще нижче,
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься ще ближче.

Черевик заглянув в цей час у хату і, побачивши, як його дочка витанцюває перед дзеркалом, спинився. Довго дивився він, сміючись з цієї витівки своєї дочки, а та, замислившись, не бачила, здавалося, нічого; та коли почув знайому пісню — жижки йому затрусились; бундючно взявшись у боки, вийшов він наперед і пішов навприсідки, забувши про всі свої клопоти. Гучний кумів регіт примусив їх обох здригнутись.

— Ото хороше! батько з дочкою завели вже тут сами весілля! Йдіть бо швидше: заручений прийшов!

При останньому слові Параска спалахнула як червона стрічка на її голові, а безжурний батько її згадав, за чим прийшов він.

— Ну, дочко! ходімо мерщій. Хівря на radoшах, що я продав кобилу, повіялась, — говорив він, бо-язко оглядаючись на всі боки: — повіялась купува-

ти собі плахти та всякі дерюги, та поки вернулась, треба все кінчати!

Не встигла переступити вона через поріг, як почувла себе в обіймах парубка в білій свитці, що з цілим натовпом дожидався її на вулиці.

— Боже благослови! — сказав Черевик, в'яжучи їм руки, — нехай собі живуть, як вінки в'ють.

Тут почувся галас серед народу.

— Та нехай я лусну, як допущу до цього! — кричала дружина Солопісва, та її з реготом одпихав натовп людей.

— Не казися, не казися, жінко! — говорив розважно Черевик, бачивши, що пара дужих циган тримає її за руки: — що сталося; а вже міняти я не люблю!

— Ні, ні! Цього не буде. . . — кричала Хівря, та ніхто не слухав її; декілька пар обступило молодих і втворило навколо них непробивну, що пішла в танець, стіну.

Дивне, несамовите почуття охопило б глядача, бачивши, як від одного замаху смичка музики, в семеряжній свитці, з довгими підкрученими вусами, все навернулось по волі і з неволі, до одностайности і перетворилось в одну злагоду. Люди, що на похмурих їх обличчях, здається вік не зринала усмішка, притупували ногами і знизували плечима. Все кружляло. Все танцювало. Та ще дивніше, ще нерозгаданніше почуття зродилось би в глибині душі, глянувши на старих отих бабів, що від древніх їх обличчяло спокоєм гробовим, коли вони вештались серед молодого, веселого, радісного народу. Безжурні! на-

віль без дитячої радості, без іскри притомності, що лише хміль, як механік свого бездушного автомату, примушує їх чинити як людина, — вони тихо гойдали ісп'янілими головами, пританцьовуючи разом із звеселілим людом, не звертаючи навіть очей на молодих.

Гамір, регіт, пісня — поволі все стихало. Смик завмирав, притихаючи і розгубивши невиразну музику в порожньому повітрі. Ще долітало відкілясь тупання, наче той гуркіт далекого моря, а потім скрізь спорожніло й заглухло.

Отак і радість, чарівна і зрадлива гостя, одлітає від нас, і марно самотній звук гадає про радість сказати. В своїм відгомоні вже чує він сум і самотину, і моторошно прислухується до нього. Отак і веселі друзі буйної і вільної юности, поодиночі, чи цей чи той, губляться по світу і покидають після всього, самотою, колишнього брата свого. Сумно покидькові! І важко і журно тоді на серці, і нічим порадити йому.

(Переклад А. Харченка).

3

4

МАЙСЬКА НІЧ або УТОПЛЕНА

Враг його батька знає! Начнуть щонебудь робить люди хрищені, то мордуються, мордуються, мов хорти за зайцем, а все щось не до шмиги, тільки ж куди чорт уплететься, то верть хвостиком — так де воно й візьметься все, мов з неба.

I

Г А Н Н А

Голосна пісня лилася річкою на вулицях села. Була саме та пора, коли потомлені денною працею та клопотом парубки й дівчата гомонячи збиралися в коло, в сяєві чистого вечора, виливати свої веселощі на голос, що повсякчас іде в парі з смутком. І вечір, як завжди задуманий, мрійно обіймав синє небо, все обертаючи на неясність і мріння. Уже й смеркло, а пісні все не вщухали.

З бандурою в руках крався, якимсь од співунів вихопившись, молодий козак Левко, сільського голуби син. На козакові решетилівська шапка. Козак іде улицею, бринькає у струни і підтанцьовує. Ось він тихо зупинився біля хати, невисокими вишнями оточеної, і став перед дверима. Чия ж це хата? Та чий ці двері? Помовчавши трохи, заграв він і заспівав:

Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, моє серденько.

— Ні, знати, добре заснула моя ясноока краля,
— казав козак, пісню доспівавши і стаючи ближче до вікна. — Галю, Галю! Ти спиш, чи не хочеш до мене вийти? Ти боїшся, може, щоб ніхто нас не побачив, чи може не хочеш біле своє личко на холод показати? Не бійся: нікого нема; вечір теплий. Та коли б і нагодився хто, я прикрию тебе свитою, підпережу своїм поясом, загорну руками тебе — і ніхто нас не побачить. А якби й повіяло холодом, я притисну тебе до серця, поцілунками розігрію, шапку свою покладу на білі твої ніженьки. Серце моє, рибко моя, коралю мій дорогий! Виглянь на часок! Подай крізь віконце хоч білуруччку свою... Ні, ти не спиш, горда дівчино — вимовив він голосно, так вимовив, неначе от засоромився, що дався був на зневагу: — тобі любо знущатися з мене, прощай!

Тут він одвернувся, зсунув набакир свою шапку і гордовито одійшов од вікна, тихо перебираючи струни на бандурі. Дерев'яна закрутка в дверях саме тут повернулася: двері заскрипіли й одчинились, і дівчина на порі сімнадцятої весни оповита при смерком, несміливо оглядаючись і не випускаючи закрутки, переступила поріг. В півпрозорій імлі горіли привітно, мов зірочки, ясні очі; блищали червоні коралі, — і від орлиних парубкових очей не сховалося навіть те, як соромливо запаленіло їй раптом обличчя.

— Який бо нетерплячий! — промовила вона до нього півголосом. — Уже й розсердився! А нащо

вибрав такий час: люди купами сновигають саме по улицах? Я вся дрижу...

— Ой, не бійся, моя червона калиночко! Пригорнись до мене близько-близько, — говорив парубок, обіймаючи її; він одкинув бандуру, що на довгому ремінці висіла в нього на шиї, і сів разом із дівчиною біля хатніх дверей. — Ти знаєш, мені ж і годину тяжко тебе не бачити.

— А знаєш, що я подумала? — перехопила вона, задумливо втопивши в нього свої очі. — Мені все щось ніби наухо шепче, що тепер уже нам не бачитись часто. Недобрі у нас люди; дівчата все поглядають так зазидливо, а парубки... Я примічаю навіть, що мати моя з якого часу пильніше наглядає за мною. По правді сказати, мені веселіше в чужих було.

Туга якась перебігла їй на обличчі, як вона це вимовила.

— Два місяці тільки в рідній стороні і вже знудувалася? Може й я надокучив тобі?

— О, ти мені не надокучив, — проказала вона, усміхнувшись. — Кохаю тебе, чорнобривий козаче. За те кохаю, що в тебе очі карі, і як глянеш ти — у мене наче на душі всміхнеться: і весело й хороше їй; що привітно моргаєш ти чорним усом своїм; що йдеш улицею, співаєш і граєш на бандурі, і весело слухати тебе.

— Ой, мила ж моя дівчино! — скрикнув парубок, цілуючи й притискаючи її дужче до грудей своїх.

— Стривай! Годі, Левку! Скажи спершу, чи говорив ти з батьком своїм?

— Що? — сказав він, немов прокинувшись. — Говорив, що я хочу женитись, а ти за мене вийти, — говорив! — Та якось смутно озвалося в його устах те слово: “говорив”.

— Та й що ж?

— А що ти з ним ізробиш? Удав старий хрін, як звичайно, глухого: нічого мов не чує, та ще й лається, що волочуся бо-зна де, гульки справляю та фіглі виробляю з хлопцями на вулицях. Та не тужи, моя Галю. Ось тобі слово козацьке, що таки умовлю його.

— Та тобі тільки аби слово сказати, Левку, — і все вийде на твоє. Я це по собі знаю: часом і не послухала б тебе, а скажеш слово — і несамохіть роблю, чого тобі хочеться. Глянь, глянь! — вела вона далі, поклавши голову на плече йому й звівши очі вгору, де синіло без кінця, без краю тепле українське небо, зал'яте знизу кучерявими вишневими вітами. — Глянь, он-он далеко мигнула зірочка: одна, друга, третя, четверта, п'ята... Чи правда ж, то янголи Божі повідчиняли віконця в своїх ясних хатках на небі та й дивляться на нас? Так, Левку? Адже це вони дивляться на нашу землю? Що, коли б у людей та були крила, як у птахів, — туди б полетіли високо!.. Ой, страшно! Жаден дуб у нас не достане до неба. А кажуть проте, що є десь, у якійсь далекій землі, таке дерево, що шумить верховіттям у самому небі, і Бог сходить ним на землю вночі саме проти Великодня.

— Ні, Галю: у Бога є довга драбина од неба аж до землі. Її становлять проти Великодня святі арханголи, і скоро Бог ступить на перший щабель, всі нечисті духи полетять стрімголов і купами попадають у пекло, і тим то на Христове свято ні жодної нечистої сили не буває на землі.

— Як тихо колишеться вода, мов тая дитина в колисці, — казала далі Ганна, показуючи на став, похмуро темним кленовим лісом обставлений; верби оплакували його, потопивши в ньому жалібні свої віти. Мов нездужалий дід, держав він у холодних обіймах своїх далеке, темне небо, обсіпаючи крижаними поцілунками огняні зорі, які тьмяно миготіли серед теплого нічного повітря, немов прочуваючи, що незабаром з'явиться пишновеличний цар ночі. Біля лісу, на горі, дрімав із зачиненими віконницями старий дерев'яний дім; мох та дике зілля вкривали його дах; кучеряві яблуні розрослись перед його вікнами; ліс, обійнявши своєю тінню, додавав йому дикої понурости; ліщина стелилась попід ним і скочувалась до ставу.

— Я пам'ятаю, мов крізь сон, — сказала Ганна, не одводячи очей од нього: — давно, давно, як я ще була маленька й жила у матері, страшне щось розказували про будинок цей Левку, ти певно знаєш, розкажи!

— Бог із ним, зоре моя! Мало чого не наплетуть баби та люди нерозумні! Ти себе тільки розтривожиш і не заснешся тобі спокійно.

— Розкажи, розкажи, любий, чорнобривий парубче, — казала вона, личком своїм притуляючись

до щоби Левкової й обіймаючи його. — Ні, певне не любиш мене, у тебе є інша дівчина. Я не боятимусь; я спокійно спатиму ніч. А тепер от не засну, коли не розкажеш. Буду мучитися, думати та гадати. Розкажи, Левку!

— Правду, мабуть, кажуть люди, що в дівчатах сам дідько сидить, їхню цікавість підганяючи.. Ну, то слухай же: давно, моє серденько, жив у цьому домі сотник. У сотника була дочка, ясна панночка, біла як сніг, як твоє личко. Сотникова жінка давно вже вмерла, і задумав сотник побратися з другою. “Чи будеш же ти голубити мене, як перше, батьку, коли візьмеш другу жінку?” — “Буду, доню моя; ще дужче пригоратиму тебе до серця. Буду, доню; ще пишніші даруватиму тобі сережки та намиста”. — Привіз сотник молоду жінку до нового дому свого. Красна була молода жінка. Рум'яна та білолиця була молода жінка, тільки так же страшно глянула на свою пасербицю, що та аж скрикнула її побачивши. І хоч би тобі слово за цілий день сказала лиха мачуха. Зайшла ніч; пішов сотник із молодую жінкою до своєї спочивальні; замкнулася й ясна панночка у себе в світлиці. Гірко їй зробилося; заплакала вона. Аж бачить: скрадається до неї страшна чорна кішка; шерсть на ній горить, і залізні пазури цокають по помості. Злякалась панночка, вискочила на лаву; кішка за нею. Вона на лежанку, кішка й собі, та як кинеться їй на шию та й ну душити. Крикнула панночка, одірвала її од себе, кинула додолу; знов прикрадається страшна кішка. Стислося серце панночці. На стіні висіла батькова шабля.

Схопила її та брязь по помосту — лапа з залізними пазурами відскочила, і кішка, заверещавши, зникла в темному кутку. Цілий день не виходила із світлиці своєї молода жінка; на третій день вийшла з за-в'язаною рукою. Вгадала тоді бідолашна панночка, що мачуха її відьма і що вона їй врубала руку. Четвертого дня звелів сотник своїй дочці по воду ходи-ти, хату мести, як простій мужичці, і наказав до панських покоїв заходити. Тяжко було сердешній; та нічого не вдієш, мусіла чинити батькову волю. П'ятого дня вигнав сотник свою дочку босу з хати і скибки хліба не дав на дорогу. Аж тоді заридала панночка, руками біле лице своє закривши: "Зана-пастив ти, батьку, рідну дочку свою! Занапастила відьма й грішну душу твою! Хай тебе Бог простить; а мені, безталанній, мабуть, не велить він жити на білому світі". І от глянь-но...

Тут повернувся Левко до Ганни, показуючи пальцем на будинок: — Бачиш, он там, далі від до-му, найкрутіший берег? З того берега кинулася пан-ночка в воду, і не стало її на світі.

— А відьма? — боязко перебила Ганна, пильно дивлячись на нього стуманілими від сліз очима.

— Відьма! Баби старі вигадали, буцім то з того часу всі потопельниці виходили місячними ночами від панського саду грітися проти місяця; і сотни-кова дочка стала в них за найстаршу. Якоїсь ночі побачила вона мачуху свою біля ставу, кинулася на неї та кричучи затягла в воду. Проте відьма і тут приумілася: перевернулася під водою в которусь із потопельниць та через те й утікла трійчатки з зеле-

ного очерету, що хотіли її втоплени бити. Ет, вір бабам! Кажуть іще, немов панночка цюночі збирає втоплених і заглядає поодиноці кожній в обличчя, щоб ото пізнати, котра з-поміж них відьма; та й досі не пізнала, і коли трапляється з людей хто, зараз силує його вгадувати, страхаючи, що як не вчинить по її, то вона його в воді втопить. Ось як, моя Галю, оповідають старі люди. Теперішній пан хоче ставить на тому місці винницю і навмисне задля того прислав винника. Та стривай, чути гомін. Це наші повертаються з улиці. Прощай, Галю! Спи супокійно й не думай про ті бабські вигадки!

— По тій мові пригорнув її близько, поцілував та й пішов.

— Прощай, Левку, — казала Ганна, задумано вдивляючись у темний ліс.

Величезний огняний місяць почав саме пишно вирізуватись із землі. Ще половина його була під землею, а вже весь світ Божий виповнився якимсь урочистим сявом. Став узявся іскрами. Тінь од дерев ясно стала вирізнятися на темній зелені.

— Прощай, Ганно! — розляглися позад неї слова з поцілунком разом.

— Ти вернувся? — сказала вона, оглядаючись, — та побачила перед себе незнайомого парубка і одвернулася.

— Прощай, Ганно! — почулося знову, і знов поцілував її хтось у щоку.

— От принесла лиха година ще й другого! — сказала вона з-пересердя.

— Прощай, мила Ганно!'

— Ще й третій!

— Прощай! Прощай! Прощай, Ганно! — і поцілунки засипали її з усіх боків.

— Та тут їх ціла ватага! — кричала Ганна, вививаючись із гурту парубків, що один перед одним хапалися обіймати її. — І як їм не набридне безперестанку цілуватися! Скоро, далебі, не можна буде вийти на улицю!

— По цій мові двері з грюкотом зачинились, і тільки чути було, як вереснув у них залізний засув.

II

Г О Л О В А

Чи знаєте ви українську ніч? Ой, не знаєте ви української ночі! Пригляньтесь на неї: з-посеред неба дивиться місяць. Безмежне склепіння небесне розійшлося, розширилось іще безмежніше. Горить і дише воно. Земля вся в срібному світлі; дивний воздух віє і теплом і прохолодою, і млостю дише, і розливає океан пахоців. Преппишная ніч! Чарівливая ніч! Нерухомо, надхненно стали гаї, темрявою виповнені, і велетенську тінь кинули од себе. Тихі та спокійні ці стави; холод і морок їхніх вод похмуро оточені темнозеленими стінами садів. Незаймані гущавники черешень та черемхи боязко простягли своє коріння в студні джерела і шепочуть іноді листям, немов сердячись та гніваючись, коли прекрасний зальотник — нічний вітер, закравшиися зненаць-

ка, цілує їх. Увесь краєвид спить. А вгорі усе дише, все охоплене чаром і спокоєм величнім. А на душі й безмірно й щасно, і рої срібних видив зграйно випливають у її глибині. Препишная ніч! Чарівливая ніч! Аж раптом усе ожило: і гаї, і стави, і степи. Котиться величній грім українського солов'я, і здається, наче й місяць заслужався його посеред неба. Як зачароване, дрімає на пагорбі село. Ще більше, ще краще блищать проти місяця гуртками хатки, сліпучо вимальовуються з темряви низькі стіни їхні. Пісні замовкли. Скрізь тихо. Статечні люди вже сплять. Де-не-де тільки світяться узенькі вікна. Перед декотрими тільки хатами, біля порогу, запізнена сім'я сидить за пізньою вечерею.

— Та гопак же не так танцюється! Ото ж то я дивлюсь, усе воно щось не теє. Що ж це розказує кум? А, ну: Гоп трала, гоп трала! гоп, гоп, гоп!

Так міркував сам із собою підпилий дядько середнього віку, танцюючи вулицею... — Йй-Богу, не так танцюється гопак! Чого мені брехати? От, йй-Богу не так! А, ну, гоп трала! Гоп трала! Гоп трала! гоп, гоп, гоп!

— Ото здурів чоловік! Хоч би ж іще хлопець який, а то старий кабан, дітям на сміх, витанцьовує вночі серед вулиці, — скрикнула на дорозі літня собі жінка, несучи в руці солому: — Іди мерщій до хати! Спать пора давно!

— Я й піду, — сказав, зупинившись, дядько. — Я піду! Я не подивлюсь на якогось там голову! Що він собі думає, дідько б утисся його батькові, що він голова, що він обливає людей на морозі холодною

водою, то й кирпу дере? Ну, голова, голова. От бий мене сила Божа! Хай мене сила Божа поб'є! Я сам собі голова! От що, а не то що... — провадив він, підходячи до першої ближчої хати, і спинившись перед вікном, мацкуючи пальцями по склі і силкуючись налапати дерев'яну закрутку.

— Стара, одчиняй! Стара, мерщій, казано тобі, одчиняй! Козакові спати пора!

— Куди ти, Каленику? Ти ж до чужої хати потрапив, — закричали сміючись позад нього дівчата, що верталися з веселої вулиці. — Покажать тобі твою хату?

— Покажіть, любі молодички!

— Молодички! А чуєте? — похопила одна: — що за гречний цей Каленик! За це треба йому показати хату... та ні, перше потанцюй.

— Потанцювать? Ой ви ж, химерні дівчата! — покволом протяг Каленик, сміючись та киваючи пальцем і заточуючись, бо ноги йому не могли вдержатись на однім місці. — А дастесь поцілувати? Всіх перецілую, всіх! — І він, бокуючи, припустив за ними. Дівчата зчинили крик, перемішались, та потім, посмілівшись, перебігли на другий бік, — побачили бо, що Каленик не з-як швидко ходу має.

— Он де твоя хата! — закричали вони йому, ідучи далі й показуючи на хату за сусідні геть таки більшу; то була сільського голови оселя. Каленик слухняно поплентався в той бік, знову взявшись лаяти голову.

Але хто ж цей голова, що таким недобрим поговором скрізь його згадують? О, цей голова велика

на селі особа. Доки Каленик дійде, куди прямус, ми, певна річ, устигнемо дещо сказати про нього. Все село, побачивши його, береться за шапки; а дівчата, що наймолодші, віддають надобрідень. Хто б із парубків не захотів головувати? Голові вільно навідуватися до всіх тавлинок; і кремезний дядько поchtиво стоїть, знявши шапку, увесь час, поки голова порасться своїми грубими та зашкарубленими пучками в його луб'яній табакирці. На сході громадському, дарма що влада його обмежена кількома голосами, голова раз-у-раз бере гору і мало не з власної волі висилає, кого йому схочеться, справляти та рівняти шляхи чи канали копати. Голова чоловік понурий, суворий собою й не любить багато говорити. Давно ще, дуже давно, коли бл. п. цариця Катерина їздила до Криму, був він обраний за провожатого; цілих два дні служив він цю службу і навіть сподобився сидіти на передку попліч із царициним машталіром. І ще з того самого часу голова вивчився роздумливо та поважно понурювати голову, розгладжувати довгі вуси, що позакручувались униз, і бистрим соколиним оком зиркати з-під лоба. І з того часу голова, про що було тільки хто з ним заговорить, завжди умів звернути на те, як він ото віз царицю і сидів на передку в царській кареті. Голова любить інколи вдати глухого, а надто як почує те, чого б йому чути не хотілося. Голова духом ненавидить витребеньки в одежі: ходить завжди у свитці з чорного доморобного сукна, підперізується шерстяним кольоровим поясом, і ніхто ніколи не бачив його по іншому вдягненого, окрім хіба того часу,

як переїздила цариця до Криму, коли був на йому синій козацький жупан. Але навряд чи вже хто на селі той час пам'ятає, а жупан лежить у нього в скрині під замком. Голова вдовець: та коло нього живе зовиця, що варить йому обідати й вечеряти, змиває лави, підмащує хату, пряде йому на сорочки і всім господарюю заправляє. На селі дейкають, буцімто вона зовсім йому не родичка; але ми вже бачили, що є в голови багато злобителів, радих про нього всякий поговорі пускати. А проте може це вийшло звідти, що зовиці завжди не подобалось, як голова заходив у поле, вкриті жницями, або до козака, в якого була молода доня. Голова сліпий на одно око: зате видюче око в нього не милує, здалека примічаючи гошу селяночку; одначе він тоді тільки справить його на гарненьке личко, як розгляне добре, про голову; а п'яний Каленик не дочвалав іще й до половини дороги і довго іще частував голову всіма добірними словами, що тільки могли спасти на лінивий та неповоротний язик його.

•

III

НЕСПОДІВАНИЙ СУПЕРНИК. ЗМОВА.

— Ні, хлопці, ні, таки не хочу! Що за гульня така без упину? Як вам не набридне дуріти? Уже й так ославлено нас, буцімто ми бозна які паливоди. Лягайте лучче спати! — так казав Левко до розгуляних товаришів своїх, що підбивали його на нові

витівки. — Прощайте, братове! Добраніч! — і швидко пішов від них вулицею.

— Чи спить же то моя ясноока Ганна? — думав він, підходячи до знайомої нам хати з вишневим садком. Серед тиші почулась неголосна розмова. Левко спинився. Поміж деревами забіліла сорочка.

“Щоб воно таке?” подумав він, і, скравчися ближче, сховався за дерево. Проти місяця висвічувало перед ним дівоче обличчя. . . Це Ганна. Але хто ж отой високий чоловік, що стояв до нього спиною? Даремне придивлявся він: тінь огортала його від ніг до голови. Тільки спереду він був трохи освітлений; та от лихо — було Левкові трохи вперед ступити, і його могли примітити. Тихо припавши до дерева, намислив він залишитись на місці. Дівчина виразно промовила його ім'я.

— Левко? Левко ще блазень! — говорив хрипко не вголос високий чоловік. . . — Як я застану його коли в тебе, то добре намну йому чуба!

“Радий би був знати, що це за шельма нахваляється нам'яти мені чуба?” — стиха промовив Левко і витяг шию, щоб не впустити жодного слова. Але чужий говорив далі так тихо, що нічого не можна було почути.

— Як же тобі не сором? — сказала Ганна, коли він докінчив своє. — Ти неправду кажеш; ти обманюєш мене; я ніколи не повірю, щоб ти мене кохав.

— Знаю, — провадив високий чоловік: — Левко багато наговорив тобі дурниць і закрутив твою голову (тут здалося парубкові, що голос того чужого не зовсім йому й чужий, і наче б то він десь його

чув): та я дамся взнаки Левкові, — вів далі свою мову чоловік. — Він думас, що я не бачу всіх його фиглів. Закуштує він, собачий син, які в мене кулаки!

На ці слова Левко не міг уже більше стримати свого гніву. Підійшовши на три ступні до нього, замахнувся він з усієї сили, щоб одважити доброго ляща; той чоловік, хоч бачилось, і дужий, та не встояв би, певне, од того на місці; але тут саме світло впало на вид йому, і Левко остовпів, побачивши, що перед ним стояв батько його. Тільки й міг парубок на таке диво похитати головою та присвиснути стиха.

Десь із боку щось шелеснуло; Ганна прудко влетіла в хату і швиденько зачинила за собою двері.

— Прощай, Ганно! — закричав тут один із парубків, підкравшись і обнявши голову, — і з ляком одскочив назад, зустрівши шорсткі вуси.

— Прощай, крале, — скрикнув другий; та й цього разу голова його тяжко пхнув, і він полетів сторчака.

— Прощай, прощай, Ганно, — закричало декілька парубків, почепившись йому на шию.

— Згиньте ви, урвители трикляті! — кричав голова, одбиваючись і тупаючи ногами. — Що я вам за Ганна? Гетьте слідом за батьками на шибеницю, бісові діти! Попприлипали, як ті мухи до меду. Ось я вам дам Ганни!

— Голова! Голова! Голова це! — загукали хлопці та й кинулись урозтіч.

— От так батько! — казав Левко, отямившись од

такого дива і поглядаючи вслід батькові, що лаючись відходив. — Бач, які фіглі-миглі він витіває! Ну-ну! А я ж то дивлюсь та мізкую, що то воно за знак, що він раз-у-раз удає глухого, скоро з ним про діло заговориш. Стривай же, старигане, будеш ти в мене знать, як одбивати чужих дівчат! Гей, хлопці, сюди, сюди! — гукав він, махаючи рукою до парубків, що знову сходились до гурту. — А йдіть но сюди! Я вмовляв вас іти спати, а тепер передумав і ладен хоч цілу ніч гуляти з вами.

— Оце до діла! — сказав плечистий і кремезний парубок, що мали його за найпершого в селі гульвісу. — Мені всё якось нудно, коли не вдасться гарзд та штук натворити. Усе наче бракує чогось. Так немов би загубив шапку чи люльку. Одно слово, не козак та й годі.

— Чи згода ваша подратувати сьогодні, як слід, голову?

— Голову?

— Еге, голову! Що він собі справді вигдав! Він верховодить у нас, наче гетьман який. Мало йому, що коверзує, наче над своїми кріпаками, ні, — він ще й підлабузнюється до дівчат наших. Адже, мабуть, нема на все село гарненької дівчини, щоб за нею не ганявся голова.

— А так, а так! — гуртом закричали всі хлопці.

— Що ж ми, хлопці, за кріпаки! Хіба ми не такого роду, як він? Ми, слава Богу, вольні козаки! Покажім йому, братця, що ми вольні козаки!

— А й покажемо! — загукало парубоцтво. — Та як голову, то вже й писаря не минути.

— Не минемо й писаря! А в мене як на те склалася славна пісня про голову. Ходім-но, я вас її навчу, — сказав Левко, бринькнувши по струнах на бандурі: — та, слухайте, попередягайтеся, хто там у що може.

— Гуляй, козацька голово! — казав кремезний гультьай, вдаривши ногою об ногу й ляснувши руками. — Що за розкіш! Що за воля! Як візьмеш дуріти, то здається наче давні літа згадуєш. Любо, вольно на серці; а душа наче в раю. Гей, хлопці! Гей, гуляй!

І ватага галасливо помчала вулицями. І не одна побожна бабуса, розбуджена криком, одчиняла віконце і христилась сонною рукою, приказуючи: “Ну, гуляють тепер парубки!”

IV

ПАРУБКИ ГУЛЯЮТЬ

В одній тільки хаті ще світилося кінець вулиці. То голова господа. Голова давно вже свою вечерю скінчив і, запевне, давно б уже й заснув, та в нього був гість, винник: його прислав будувати винницю поміщик, що мав невеликий шматок землі між вільними козаками. На покуті, на почесному місці сидів гість, — низенький, товстенький чоловічок, з маленькими завжди сміхотливими оченятками, де, здавалося, написано було, як то йому мило курити свою коротеньку люльку, щохвилини спльовуючи

і притоптуючи пальцем вигорілий уже на присок тютюн, що з неї вилазив. Димові хмари швидко розкублювалися над ним, оповиваючи його в сизий туман. Було схоже, наче широкому коминові з якоїсь винниці набридло сидіти на своєму даху і він надумав прогулятися та й засів собі звичайнісенько в хаті в голови. Під носом стирчали в нього коротенькі, густі вуси; але вони так невиразно майоріли крізь дим, що, здавалось, наче то миша, яку винник упіймав та й держав у роті в себе, підкопуючись під монополію комірнього кота. Голова, господар буди, сидів у самій сорочці та полотняних штанях. Орлине око його, як вечірнє сонце, дедалі мружилось і примеркло. Кінець столу палив люльку один із сільських десятських, що складали голову команду. Задля пошани до хазяїна він сидів у свитці.

— Чи скоро ж ви думаєте, — сказав голова, обертаючись до винника й кладучи хреста на рот, саме бо позіхнув: — чи скоро ви думаєте поставити свою винницю?

— Як Бог допоможе, то цієї осені, може й закуримо. На Покрову, на що хочете поб'юся об заклад, таки буде пан голова німецькі кренделі виписувати по дорозі.

На цім слові оченята винникові зникли; замість них протяглися паруски до самих ушей; увесь тулуб заколивався од сміху, і веселі губи випустили на часинку димучу люльку.

— Дай то, Боже, — сказав голова, вдавши на обличчі своєму щось на кшталт усмішки. — Тепер іще, слава Богу, винниць розвелось трохи. А от за

давнього часу, коли провожав я царицю на переяславській дорозі, ще небіжчик Безбородько. . .

— Ну, свате, згадав часи. Тоді од Кременчука аж до Ромна і двох винниць не налічив би. А тепер. . . Чи чув ти, пак, що повигадували клятї німці? Незабаром, кажуть, будуть гнати не дровами, як усі чесні християни, а якоюсь чортячою парою. — Тес кажучи, винник роздумливо дивився на стіл і на розставлені там руки свої. — Як це парою, далебі, не второпаю?

— Що за дурні, прости Господи, оті німці! — сказав голова. — Я б їх батогом, сучих дітей. Чи чувана річ, щоб парою та можна варити що? Виходить, ложку борщу не можна піднести до рота, не засмаживши губ, замість молодого поросяти.

— І ти, свате, — обізвалася, сидючи з підкорченими ногами на лежанці, зовиця: — увесь цей час житимеш у нас без жінки?

— А навіщо вона мені? Коли б іще хоч добре було!

— Наче б то не гарна? — спитав голова, навівши на нього оком своїм.

— Де тобі гарна! Стара як біс! Пика вся в зморшках, немов порожній гаманець. — І низенька будова винникова захиталася знову од реготу.

Тут саме щось почало шарудіти за дверима та обмацувати їх; двері одчинились, і чоловік, не скидаючи шалки, ступив на поріг та й став, наче б у роздумі якомусь, посеред хати, роззявивши рота й оглядаючи стелю. Це був знайомий нам Каленик.

— Ось я й додому прийшов, — заговорив він, сі-

даючи на лаву біля дверей і не зважаючи ані трохи на хатніх.

— Ач, як розтяг вражий син, сатана, дорогу! Ідеш, ідеш, і кінця-краю не видко. Ноги наче попереламаував хто. Достань но там, стара, кожуха, підстелити мені. На піч до тебе не прийду, їй-Богу, не прийду: ноги болять. Достань його, там він лежить, коло покуття; гляди тільки не перекинь горшка з тертою табакою. Чи ні, не займай, не займай. Ти, може, п'яна сьогодні. . . Хай уже я сам достану. . .

Каленик підвівся трохи, але непоборна сила прикувала його до лави.

— От за це люблю, — сказав голова: — прийшов до чужої хати та й порядкує, як у себе. Витурлити його, доки живий та цілий!

— Нехай він собі, свате, одпочине, — сказав винник, спиняючи його за руку. — Це людина корисна; коли б но тільки таких було більшенько, то з винницею б нашою славно повелося. . .

Та проте не з добродушности ішли ті слова. Винник вірив у всі добрі та лихі прикмети, і зараз же вигнати людину, що сіла вже на лаву, означало в нього прикликати біду.

— Нема гірше, як та старість прийде. . . — бурмотів Каленик, лягаючи на лаві. — Хай би вже сказать, був п'яний; так ні ж таки не п'яний. Їй-же Богу, не п'яний. Чого б я брехав? Я ладен сказати це хоч і самому голові. Що мені голова? Бодай він здох, сучий син! Плював я на його! Бодай його чорта одноокого, возом переїхало! Що він обливає людей на морозі. . .

— Еге! Влізла свиня в хату та ще й з ногами на стіл преться, — сказав голова, сердито підводячись, але тут якраз тяжкенький камінь, вдрузки розбивши вікно, полетів йому під ноги. . . Голова спинився. — Коли б я знав, — повів він, підіймаючи каменя: — що це за шибеник шпурнув, я б навчив його, як кидатись. Які збитки! — провадив він далі, розглядаючи його на руці паленим поглядом. — А щоб він удавився цією каменюкою! . .

— Стривай, стривай! . . Боже тебе борони, свате, — підхопив побілівши винник: — Боже борони тебе і на тім, і на цім світі поблагословити кого такою лайкою!

— Ото заступник найшовся! Хай він пропаде. . .

— І не думай, свате,! Ти не знаєш, певне, що сталося з покійною тещею моєю?

— З тещею?

— Еге, з тещею. Увечері, може під таку пору, як оце, посідали вечеряти небіжка теща, небіжчик тесь, та наймит, та наймичка, та дітей штук із п'ятеро. Теща одсипала трохи галушок із великого казана до миски, щоб не такі були гарячі. По роботі всі виголодалися і не хотіли чекати, доки прохолонуть. Ото понастромлювали на довгі дерев'яні шпички тії галушки та й почали їсти. Аж тут хто-зна відкіля взявся якийсь чоловік, якого він роду, Бог його знає, проситься й собі до вечері. Як не нагодувати голодного чоловіка? Дали й йому шпичку. Тільки ж гість пакує галушки, як та корова сіно. Доки ті з'їли по одній і опустили шпичку по другій узяти, аж дно вже було гладеньке, як панський

поміст. Теща насипала ще; думає, гість наївся та й буде лигати менше. Куди там! Ще краще взявся мегелити. І другу спорожнив. “А бодай ти вдавився цими галушками”, подумала голодна теща, а той як стій заглитнувся та й упав. Всі до нього, а він уже оддав Богові душу. Удавився.

— Так йому, ненажері клятому, й треба! — сказав голова.

— Так то так, та не те вийшло; з того часу спокою не було тещі. Що тільки ніч заїде, мрець і тарганиться. Сяде верхи на комині, клятий, і галушку держить у зубах. Удень тихо, і не чути про нього; а скоро примеркне, глянь на стріху, а він уже й осідлав, собачий син, комина. . .

— І галушка в зубах?

— І галушка в зубах.

— Чудасія, свате. Я, пригадую, чув щось похоже на це. Ще за покійниці цариці. . .

Тут голова спинився. Під вікном почувся гамір і тупання: — хтось танцював. Спершу тихо дзенькнула бандура, до неї прилучився голос. Струни загриміли дужче; кілька голосів почали підтягати, і пісня зашуміла, як вихор:

Гей, чи чули, хлопці, ви?
Чи голів ми позбувались?
У старого голови
Клепки всі порозсипались.
Треба голову набить
Та міцними обручами.
Треба голову скропить
Батогами! Батогами!
Одноокий голова

Вже старий, як біс, — а дурень:
До дівчат усе кива
Та моргає... Дурень, дурень!
І куди вже пнешся ти?
Та тебе б у домовину,
Сивий дурню, одвести
За чуприну! За чуприну!

— Ловка пісня, свате! — сказав винник, нахиливши трохи на бік голову і повернувшись до голови, що остовпів на таке грубіянство. — Ловка! Негаразд тільки, що голову згадують не зовсім пристойними словами. . . — І знову поклав руки на стіл з солодкою якоюсь втіхою в очах, лаштуючись слухати іще, бо під вікном розлягався регіт і крики: “вдруге! вдруге!” Одначе гостре око вкмітило б одразу, що то не з подиву великого голова так довго застається на одному місці. Так тільки старий, бувалий кіт дає часом невченій іще миші бігати до її нори. Ще єдине око головіне пильно дивилося на вікно, а вже руки, давши знак десятському, держались за дерев'яну в дверях закрутку, — і раптом на вулиці зчинився крик. . . Винник, мавши серед багатьох своїх добрих прикмет іще й цікавість, похалцем набив люльку й вибіг на вулицю; та шукарі вже розбіглись.

— Ні, не втечеш ти од мене! — кричав голова, тягнувши за руку когось у вивернутому вовною нагору чорному кожусі. Винник, ловлячи придатну хвилину, підбіг заглянути в обличчя цьому порушникові спокою; та злякано відступив назад, побачивши довгу бороду й страшно розмальовану пику. — Ні, не вислизнеш ти од мене! — кричав голова, втя-

гаючи просто в сіни свого бранця, що, аж ні трохи не опираючись, спокійно йшов за ним, наче до себе в хату. — Карпе, одчиняй комору! — сказав голова до десятського. — Ми його в темну комору. А там збудимо писаря, скличемо десятських, переловимо всіх оцих розбишак та сьогодні ж і резолюцію всім їм учинимо.

Десятський забрязкав невеликим вислим замком у сінях і відчинив комору. Але тут саме бранець, як у сінях було темно, раптом звинувшись появив надзвичайну силу і вирвався йому з рук.

— Куди! — закричав голова, схопивши його ще дужче за комір.

— Пусти, це я! — чувся тоненький голос.

— Не допоможеться! Не допоможеться, бра! Пищи собі хоч по-чортячому, не то що по-бабському, мене не одуриш! — і штовхнув в темну комору так, аж бідний бранець застогнав, упавши на долівку. По цьому голова, разом з десятським, рушив до писаревої хати. Слідом за ними, як паровик, задимів винник.

Задумавшись, похнюпивши голови, ішли вони всі троє, — аж нагло, повертаючи в темний завулок, разом скрикнули: щось вдарило їх здорово по лобам; такий самий крик грюкнув їм на відповідь. Голова, примруживши око своє, побачив, вельми здивований, писаря з двома десятськими.

— Я до тебе йду, пане писарю!

— А я до твоєї милости, пане голово!

— Чудасія, пане писарю!

— Диво та й годі, пане голово!

— А що?

— Хлопці казяться! Бешкетують цілими юрмами по вулицях. Твою милість величають такими словами — одно слово, вимовить сором; п'яний москаль побоїться вивести їх нечистивим своїм язиком (усе це худорлявий писар, у пістрьових шараварах і в камізельці дріжджаного кольору, проказував, витягаючи шию вперед і зараз же вертаючи її до прежнього стану). — Саме був задрімав, так трикляті волоцюги розбудили сороміцькими своїми піснями та грюкотом. Хотів я приструнчити їх, щоб і дітям наказали, та поки надів шаравари та камізельку, всі розбіглися врозтіч. Найстарший їхній проте не викрутився. Виспівує він тепер у мене в тій хаті, куди колодників садовлять. Аж душа мені горіла пізнати, що воно за птиця, та пика уся в сажі, як у того чорта, що кує цвяхи для грішників.

— А як він убраний, пане писарю?

— У чорнім вивернутім кожусі, сучий син, пане голово.

— А чи не брешеш ти часом, пане писарю? Що, коли цей пройдисвіт сидить тепер у мене в коморі?

— Ні, пане голово! Ти сам, даруй на цім слові, обмилився трохи.

— Кете но світла, ось ми побачимо.

Двері одчинили, принесли світло, і голова аж ожнув здивовано, перед себе побачивши зовицю.

— Скажи но, з ласки твоєї, — сказала вона, підступаючи до нього: — чи не зсунувся ти вже зовсім з глузду? Чи була в одноокій довбні твоїй хоч крихта мозку, як штовхнув ти мене до темної комори?

Щастя ще, що не вдарилась я головою об залізний гак. Хіба ж я не кричала тобі, ще це я? Схопив, клятий ведмідь, своїми залізними лапатами, та й штовхас! А, бодай тебе на тім світі чорти штовхали!

Ці останні слова винесла вона вже за двері, на вулицю, виходячи туди задля своєї якоїсь причини.

— Еге, бачу, що це ти, — сказав голова, отямившись.

— Ну, пане писарю, чи не шельма ж той шибенник?

— Шельма, пане голову!

— А чи не пора нам усіх тих збиточників провчити як слід та до чесного діла їх навернути?

— Давно пора, давно пора, пане голову!

— Вони, дурні, взяли собі. . . Що за нечиста сила! Наче зовиця кричить чогось на вулиці. . . Вони взяли собі в голову, буцім то я їм рівня. Вони думають, що я з їхнього брата, простого козака. . .

— Тут голова відкашлявся і поглянув навколо з-підлоба, — бачилось, що лагодиться зняти мову об речах поважних. — Тисяча. . . отих клятих років, хоч убий, не вимовлю. . . ну, ще й якогось то року, комісареві тодішньому, Ледачому, наказано було вибрати з-між козаків такого, що над усіма взяв би спритністю. О! (Це “о” голова вимовив, піднявши пальця догори). Спритністю. . . цариці за провожа- того. Я тоді. . .

— Що й казати! Це кожне вже знає, пане голову. Всі знають, як здобув єси ласки царської. Признайся тепер, що моє вийшло; таки ти обмилився, ска-

завши, що піймав того харцизяку в вивернутім кожусі.

— А що про того диявола в вивернутім кожусі, то його, на науку іншим, забити в колодки та й усыпать пам'яткового. Хай знають, що воно — власть. Від кого ж голова й наставлений, як не від царя! А там доберемось і до інших хлопців. Я не забув, як трикляті збиточники загнали в город череду свиней, іцо поїли мені всю капусту та огірки; я не забув, як бісової пари діти не хотіли мені жито змолотить, я не забув. . . Та хай вони згинуть, мені треба доконче знати, що то за шельма одна в вивернутім кожусі.

— Це моторна, видно, птиця, — сказав винник; щоки в нього, за всю цю розмову, безперестанку заряджались димом, як тяжка гармата, на цім же слові губи, звільнивши люльку, викинули цілий хмаровий фонтан. — Такого от чоловіка, про всяк случай, не зле б і при винниці мати. А ще краще повісити на дубі, на вершку, замість панікадила. — Такий дотеп не зовсім дурний здався винникові, і він тут таки намислив, не чекаючи, аж хто інший його похвалить, вшанувати себе хрипким сміхом.

На цей час підходили вони до невеликої геть із землі похиленої хати; цікавість у наших подорожан зросла. Всі стовпились коло дверей. Писар добув ключа, забряжчам ним, щоб то замка одімкнути; та це був ключ од скрині. Глибоко засунувши руку, почав він довбатися і сипати лайку за лайкою, що ніяк не знайде. “Є” — сказав він нарешті, нагнувшись і витягаючи ключа десь із самого дна просто-

рої кишені, припасованої до пістрьових його шарава-рів. На цім слові серця в наших героїв, здавалось, злились в одне. І це величезне серце забилося так голосно, що навіть замок, брязнувши, не міг заглушити нерівного його стукання. Двері одчинились, і . . . голова пополотнів; винникові зробилося холодно, і волосся його, здавалось, хотіло полетіти на небо; несвітський страх одбився на писаревім обличчі; десятські поприростали до землі і не могли аж ніяк стулити одностайно роззявлених ротів своїх: перед ними стояла зовиця.

Бражена не менше за них, вона проте схаменулась і хотіла була підійти до них.

— Стій! — закричав нестямним голосом голова й грякнув за нею дверима. — Панове, це сатана! — галасував він. — Огню! Мерщій огню! Не пошкодую казенної хати. Пали її, пали, щоб і костей чортівих не зосталось на землі!

Зовиця криком кричала, чуючи за дверима грізний той вирок.

— Що це ви, братця? — сказав винник: — слава Богу, волосся в вас мало не в снігу, а й досі розуму не набрались: од простого огню відьма не загориться. Тільки огонь з люльки може запалити нечисту силу. Стривайте, ось я зараз.

Та теє мовивши, висипав гарячий присок із люльки в віхоть соломи і взявся роздмухувати її.

Розпач гіркий додав тимчасом духу нещасній зовиці, і вона почала голосно благати та вговоряти їх:

— Стривайте, братця! Навіщо даремно гріха на

биратись; може це й не сатана! — сказав писар, — коли воно, теє б то, що сидить там, згодиться перехриститись, так буде нам певний знак, що не чорт.

На це пристали.

— Цур, сатано, — казав далі писар, притулившись губами до щілини в дверях. — Як не поворухнешся з місця, то ми відчинемо двері.

Двері відчинились.

— Перехристись! — сказав голова, оглядаючись позад себе, наче б вибирав безпечне місце задля ретиради. Зовиця перехристилась.

— Що за чортовиння? Це ж і справді зовиця!

— Яка нечиста сила затягла тебе, кумо, до цієї нори?

І зовиця, схлипуючи, розказала, як серед ulиці схопили її хлопці на оберемок і, хоч вона й вельми пручалась, увіпхнувши в широке вікно й віконницю за нею забили. Писар глянув: завіси од широкої віконниці одірвано, і тільки зверху прибита вона дерев'яним брусом.

— Начувайся ж, сатано одноокий! — скрикнула вона, підступивши до голови, що подався трохи назад і все ще вимірював її своїм оком. — Я знаю тою думку: ти хотів, ти радий був нагоді спалити мене, щоб мати собі волю лицятись до дівчат, щоб не було кому бачити, як дуріє старий дід. Думаєш, я не знаю, про що ти цього вечора говорив із Ганною? О, я знаю все! Мене трудно ошукати й не такий дурноверхій головешці, як твоя. Я довго терплю, та потім уже не прогнівайся. . .

Сказавши це, вона показувала кулака і швидко пішла, zostавивши остовпілого голову. “Ні, тут не жартома сатана вплутався”, думав він, шкребучи собі тім’я.

— Спіймали! — гукнули, надійшовши на те, десятські.

— Кого спіймали? — спитав голова.

— Чорта в вивернутім кожусі!

— Давайте його сюди! — гукнув голова, схопивши за руки приведенного бранця. — Та ви показались: Це п’яний Каленік!

— Що за недобра мати! В руках у нас був, пане голово! В притулку обступили нас клятї хлопці, та ну танцювати, шарпати, висолоплюють язика, вивиривати з рук. . . А, нечистий би вас забрав! І як ми схопили цю ворону замість його, — Бог святий знає!

— Властю моєю і всіх мирян дасться повеління, зловити зараз же цього розбійника, а оним способом і всіх, кого найдете на вулиці, і привести на розправу до мене.

— Змилуйся, пане голово! — закричав дехто, кланяючись у ноги. — Коли б ти бачив, що то за пики: нехай нас Бог поб’є, і родились ми й христивались, не бачили таких брудних мармиз. Адже якщо до чого, пане голово, то перелякають добру людину так, що опісля жадна баба не візьметься переполох виливати.

— Дам я вам переполоху! Що ви? Не хочете слухатись? Ви, певне, за ними руку тягнете? Ви бунтарі! А це що? Що це? Ви розбишацтво тут заво-

дите! Ви. . . Ви. . . Я донесу комісареві. Зараз же мені! Чусте? Зараз! Біжіть, летіть птицею! Щоб я вас. . . Щоб ви мені. . .

Всі розбіглись.

V

УТОПЛЕНА

Ні про що не мавши клопоту, гадки не гадаючи за розіслані погоні, призвідник усього того колоту помалу підходив до старого будинку та ставу. Не треба, певне, й казати, що це був Левко. Чорний кожух на йому був розстібнутий. Шалку держав він у руці. Піт котився з нього, аж очі заливав. Велично й похмуро чорнів кленовий ліс, і тільки край його, проти місяця, обсипався тонким срібним пилом. Нерухомих став повіяв холодком на стомленого пішоходця і звабив його відпочити на березі. Скрізь тихо, в лісовій гущавині тільки чути було солов'їне роко-тання. Сон почав його змагати, очі скріплюючи; стомлене тіло от-от ладне було замліти й заніміть; голова обважніла. . . “Ні, так я, бува, ще засну тут”, казав він, стаючи на рівні ноги й протираючи очі. Оглянувся: Ніч іще наче пишніша стояла крут нього. Якесь дивне п'янюче сяєво домішалося до місячного блиску. Ніколи ще не доводилось йому такого бачити. Срібний туман повив усе навколо. Пахощі од розквітлих яблунь і квітів нічних лилися по всій землі. Зачудований дивився він у непорушні в ставу води; давній панський будинок, вниз дахом переки-

нутий, одбивався там виразно, осяйно якось та величньо. Замість темних віконниць визирали в ньому веселі скляні вікна та двері. Крізь чисті шиби виликувала позолота. І враз удалося, ніби, вікно одчинилось. Затаївши дух, ані ворухнувшись і не одводячи очей від ставу, він, сказати б, переселився в ту глибочину і бачить: спершу білий лікоть виткнувся в вікно, далі виглянула привітна голівка з блискучими очима, що тихо зоріли крізь темнорусі хвилі-коси, і обперлась на лікоть. І бачить: вона киває стиха головою, вона махнула ручкою, вона усміхається. . . Серце йому вмить забилося. . . Вода затремтіла, і вікно зачинилося знову. Тихо відійшов він від ставу і поглянув на будинок: хмурі віконниці були одчинені; шиби поблискували проти місяця. “От і йми тепер віри людським поголосам”, подумав сам собі герой наш. “Будинок новісінький; фарби так і грають, наче сьогодні його розмальовано. Тут живе хтось!” І мовчки підійшов він ближче, але там було тихо та тихо. Голосно й дзвінко перекликались препишні солов’їні співи, і коли вони, здавалось, умирали в солодкій знеможі, чути було, як шелестять та сюркочуть коники чи гуде птиця болотяна, б’ючи слизьким дзьобом своїм у широке водяне дзеркало. Солодкою якоюсь тишею та тихим роздоллям виповнилось йому серце. Настроївши бандуру, заграв він і заспівав:

Ой, ти місяцю, мій місяченьку,
І ти, зоре ясна!
Ой, світи там по подвір’ю,
Де дівчина красна.

Вікно тихо одчинилось, і та сама голівка, що відсвічену бачив він у ставу, виглянула, уважно дослухаючись пісні. Довгі вії були їй півопущені на очі. Вся вона була була як полотно, як сяйво місячне; та яка ж уродлива, яка красна! Вона засміялась. Левко здригнувся.

— Заспівай мені, молодий козаче, якої пісні! — тихо промовила вона, схиливши свою голову набік і опустивши зовсім густі вії.

— Якої ж тобі заспівати, моя ясна панночко?

Сльози тихо покотились по блідому виду її.

— Парубче, — казала вона, і дивно якось її мова за серце брала: — парубче, найди мені мою мачуху. Я нічого не пожалую для тебе. Я оддячу тобі. Я тобі щедру та гойну дам заплату. У мене є зарукавниці, шовком мережані, є й коралі й намисто дороге. Я подарую тобі пояса, перлами занизаного. У мене золото є. . . Парубче, найди мені мою мачуху! Вона страшна відьма: мені не було від неї спокою на білому світі. Вона мучила мене; силувала працювати, як просту наймичку. Глянь на обличчя: вона вибила рум'янці своїми нечистими чарами на щоках моїх. Глянь на білу шию мою: вони не змиваються, вони нізачо не змиються, ці сині плями од залізних пазурів. Глянь на білі ноги мої: вони багато ходили, не по килимах тільки — по піску гарячому, по землі сирій, по колючому терні вони ходили; на очі мої, глянь на очі: вони світа не бачать за сльозами. . . Найди її, парубче, знайди мені мою мачуху!

Голос її, що залунав був гучніше, затих. Сльози річкою покотились по блідому виду. Тяжке щось —

жалоші якісь і якась печаль стисли груди парубкові.

— З дорогою душею зробив би я для тебе все, моя панночко, — сказав він, серцем умліваючи, — та як мені, де її найти?

— Глянь, глянь, — швидко промовила вона: — вона тут! Вона на березі водить танок із моїми дівчатами і гріється проти місяця. Та вона лукава й хитра. Вона прийняла подобу втопленої; проте я знаю, проте я чую, що вона тут. Мені тяжко, мені душно від неї. Я не можу через неї плавати легко та вільно, як риба. Я тону й падаю на дно, мов ключ. Одшукай її, парубче!

Левко поглянув на берег: у тонкім срібнім тумані маячили легкі, мов тіні, дівчата в білих, як уквітчана конваліями лука, сорочках; разки золотого намиста, коралі, дукачі полискували їм на шиях; та вони були бліді; тіло їхнє наче було вирізьблене з прозорих хмарок і ніби світилося наскрізь у срібному промінні місячному. Коло дівоче зближалося до нього. Почулись голоси. “Нумо в ворона, нумо гратися в ворона” зашуміли всі, наче комиш при березі, коли торкнуть його під тихий присмерковий час легкі вітрові уста. “Кому ж бути за ворона?” Кинули жеребок — і одна дівчина вийшла з кола. Левко взявся придивлятися до неї. Обличчя, одіж, все на ній таке саме, як і на тих. Бачилось тільки — неохоче вдавала вона те, що припало їй. Дівочий гурт витягся довгою ниткою і прудко втікав од хижого ворога. “Ні, я не хочу бути за ворона”, сказала дівчина, стомлена та зне-

можена. “Мені шкода одбирати курчат у бідної матері”. “Ти не відьма”, подумав Левко. “Хто ж буде за ворона?” Дівчата знову хотіли жеребка кинути. “Я буду за ворона”, захопилась одна з-поміж їх. Левко почав пильно-пильно вдивлятись в обличчя її. Прудко і сміливо гналась вона за ключем дівочим і кидалась на всі боки, щоб упіймати свою здобич. Тут запримітив Левко, що тіло її не так світилось, як у інших, всередині його щось чорніло. Зненацька розтявся крик: ворон кинувся на одну з гурту й схопив її, і Левкові прибачилось, ніби у неї випустились кігті і на виду блиснула люта радість. “Відьма!” сказав він, раптом показуючи на неї пальцем і повернувшись до будинку.

Панночка засміялась, і дівчата, кричучи, повели за собою ту, що ворона вдавала.

— Чим же оддячити тобі, парубче? Я знаю, тобі не золота треба: ти кохаш Ганну; та суворий батько твій не дає тобі побратися з нею. Він тепер не стане на заваді; візьми, оддай йому цю записку... — Біла рученька простяглась, обличчя її дивно якось засвітилось і засіяло. Млосно забилося козакові серце, тремтіння невимовне його поійняло... Він ухопив записку і... прокинувся.

VI

ПРОБУДОК

“Невже ж це я спав?” сказав сам собі Левко, встаючи з невеликого горбка. “А так от усе наче живе увіч бачилося. Дивно, дивно!” двічі промовив

він, оглядаючись. Місяць спинившись йому над головою, ознаймовував північ; усюди тихо; од ставу подихало холодом; над ставом сумно стояв ветхий будинок із зачиненими віконницями; мох та дикий бур'ян свідчили, що давно з нього вийшли люди. Тут парубок розігнув руку, що міцно була стиснута, коли він спав, і скрикнув зачудований, бо в ній була записка. “Ех, коли б я та вмів читати”, подумав він, сяк і так її перед собою повертаючи. Тут іззаду щось зашуміло.

— Не бійтесь, просто й хапайте його! Чого поторопіли? Нас десятеро. В'юсь об заклад, що це людина, а не чорт! — Так кричав голова до своїх, і Левко почув, що його схопило враз кілька рук. Декотрі з них дрижали з ляку.

— А скидай но, пане-брате, свою страшну личину! Годі тобі морочити людей, — промовив голова, вхопивши його за комір, — і отетерів, вирячивши на нього око своє. — Левко, син! — скрикнув він здивовано, поточившись назад і опускаючи руки. — Це ти, собачий сину? Ач, чортяче насіння! Я думаю, що це за шельма, що за диявол вивернутий броїть та витіває. Аж виходить, це ти, неварений кисіль твоєму батькові в горло, зволиш заводити по вулиці розбій, складаєш пісні! Еге-ге-ге, Левку! А що це! Видко, свербить тобі спина. В'яжіть його!

— Стривай, батьку! Велено тобі оддати цю отцидулу, — промовив Левко.

— Не до цидул тепер, голубчику! В'яжіть його!

— Стривай, пане голово, — сказав писар, розгорнувши записку: — комісарова рука!

— Комісарова?

— Комісарова? — мимохіть проказали й де-сятські.

— Комісарова? Дивина! Ще чудніше! — подумав сам собі Левко.

— Читай, читай, — сказав голова: — що там пише комісар?

— Послухаємо, що пише комісар, — промовив винник, держачи в зубах люльку і добуваючи огню.

Писар одкашлявся й почав читать: “Наказ голові, Явтухові Макогоненку. Дійшло до нас, що ти, старий дурню, замість ізбирати старі недоплатки та пильнувати ладу на селі, одурів і твориш капості...”

— От, їй-Богу, — перебив голова: — нічого не чую!

Писар почав ізнову: “Наказ голові, Явтухові Макогоненку. Дійшло до нас, що ти, старий дур...”

— Стій, стій! Не треба! — закричав голова: — я хоч і не чув, а проте знаю, що головнішого тут іще нема. Читай далі.

— “А з тої причини наказую тобі не гаючись женити твого сина, Левка Макогоненка, з вашого таки села козачкою Ганною Петриченковою, а також поладити мости по верстовім шляху і не давати обивательських коней без відома мого судовим паничам, хоч би вони їхали просто з казенної палати. Коли ж, приїхавши, побачу я цей мій наказ невиконаний, то тебе одного візьму мені одвіт держати. Комісар, вислужений поручник Кузьма Деркач-Дришпановський”.

— Ось воно, — сказав голова, роззявивши рота.
— А чуєте, чуєте: за все голова має одвіт держати, отож, щоб мені все робилось, як по щучому велінню. А ні, то вже вибачте... А тебе, — провадив він, повертаючись до Левка, — як такий є наказ від комісара — хоч і чудно мені, яким побитом дійшло воно до нього — тебе я оженю. Тільки спершу закуштуєш ти нагайки. Знаєш, тієї, що висить на стіні біля покуття. Я обновлю її взавтра. Де ти взяв цю цидулу?

Левко, хоч і як зчудований, що так воно все несподівано повернулося, не стратив проте розуму й вигадав іншу відповідь, надумавши потаїти, як воно справді було і від кого мав тую записку.

— Я навідувався, — сказав він, — іще вчора ввечора до міста й зустрів комісара; він саме вилізав з брички. Почувши комісар, що я з нашого села, дав мені цю записку і звелів на словах сказати тобі, батьку, що як буде вертатись, то заїде до нас пообідати.

— Він це казав?

— Казав.

— А чуєте, — сказав голова поважно та пишно, повернувшись до похожан своїх: — комісар сам своєю особою приїде до нашого брата, тобто до мене на обід. О! — тут голова підняв пальця догори і так наставив свою голову, мов би вона до чогось прислухалась. — Комісар, чуєте, комісар приїде до мене обідати! Як ти думаєш, пане писарю, і ти, свате, це ж не що абияка честь? Або ж не так?

— Іще, от скільки можу пригадати, — підхопив писар. — Жаден голова не трактував комісара обідом.

— Не всякий голова голові рівня, — пишаючись проказав голова. Рот йому скривився, і щось як тяжкий, хриплий сміх, схожий більше до далекого грому, загуло в його устах. — Як ти гадаєш, пане писарю, треба б для такого значного гостя звеліти, щоб із кожної хати принесли хоч по курчаті, ну, полотна, ще там чого... Га?

— А треба б, треба, пане голово!

— А коли ж весілля, батьку? — спитав Левко.

— Весілля? Дав би я тобі весілля! Ну, та для такого гостя... Завтра вас піп і звінчас. Дідько з вами. Хай комісар побачить, що то — справність. Ну, хлопці, тепер спать! Ідьте по домах... Сьогоднішній припадок нагадав мені той час, коли я... — Тут голова поглянув отим своїм поважним та значущим поглядом із-під лоба.

— Ну, тепер голова зачне вже розповідати, як віз царицю, — сказав Левко, прудко та радісно простуючи до знайомої хати, оточеної низенькими вишнями. “Хай дасть тобі Бог царство небесне, добра та красна панночко”, думав він. “Хай тобі на тім світі вічно усміхається поміж янголами святими. Нікому не розкажу я про диво, що сталося цієї ночі; тобі одній тільки, Галю, оповім про нього. Ти одна тільки й повіриш мені й помолишся за бідолашну втоплену, за упокой її душі”.

Тут надійшов він до хати: вікно було одверте; проміння місячне проходило крізь нього і падало

на Ганну — вона саме перед вікном спала; голова її лягла на руку; щоки тихо полуменіли: уста порушились, невиразно промовляючи його ймення. “Спи, моя красуне! Нехай присниться тобі все, що є луччого на світі, та й найкращий сон не зрівняється з тим, що по сні”. Перехристивши її, зачинив він віконце та й пішов тихенько. Незабаром усе поснуло на селі; один тільки місяць так само осяйно та чудово плив у безкраїх просторищах пишного українського неба. Так само торжественно дихало в високостях, і ніч, чарівлива ніч, велично догоряла. Така сама вродлива була земля в дивовижнім срібнім сяєві; та ніхто вже не милувався з того, не пив тієї розкоші: все огорнув сон. Інколи тільки збивали мовчанку, зненацька забрехавши, собаки, і довго ще п'яний Каленик вештався поснулими вулицями, шукаючи своєї хати.

(Переклад М. Рильського).

СТРАШНА ПОМСТА

I

Шумить, гримить край Києва: осавула Горобець справляє весілля свого сина. Наїхало багато людей до осавули в гості. В старовину любили добре попоїсти, ще більш випити любили, а найбільше любили погуляти. Приїхав на гнідому коні своїм і запорожець Микитка просто з п'яного гульбища з Перемишля-поля, де частував він сім днів та сім ночів червоним вином шляхтичів королівських. Прибув і побратим осавулів, Данило Бурульбаш, з того берега Дніпра, де між двома горами стояв його хутір, з молодого дружиною Катериною і з однолітком сином. Дивувалися гості на біле лице пані Катерини, на чорні брови, як німецький оксамит, на ошатну сукню і спідницю з блакитного полутабенку та на чоботи із срібними підковами; та ще більше дивувалися з того, що не приїхав разом з нею старий батько. Тільки один рік і жив він на Задніпрі, а двадцять і один тинявся незнать де і вернувся до дочки своєї, коли та вже пішла заміж і породила сина. Він десьто багато б знав розказати дивного. Та чом би й не розказати, так довго бувавши по чу-

жих світах! Там десьто все не так: і люди не ті і церквів нема Христових... Та він не приїхав.

Гостям подавали варенуху з сливами та родзинками і на чималім тарелі коровай. Музики взялися до шкоринки, спеченої разом з грошима, і притихши на часину, поскладали коло себе цимбали, скрипки й бубни. На той час дівчата й молодиці, втершись вишиваними хустками, знов виступали з лави, а парубки, узявшись в боки й гордовито навкруги поглядаючи, зібрались було полетіти їм назустріч, — коли це старий осавула виніс дві ікони благословити молодих. Ті ікони були у нього від праведного схимника, старця Варфоломея. Не багаті на них ризи, не горять вони ні сріблом, ні золотом, та ніяка нечиста сила навіть не торкнеться того, у кого вони в домі. Звівши ікони догори, осавула збирався проказати коротку молитву... коли це закричали ізлякавшись ті, що бавилися на землі діти, а слідом за ними поточивсь народ, і всі, злякані, показували пальцем на переднього серед них козака. Хто він такий, ніхто не знав. Та він уже протанцював напрочуд козачка і розвеселив був людей коло себе. Коли ж осавула ізвів ікони, вся стать козакова відмінилась: ніс виріс і скривився набік, замісто карих плигають зелені очі, губи засинились, підборіддя почало дрижати й загострилося мов піка, ікло вибігло з рота, з-за голови надувся горб, і був козак — уже дід.

— Це він! Це він! — кричали люди, тісно збиваючись докупі.

— Чародій появився знову! — кричали матері, хапаючи своїх дітей на руки. Величньо й сановито вийшов наперед осавула і промовив голосно, наставивши проти нього ікони:

— Згинь ти, подобо сатани, тут тобі не місце! — І, зашипівши і клацнувши як вовк зубами, згинув дивовижний дід.

Покотились і зашуміли, що море те в негоду, пересуди серед народу та розмови.

— Що це за чародій? — допитувались молоді та небувалі люди.

— Буде лихо! — говорили старі, головою крутячи. І скрізь, по всьому широкому подвір'ї осавуло-вім почали гуртуватися люди і слухати, що повідають про дивного чародія. Та всі говорили різно і певного чого ніхто не вмів сказати про нього.

На двір викотили бочку меду і чимало поставили відер грецького вина. Все знов повеселішало. Вдарили музики: дівчата, молодиці, хвацьке козацтво, в барвистих жупанах, полетіли. Дев'яностолітня й столітня старизна, підпивши, пішла й собі при-танцювувати, згадуючи не так і марно пропащі роки. Гуляли до пізньої ночі, гуляли, як тепера та й не гуляють. Почали гості розходитись, та мало хто подався додому. Багато зосталось ночувати в осавули серед широкого двору; а ще більше козацтва поснуло само, непрохане, під лавками, на долівці, коло коня, під хлівом: де заточилась з хмелю козацька голова, там і лежить і хропе на весь Київ.

II

Тихо світить по всьому світу. То місяць зійшов з-за гори... Ніби дамаським дорогим та білим, як той сніг, серпанком укрив він горюватий берег Дніпра, і тінь зайшла ще далі в соснові нетри.

Серединою Дніпра плив дуб. Сидять спереду два хлопці, чорні козацькі шапки набакир, і з-під весел, як з кресала іскри, летять бризки на всі боки.

Чом же не співають козаки? Чом про те не говорять, як вже ходять польські ксьондзи по Україні і перехрищують козацький люд на католиків; ні про те, як два дні билась орда при Солонім озері. Як їм співати, як споминати про славні діла: пан їх Данило затуманився, і рукав кармазинового жупану спустився з дуба і черпає воду. Пані їх Катерина тихо колише дитину і очей з неї не зводить, а на ошатну сукню, неприкриту полотном, сірим порохом сідає вода.

Любо подивитися з середини Дніпра на високі гори, на широкі луги, на зелені ліси! Гори ті — не гори: підгір'я в них нема, внизу в них, як і зверху, гостра верховина, і під ними, і над ними високе небо. Ті ліси, що на пагорах, не ліси: то волосся виросло на кудлатій голові в лісового діда. Ті луги — не луги: то зелений пояс впerezав посередині кругле небо, і в верхній половині, і в нижній половині гуляє місяць.

Не дивиться пан Данило навкруги, дивиться лиш на молоду дружину свою.

— Що, дружино моя молода, Катерино моя золота, в печаль вдалася?

— Не в печаль я вдалася, Данило, мій пане! Налякали мене предивні речі про чародія. Кажуть, що він народився такий страшний... І ніхто серед дітей не хотів з ним гратись. Слухай, пане Данило, яке страшне розказують: ніби йому все ввижалось, що всі сміються з його. Стрінеться йому над темний вечір якийсь чоловік, то все йому здається, що він роззявляє рота і вискалює зуби. І другого дня знаходили мертвого того чоловіка. Моторошно, страшно було мені, як слухала я цих речей, — говорила Катерина, виймаючи хустку і витираючи нею лице приспаной на руках дитини. На тій хустці вона сама повишивала червоним шовком листя й ягідки.

Пан Данило не озвався і поглядав усе в темний бік, де далеко, з-за лісу, чорнів земляний вал, а з-за валу височів старий замок. Над бровами раптом прорізалися три зморшки; ліва рука гладила молоденькі вуса.

— Не так і страшно, що чародій, — говорив він, — як страшно, що гість він недобрий. Що за примха напала його сюди приволоктися? Я чув, що хочуть ляхи ставити якусь фортецю, щоб утнути нам шлях до залпорожців. Може це й правда... Я розкидаю чортяче гніздо, скоро тільки зачую, що в ньому завелось якесь пристановище. Спалю старого чаклуна, що й воронам не-буде на поживу. Щось мені здається, чимало в нього золота і всякого добра. Он де живе цей диявол! Коли в нього не без золота. Зараз будемо плисти коло хрестів — це гробовище.

Тут гниє його нечисте предків'я... Повідають, всі вони ладні були себе продати за шеляг сатані з душею і з подертими жупанами. Коли ж у нього справді є золото, то гаятись нема чого тепер: не завжди на війні здобудеш...

— Ой, знаю, що замислив ти: не віщує мені нічого доброго зустріч із ним. А ти таким важким духом диhaєш, так гостро поглядаєш, брови тобі так хмарно налягли на очі!...

— Мовчала б ти, бабо! — з серця сказав Данило: — з вами хто злигається, сам бабою стане. Хлопче, дай-но огню до люльки! — Тут обернувся він до одного з гребців, і той, вибивши з своєї люльки жар, почав перекладати його до люльки свого пана.

— Чаклуном мене лякає! — казав далі пан Данило. — Козак, хвалити Бога, ні чортів, ні ксьондзів не боїться. Оце було б діла, якби ми жінок почали слухати! Чи так, хлопці? Жінка козацька — люлька та шабля гостра!

Катерина примовкла, втопивши очі в сонну воду; а вітер збирав у зморшки воду, і весь Дніпро брався сріблом, як вовча шерсть серед ночі.

Дуб повернув і пішов близько лісистого берега. На березі мріло гробовище: ветхі хрести купилися до гурту. Не росте між ними калина, ні трава не зеленіє, тільки місяць гріє їх з небесної високости.

— Чи чуєте, хлопці, щось кричить? Чи не гукає нас хто на допомогу! — сказав пан Данило, обернувшись до гребців своїх.

— Чути гомін, і, здається, відтіля, — разом сказали хлопці, показуючи на гробовище.

Та все стихло. Дуб повернув і став обходити береговий виступ. Враз гребці попускали весла і прикро вставились очима. Застиг і пан Данило: страх і холод продерся в козацькі жили.

Хрест на могилі захитався, і тихо знявся з неї висохлий мертвець. Борода до пояса; на пальцях довгі кігті, від самих пальців довші. Тихо підвів він руки догори. Лице йому мінилося і перекривилось. Страшну муку, видимо, зносив він. — Душно мені! душно! — простогнав диким, нелюдським голосом. Голос його, як той ніж, різав по серцю, і мертвець ураз сунув під землю. Захитався другий хрест, і знов вийшов мертвець, ще страшніший, ще вищий від першого: увесь заріс; борода до колін, і ще довгі костяні кігті. Ще страшніше закричав він: — Душно мені! — і пішов під землю. Похитнувся третій хрест, підвівся третій мертвець. Здавалося, самі лиш кості звелися високо над землею. Борода аж по самі п'яти; пальці з довгими кігтями вп'ялися в землю. Страшно простяг він руки догори, наче хотів сягнути місяця, і закричав так, якби хтось пиляв його жовті кості...

Дитя приспане на руках у Катерини, заплакало і збудилось, сама пані скрикнула; гребці погубили шалки в Дніпрі; та й сам пан здригнувся.

Все враз ізникло, як і не було; а хлопці таки довгенько не бралися за весла. Заклопотаний Буренько глянув на молоду дружину свою, що злякана гойдала на руках розплакану дитину, пригорнув її до серця й поцілував у чоло.

— Не лякайся Катерино! глянь: нічого нема! —

говорив він, показуючи навкруги. — Це чаклун хоче настрашити людей, щоб ніхто не дібрався до нечистого гнізда його. Та самих бабів він і налякає цим! Дай но сюди мені на руки сина!

Сказавши це, підняв пан Данило свого сина вгору і підніс до губів: — Що ж, Іване, не боїшся ти чаклунів? ні, кажи, тату, я — козак! Годі бо, покинь плакати! От додому приїдемо! А приїдемо додому, мати нагодую кашею; покладе тебе в колиску спати, заспіває:

Люлі, люлі, люлі,
Люлі, синку, люлі!
Рости ж, синку, в забаву!
Козачеству на славу,
Воріженькам в розправу!

— Слухай, Катерино! здається мені, що батько твій не хоче жити в злагоді з нами. Приїхав понурий, суворий, сердиться, чи що... Ну, коли сердитий, то чого й приїжджати? Не схотів випити за козацьку волю! Дитини не погойдав на руках. Спершу хотів був я звірити йому все, що лежить на серці, та скувало щось мене, і мова залпнулася. Ні, не козацьке в нього серце! Козацькі серця коли вже де зійдуться, то як не вискочать з грудей одно другому назустріч! Що, хлопці мої любі, чи скоро берег? Ну, шапки я вам нові дам. Тобі, Стецьку, дам в оксамит із золотом оздоблену. Зняв я її разом з головою в татарина. Увесь його знаряд припав мені, саму лиш його душу випустив я на волю. Ну, приставай! От, Іване, ми й приїхали, а ти все плачеш! Візьми його, Катерино!

Всі повиходили. З-за гори стало видно солом'яний верх; то батьківський будинок пана Данила. За ними ще гора, а там вже й поле, а далі, хоч сто верстов й пройди, не знайдеш ні одного козака.

III

Хутір пана Данила поміж двома горами у вузькій балці, що бігла до Дніпра. Невисокі в його будинки. Хата знадвору як і в простих козаків. І в ній одна світлиця, та вистачає там місця і йому, і дружині його, і старій служниці, і десятьом виборним хлопцям. Кругом стін вгорі йдуть дубові полиці. Густо на них стоять миски, горшки для трапези. Єсть там і кубки срібні, і чарки, золотом цяцьковані — даризна і здобуток з війни. Нижче висять дорогі мушкети, шаблі, пищалі, списи. По волі і з неволі дісталися вони від татар, турків і ляхів. Тим то вони такі й пощерблені. На їх поглядаючи, пану Данилові як на живі знаки згадуються його бойові герці. По-під стінами, внизу, дубові, рівно тесані лавки коло них, перед лежанкою висить колиска на вірвечках, прив'язаних до кільця в стелі. У всій світлиці долівка гладенько бита і мащена глиною.

На лавці спить з дружиною пан Данило, на лежанці стара служниця; в колісці бавиться і присипляється мале дитя; на долівці покотом сплять хлопці. Та козакові краще спиться на чистій землі під ясным небом; йому ні пуховика, ні перини не треба: підмостить він собі під голови свіжого сіна і вільно простягнеться на землі. Весело йому, про-

кинувшись серед ночі, глянути на високе, засіяне зорями небо і стрепенутись від нічного холоду, що відсвіжив козацькі кості; потягаючись і буркочучи крізь сон, запалює він люльку і закутується глибше в теплий кожух.

Нерано прокинувся Бурульбаш після вчорашнього погуляння, а прокинувшись сів у кутку на лаві й почав гострити нову, що виміняв, турецьку шаблю; а пані Катерина взялася гаптувати золотом шовковий рушник.

Коли це увійшов Катеринин батько, розгніваний, кмурий, із заморською люлькою в зубах, підійшов до дочки і гостро почав допитуватися: що за причина тому, що так пізно вернулась вона додому.

— Про таке, тестю, не їй, а мене б питатися! Не жінка, а чоловік одвіт держить. Такий бо в нас звичай, — не прогнівайся! — говорив Данило, не кидаючи своєї роботи, — може по яких бусурменських землях так не заведено, — то я вже не знаю.

Кров шибнула до понурого обличчя тестевого, і очі дико блиснули: — Кому ж, як не батькові, наглядати за своєю дочкою? — бурмотів він. — Ну, то я тебе питаю: де волочився до пізньої ночі?

— А, це вже до діла, тестю добрий! На це я тобі скажу, що я давно вже не з тих, що баби сповивають. Бував я на коні, шаблю гостру в руках вдержав би. Ну, та й ще дечого тямлю... Тямлю, щоб нікому за те, що я чиню, справи не здавати.

— Бачу, Данило, знаю, що хочеш ти сварки! Хто криється, у того десь то не добре на умі.

— Думай, що хочеш! — мовив Данило, — та й я думку маю. Хвалити Бога, ще ні в однім нечистім ділі не бував; завсіди боронив я віру православну та отчизну; не так, як інші зайдисвіти, що тиняються бозна де, коли православні на смерть б'ються, а тоді наскочать збирати не ними сіяне жито. Навіть на уніятів тих не скидаються не заглянуть до Божої церкви. Таких би треба допитати крутенько, де то вони волочаться.

— Гай, козаче! щоб ти знав... я не дуже влучаю: не багато, а за сотню сажнів куля моя прошиває серце. Та й рубатися я не мастак: Від чоловіка зостаються хіба шматочки, от не більші за крупу, що на кашу.

— Я готовий, — одмовив пан Данило, легко розтравши повітря шаблею, буцім то знав, на що її гострив.

— Данило! — закричала вголос Катерина, схопивши його за руку і на ній повиснувши. — Згадай, безуме, поглянь, на кого ти руку здіймаєш!.. Батьку, як той сніг біла твоя голова, а ти розпалився як необачний хлопець!

— Жінко! — грізно гукнув Данило: — ти знаєш, не люблю я цього; дивись свого бабського діла!

Шаблі страшно брязнули; залізо рубало залізо, і іскрами, як приском, обсипали себе козаки. Плачучи подалася Катерина до другої світлиці; впала на постіль і затулила уші, щоб не чути брязкоту шабель. Та не так билися козаки, щоб можна було приглушити ті удари. Серце її мало рватися на шматки. По всьому її тілу, чула вона, билися ті уда-

ри: тук, тук! — Ні, не сила терпіти... Може, кров чорвона вже струмком біжить із білого тіла. Може, оце знемагає мій милий; а я тут лежу! — І вся ізблідла, ледве дух одводючи, ввійшла до хати.

Рівно й страшно бились козаки; ні той, ні той не перемагає. Ось насідає Катерини батько, подається пан Данило. Наступає пан Данило, поступається понурий батько, і знову нарівні. Киплять. Розмахнулись... гах! Шаблі дзвенять... і з громом на бік одлетіли клинки.

— Хвалити Бога! — промовила Катерина і скрикнула знову, як побачила, що козаки взялися за мушкети. Поправили кремені, звели курки.

Стрельнув пан Данило, не влучив... Націлівся батько... Та він стар чоловік; він бачить не так ясно, як молодий; а таки не дрижить його рука. Розлігся постріл... Поточився пан Данило. Кров червона закрасила лівий рукав козацького жупана.

— Ні! — крикнув він, — не продам себе так дешево. Не ліва рука, а правиця отаман. Висить у мене на стіні пистоль турецький: ще ніколи не було, щоб він зрадив мене. То йди зо стіни, давній товаришу! ставай другові до послуги!

Данило сів рукою.

— Данило! — несамовито закричала, схопивши його за руки й кинувшись йому до ніг, Катерина: — не за себе благаю. Мені один кінець: недостойна та жона, що живе після свого мужа. Дніпро, холодний Дніпро буде моєю домовиною... Та зглянься ж на сина, Данило! зглянься на сина! Хто пригрів бідну дитину? Хто приголубить його? Хто навчить його

літати на воронім коню, битися за волю й за віру, пити-гуляти по-козацькому? Загинеш, мій сину, загинеш! Не хоче тебе знати батько твій! Дивись, як одвертається од тебе. О! я тепер знаю тебе! Ти звір, а не людина! Вовче серце в тебе, а думка лукавої гадини! Я ж думала, що в тебе хоч крихточка жалю є, що в твоїм кам'янім тілі людське чуття горить. Як же страшно я завелася! Тобі це радість дасть. Твої кості танцюватимуть весело в гробі, зачувши, як нечестиві звірі-ляхи вкинуть в огонь твого сина, коли син твій буде кричати під ножами та окропом. О, я знаю тебе! ти рад був би з домовини встати і роздимати шапкою огонь, що вихором узявся під ним!

— Годі, Катерино! іди до мене, мій любесенький Іване, дай я поцілую тебе! Ні, дитино моя, ніхто не зачепить і волосинки твоєї. Ти виростеш на славу отчизні; як той вихор, будеш ти літати перед козаками, в оксамитній шалочці на голові, з шаблею гострою в руці. Подай же, батьку, руку! Забудьмо, що було між нами! Як чим тебе скривдив, каюся. Чого ж ти не даєш руки? — говорив Данило Катерининому батькові, що все стояв на місці, не показуючи на лиці своїм ні гніву, ні замирення.

— Батьку мій! — крикнула Катерина, обнявши й поцілувавши його: — не будь неблаганний, даруй Данилові: він тобі більше не завдасть жалю!

— Тебе тільки ради, моя дочко, дарую! — одмовив він, її поцілувавши і чудно блиснувши очима.

Катерина збентежилася трохи: чудний їй здався і поцілунок, і дивний блиск очей. Вона схилилася

на стіл, де зав'язував поранену свою руку пан Данило, передумуючи, що не гаразд і не по-козацькому вчинив, просивши йому дарувати, коли нічим не винен.

IV

Засвітився день, та не ясний: небо хмарилось, і тонкий дощ сіявся на поля, на ліси, на широкий Дніпро. Збудилася пані Катерина, та не радісна: очі заплакані, і вся вона смутна та невпокійна.

— Мужу мій милий, мужу дорогий! дивний сон мені снівся!

— Який сон, Катерино, пані моя люба?

— Снилось мені, так чудно, і так ясно, наче зараз бачу, снилось мені, що батько мій та й єсть ота потвора, що бачили в осадули. Та прошу я тебе, не йми віри снам: чого у сні не привидиться! Буцім то стояла я перед ним, дрижала вся, страхалась, і від кожного слова його стогнали мої жили. Якби ж ти чув, що він говорив...

— А що я він говорив, Катерино моя золота?

— Говорив він: ти глянь на мене, Катерино, я вродливий! Люди дарма кажуть, що я поганий. Я буду тобі гарним мужем. Подивись, як я свічу очима! Тут він повів на мене огненними своїми очима, я крикнула і прокинулась.

— Ну, сни чимало правди кажуть. Та чи знаєш ти, що за горою не дуже тихо? Чи не ляхи стали виглядати знову? До мене Горобець засилав переказати, щоб я не спав. Марний клопіт: я й так не сплю.

Хлопці мої цієї ночі засікали дванадцять засік. По-сполитих почастиємо олив'яними сливами, а шляхтичі танцюватимуть і від батогів.

— А чи батько про це знає?

— Сидить мені в печінках твій батько! я й досі розгадати його не вмю. Десь то чимало нагрівши він у чужій землі. Справді, що воно за причина: живе вже з місяць і хоч би коли розходився, як годиться козакові! Меду не схотів випити. Чуєш, Катерино, не схотів того меду випити, що я витрусив у берестівських євреїв. Гей, хлопче! — гукнув пан Данило, — біжи, малий, до пивниці та наточи меду. Навіть горілки не п'є. Лиха година! Я гадаю, пані Катерино, що він і в Господа Христа не вірує. Га? як тобі здається?

— Не знати, що говориш ти, пане Данило!

— Дивно, пані, — казав Данило, беручи глиняний кухоль від козака: — які ж ті католики та й вони ласі до горілки; не п'ють хіба що тільки турки. А що, Стецьку, багато лизнув меду в погребі?

— Та тільки покуштував, пане!

— Брешеш, песький сину! Он де мухи як пообсідали вуса! По очах бачу, що хильнув з піввідра. Ой, козаки! що за хвацький народ! Все ладен для товариша, а хмільне сам висушить. Я, пані Катерино, щось давненько вже п'яний був. Га?

— Чого давно! а минулого...

— Не бійся, не бійся, більше кухля не вип'ю. А он і наш турецький ігумен суне до хати! — буркнув він крізь зуби, побачивши тестя, що нагинці входив у двері.

— А що ж це таке, дочко? — сказав батько, знявши шапку й поправляючи пояса, де висіла шабля з незнаними самоцвітами: — сонце вже височенько, а в тебе обід не готовий.

— Готовий, батьку, обід, зараз поставимо! виймай горшки з галушками! — сказала пані Катерина до старої служниці, що обтирала дерев'яний посуд, — або нехай я сама вийму, — говорила далі Катерина: — а ти поклич хлопців.

Всі сіли кружка на долівці: проти покуття старий батько, а на ліву руку пан Данило, на праву руку пані Катерина і десять найвірніших козаків у синіх та жовтих жупанах.

— Не люблю я тих галушок! — сказав старий батько, трохи попоївши і поклавши ложку: — нічого в їх до смаку нема!

— Знаю, що тобі краща єврейська локшина, — погадав пан Данило. — Та чого ж, тестю, — казав далі вголос: — ти кажеш, що несмачні галушки? Не так зварені, чи що? Моя Катерина такі галушки варить, що гетьман не щодня таких попоїсть. А бридитись ними нічого. Це християнська страва! Всі святі й угодники Божі їли галушки.

Ні слова батько; замовк і пан Данило.

Подали смаженої свинини з капустою й сливами.

— Не їм я свинини! — сказав Катеринин батько, вигрібаючи ложкою капусту.

— Чом би не їсти свинини? — сказав Данило, — то турки та євреї не вживають свинини.

Ще тяжче посупивсь батько.

Саму лемішку з молоком їв старий батько і замісто горілки потяг із пляшки, що була за пазухою, якоїсь чорної води.

Пообідавши заснув пан Данило молодецьким сном і прокинувся аж під вечір. Сів і почав листи писати до козацького війська; а пані Катерина колихала ногою колиску, сидячи на лежанці. Сидить пан Данило та поглядає лівим оком в рукописьмо, а правим у віконце. А в віконці здалека блищать гори і Дніпро. За Дніпром синіють ліси. Мигтить угорі проясніле нічне небо; та не далеким небом, не синім лісом милується пан Данило; дивиться він на гострий ріг береговий, де чорніє старий замок. Йому привиділось, ніби блиснуло в замку огнем узеньке віконце. Та все тихо. Це щось так здалось йому. Чути тільки, як глухо шумить внизу Дніпро; і з трьох боків, один за одним, розлягаються удари раптом розбурканих хвиль. Він не бунтує. Він, мов старий дід, бурчить і нарікає; все йому немиле; все одмінилось кругом його; стиха ворогує він з надбережними горами, лісами, лугами і несе на їх скаргу до Чорного моря.

Ось на широкому Дніпрі зачорнів човен; і в замку буцім то блиснуло щось. Стиха свиснув Данило, і вибіг на свист вірний хлопець.

— Бери, Стецьку, з собою швидше шаблю гостру та мушкета і гайда за мною!

— Ти йдеш? — спитала пані Катерина.

— Піду, жінко. Треба оглянути все кругом; чи все в порядку.

— Мені таки страшно zostаватися самій. Сон

мене так і налягає. Коли б хоч не приснилося те саме? Я й не знаю, чи справді то приснилось, бо все було як живе.

— З тобою стара зостається; а в сінях і на дворі сплять козаки!

— Стара вже спить, а на козаків я щось не дуже покладаюся. Слухай, пане Данило, замкни мене в кімнаті, а ключа візьми з собою. То хоч не так страшно буде, а козаки нехай лягають під дверима.

— Нехай і так, — сказав пан Данило, витираючи пил з мушкета і насипаючи на полицю пороку.

Вірний Стецько уже стояв готовий у всім козацьким уборі. Данило взяв смушеву шапку, закрив віконце, засунув на дверях засув, замкнув і вийшов потихеньку з двору між сонними своїми козаками в гори.

Небо трохи не все вияснилось. Свіжий вітер ледве-ледве повівав з Дніпра. Коли б не чути було здалека, як скиглить чайка, то все здавалось би нічим. Та ось почувся шелест. . . Бурульбаш з вірним слугою тихо заховалися за терен, що прикривав зроблену засіку. Хтось в червоному жупані, з двома пістолями, із шаблею при боці, сховався з гори. — Це тесть! — промовив пан Данило, приглядаючись з-за куща. — Чого та куди йому йти об такий порі? Стецьку? гляди мені, пильнуй гаразд, куди візьмуть тропу пан-отець. — Чоловік в червоному жупані зійшов аж до берега і повернув до гострого ріжка. — Ага! он куди! — сказав пан Данило.

— А що, Стецьку, та він якраз потягся до чаклунського кубла?

— Та вже ж не куди інше, пане Данило! бо ми побачили б його з другого боку. Він ізник саме коло замку.

— Давай виліземо, а тоді підемо назирці. Щось тут воно не гаразд. Ні, Катерино, казав я тобі, що батько твій лихий чоловік, не так він і поведився, як православний.

Вже промайнули пан Данило і його вірний хлопець на виступині берега. Ось уже їх і не видно. Нерозбудний ліс кругом замку покрив їх. Верхнє віконце ледве засвітилось. Внизу стоять козаки і думають, як би їм вилізти. Ні брами, ні дверей не видно. З двору, мабуть, єсть хід; та як зайдеш туди? Здалеку чути, як брязкають ланцюгами та бігають собаки.

— Що його довго думати? — сказав пан Данило, побачивши перед вікном високого дуба: — Стій тут, хлопче! я вилізу на дуба; з нього можна заглядати просто у вікно.

Зняв тут він із себе пояс, кинув на землю шаблю, щоб не бряжчала, і, вхопивши за віття, виліз на гору. Віконце все ще світилося. Примостившись на суку, коло самого вікна, взявся він рукою за дерево і бачить: в кімнаті і свічки нема, а світиться. На стінах чудні письмена. Висить зброя та чудернацька все: такої не носять ні турки, ні кримці, ні ляхи, ні християни, ні славний народ шведський. Попід стелю туди й назад мигтять кажани, і тіні їх снуються по стінах, по дверях, по помосту. Ось відчинились без скрипу двері. Увіходить якийсь у червоному жупані і просто до стола, накритого білим

обрусом. Це він, це тесть! Пан Данило спустився трохи нижче і притулився дужче до дерева.

Та тому ніколи оглядатися, чи не дивиться хто в віконце. Він прийшов похмурий, з тяжким духом, зірвав з стола обрус — і враз по всій кімнаті розлилося ясноголубе світло. Тільки хвилі того, що було перед тим, ясно-золотого світла, не змішані мінілися, поринали, як в голубому морі, і лягали смугами, ніби на мармурі. Тоді поставив він на столі горщика і кидав до нього якесь зілля.

Пан Данило приглядався і не побачив уже на йому червоного жупана; замість того на йому вже широкі шаравари, як от турки носять; за поясом пістолі; на голові якась чудернацька шапка, списана вся не руським і не польським письмом. На лице глянув — і лице почало мінитися: ніс витягся і повис над губами; рот ураз розлізся до ушей, зуб виштиркнувся з рота; і став перед ним той самий чаклун, що проявився на весіллі в осавули. “До правди сон твій, Катерино!” погадав Бурульбаш.

Чаклун почав походити кругом стола, письмена почали швидше мінятися на стіні, а кажани взялись літати дужче вниз і догори, туди й назад. Голубе світло все рідшало, рідшало і якби й зовсім погасло. І світлицею пішло уже тонке рожеве світло. Здавалося, тихим дзвоном розливалося чарівне світло по всіх кутках і враз ізникло, і впала тьма. Зринав тільки гомін, ніби вітер тихої вечірньої години награвав, кружляючи над дзеркалом води, нахиляючи нижче в воду срібні верби. І ввижається панові Данилові, що в світлиці місяць світить, ходять зорі,

мріє темно-синє небо, і студінь нічної прохолоди аж дихнула йому в лице. І ввижається панові Данилові (він аж за вус себе смикав, чи не спить часом), що то не небо вже в світлиці, а його власна опочивальня; висять на стіні його татарські та турецькі шаблі; по стінах полиці, на полицях хатній посуд та начиння; на столі хліб і сіль; висить колиска. . . та замість образів визирають страшні обличчя; на лежанці. . . але густий туман укриває все, і стало знову темно, і знов із дивним дзвоном освітилась вся світлиця рожевим світлом, і знов як стій стоїть чаклун, в чудній чалмі своїй. Дзвони стали дужчі та густіші, тонке рожеве світло яснішало, і щось біле, наче хмарка, майоріло серед хати; і видиться пану Данилові, що хмара та не хмара, що то жінка стоїть; тільки з чого вона: з повітря чи що зіткана? Та чого ж стоїть вона і землі не торкає, і не спершись ні на що, і крізь неї просвічує рожеве світло, і мріють на стіні знаки? От вона якось покивала прозорою головою своєю: тихо світяться її блідо-голубі очі; коси звиваються і розсипаються на плечах її, як ясно-сірий туман; губи блідо рожевіють, ніби крізь біло-прозоре вранішнє небо просвічує ледве видно рожеве світло зорі; брови ледве чорніють. . .

Ой, це ж Катерина! Почув Данило, що ввесь він закам'янів; він хоче щось сказати, та губи ворухаться без слів.

Кам'яно стояв чаклун на своєму місці.

— Де ти була? — спитав він, і та, що стояла перед ним, затремтіла.

— Ой, нащо ти мене покликав? — тихо простогнала вона. — Мені було так радісно. Я була там, де народилась і прожила п'ятнадцять літ. Як же гарно там! Який зелений і пахучий той луг, де гралась я дитиною: і польові квітки ті самі, і хата наша, і город! Та як же пригорнула мене ласкава моя мати! Якá любов в її очах! Вона приголубила мене, цілувала в лице і в губи, розчісувала дрібним гребенем мою русу косу. . . Батьку! — і вона втопила в чарівника бліді свої очі: — нащо ти зарівав мою матір?

Грізно чаклун погрозив пальцем. — Чи я тобі казав говорити про це? — і прозора красуня затремтіла. — Де тепер пані твоя?

— Пані моя, Катерина, тепер заснула, а я й зраділа тому, знялася й полетіла. Давно вже хотілося побачити матір. Мені враз стало п'ятнадцять літ; вся зробилась я легка, мов пташина. Нащо ти мене покликав?

— Ти не забула, що я казав тобі вчора? — спитався чаклун так стиха, аж ледве було чути.

— Ні, ні, не забула; та чого не дала б я, щоб забути. Нещасна Катерина! вона багато чого не знає, що знає душа її.

— Це Катеринина душа, — подумав пан Данило; та все ще не смів поворухнутись.

— Гокайся, батьку! Чи не страшно, що за кожним твоїм душогубством мерці встають з гробів?

— Ти знов своєї? — грізно урвав чаклун. — Я доведу свого, я приневолю тебе зробити, що мені треба. Катерина любитиме мене! . . .

— О, ти потвора, а не батько мій! — простогнала вона. — Та не буде по твоєму! Правда, що маєш силу нечистими чарами твоїми викликати душу й мучити її; та один тільки Бог може силувати її робити те, чого він захоче. Ні, ніколи Катерина, доки я буду в її тілі, не зважиться на вчинок богопротивний. Батьку, страшний суд ізближається! Коли б ти й не батько мій був, і тоді б не присилював мене зрадити мого любого та вірного мужа. Коли б муж мій і не був мені вірний та добрий, і то не зрадила б його, бо не любить Бог душ, що присягу й вірність ламають.

І втопила вона бліді свої очі в віконце, під яким сидів пан Данило, і застигла незрушно. . .

— Куди ти дивишся? Кого ти там бачиш? — закричав чаклун; примарна Катерина затремтіла. Та вже пан Данило був давно на землі й повертався з своїм вірним Стецьком до своїх гір.

— Страшно, страшно! — говорив він до себе, чуючи, як потерпає козацьке серце; і скоро перейшов двір свій, де ще так само твердо спали козаки, крім одного, що сидів на варті й палив люльку.

Небо все засіялось зорями.

V

— Як же добре, що ти збудив мене! — говорила Катерина, протираючи очі вишитим рукавом своєї сорочки і кругом оглядаючи мужа, що стояв перед нею. — Який же сон страшний мені снився! Як важ-

ко було дихати мені! Ох! . . . Мені здавалось, що я вмираю. . .

— А який сон, чи не такий часом? — І почав Бурульбаш розповідати дружині свій усе, що бачив.

— Ти як же це знаєш, мужу мій? — спитала вражена Катерина. — Тільки ні, багато чого я не знаю з того, що кажеш. Ні, того мені не снилося, що батько вбив матір мою, і мерців, нічого того не снилось мені. Ні, Данило, ти не так щось розказуєш. Ох, який же страшний батько мій!

Та й не диво, що ти не все бачила. Не знаєш ти й десятої частки того, про що душа знає. Чи знаєш ти, що твій батько антихрист? І ще торік, коли збирався я з ляхами разом на кримців (тоді ще я держав руку з цим зрадливим народом) мені казав ігумен Братського монастиря, — а він, жінко, святий чоловік, — що антихрист має силу викликати душу кожної людини; а душа мандрує по своїй волі, коли засне вона, і літає разом з архангелами коло Божої світлиці. Мені й з першого разу не припало до серця батька твого лице. Коли б я знав, що в тебе такий батько, не побрався б я був з тобою: я покинув би тебе і не взяв би гріха на душу, поріднившись з кодом антихристовим.

— Данило! — мовила плачучи й лице руками закривши Катерина: — чим же винна я перед тобою? Чи я зрадила тебе, мій мужу любий? Чим я навернула на себе гнів твій? Чи не вірно тобі служила? Чи сказала слово яке недогідне, коли під чаркою вертався ти з козацького погуляння? Чи тобі сина чорнобривого не породила? . .

— Не плач, Катерино, я вже знаю тебе і довіку не покину. Гріхи всі на батькові твоєму.

— Ні, не взивай його батьком моїм! Не батько він мені. Як перед Богом — відрікаюсь я його, відрікаюсь свого батька! Він антихрист, боговідступник! Гинув би, потапав би він, — не подам руки врятувати його. Чи сохнув би од лихохо зілля, — не дам йому води напиться. Ти в мене батько мій.

VI

В глибокім глибищі в пана Данила, за трьома замками, сидить чаклун, в залізні пута закутий; а віддалік над Дніпром палахкотить чортів його замків, і як кров червоні хвилі хлюпощать і вирують кругом давезних стін. Не за чародійство і не за діла богопротивні сидить в глибокім глибищі чаклун. За те судитиме Бог. Сидить він за потаємну зраду, за змову з ворогами православної руської землі, щоб продати католикам народ український і огнем попалити церкви християнські. Понурий сидить чаклун; чорна як ніч думка опала його. Один тільки день зосталося життя його, а взавтра він попрощається з світом. Завтра його скарають. Та не така легка буде його кара: то ще за ласку, як зварять його живого в казані, чи з живого грішну шкуру здеруть. Посупився чаклун, голову похилив. Може він уже й кається перед смертним часом, та не такі гріхи його, щоб Бог простив йому. Вгорі проти нього вузьке вікно, залплетене залізними ґратами. Брякаю-

чи путами, звівся він до вікна подивитись, чи не пройде часом його дочка. Вона лагідна і непам'ятно-злобна, як голубка, чи не змилюється вона над батьком. . . Та нікого не видно. Внизу в'ється дорога; ніхто нею не пройде. Нижче розкошує Дніпро; йому до всіх байдуже: він буяє, і журно слухати колодникові рівний гомін його.

Он хтось замаячів на дорозі — це козак! і важко зідхнув бранець. І знов скрізь пустка. Он здалека хтось надходить. . . Майорить зелений кунтуш. . . Горить на голові золотий кораблик. . . Це вона! Ще ближче припав він до вікна. Ось уже зовсім підходить. . .

— Катерино! дочко! змилюсь, ласки прошу! :

Вона німа, вона не хоче слухать, вона й очей не наверне до темниці, і вже пройшла, вже зникла.

Пустка у всьому світі. Журно шумить Дніпро. Журба опадає серце; та чи тямить цю журбу чаклун?

Заходить вечір. Вже й сонце сідає. Уже й нема його. Вже й вечір: похолодало; десь там віл реве; відкілясь то добувається гомін, мабуть люди вертаються з поля і жартують; на Дніпрі човен никає. . . Що кому до колодника? Блиснув на небі срібний серп. От хтось іде з того боку дорогою. Важко доглянути в темряві. Це вертається Катерина.

— Дочко! Христа ради, бо й люті вовчата не будуть рвати свою матір, — дочко, зглянься на свого злочинця батька!

Не слухає вона й переходить далі.

— Дочко, ради нещасної матері! . .

Вона спинилась.

— Підійди, прийми останнє моє слово!

— Навщо ти кличеш мене, боговідступнику? Не зови мене дочкою! Ми чужі з тобою. Чого ти хочеш від мене нещасної моєї матері ради?

— Катерино! скоро мені вмирати, знаю я, мене твій муж прив'язати хоче до хвоста коневі й пустити в поле, а може й страшнішу яку ізмислить кару. . .

— Хіба знайти на світі кари на твої гріхи? Ти її діждеш; ніхто за тебе не заступиться.

— Катерино! не кара мене лякає, лякають муки на тім світі. . . Ти безгрішна, Катерино, твоя душа буде вітати в раю коло Бога; а боговідступницька душа батька твого буде горіти в огні вічному, і ніколи не загасне той огонь: дужче й гарячіше буде він розпалюватись; росина не впаде на мене, ні вітром не повіє. . .

— Такої кари не моя сила применьшити, — сказала Катерина, одвернувшись.

— Катерино! стань, на одно слово: ти можеш мою душу порятувати. Ти ще не знаєш, який добрий і милосердний єсть Бог. Чи ти чула про Павла апостола, що це була за грішна людина, а потім же він покався і присвятився?

— Щоб я вчинила, щоб твою душу порятувала, — мовила Катерина: — чи то мені жінці недолугій, про це помислити?

— Коли б мені визволитися звідціль, я все покинув би. Покаюся: В печери піду, уберу шорстку

волосяницю, день і ніч Богові буду молитись. Не те що скоромного, а й риби не скуштую, одежі не стелитиму, щоб спати! І все буду молитися та молитись! Коли ж не здійме з мене милосердя Боже хоч малої частки гріхів, закопаюся по саму шию в землю чи замуруюся в кам'яну стіну; ні їсти, ні пити не буду, і так помру; а все добро своє віддам на ченців, щоб сорок днів і сорок ночів правили по мені панахиду.

Задумана стала Катерина.

— Хоч би й одімкнула, то не розкувати тебе.

— Я не боюсь кайданів, — говорив він, — кажеш, що вони закували мені руки й ноги. Ні, я напустив їм туману і замість руки подав їм сухе дерево. Ось де я, дивись, на мені зараз ніяких пут, — сказав він, виходячи на середину. — Я й стін би цих не боявся і пройшов би крізь них, та муж твій не відає, що то за стіни. Будував їх святий схимник, і ніяка нечиста сила не може звідци вивести колодника, не відімкнувши тим самим ключем, що замикав святий свою келію. Таку саму келію викопав собі й я; грішник великий, як на волю вийду.

— Слухай, я випущу тебе, а що як ти мене дурши, — сказала Катерина, ставши коло дверей, — і замість покаятися знов будеш дияволів братом?

— Ні, Катерино, небагато мені жити на світі. Вже й без карі ізближається кончина моя. Невже ж ти думаєш, що я сам себе вкину у муки вічні?

Замки заgrimіли.

— Прощай же! нехай боронить тебе Бог милосердний, дитино моя! — сказав чаклун, її поцілувавши.

— Не підступайся до мене, грішнику несвітній, тікай чим-дуж! . . — говорила Катерина.

Та він уже зник.

— Я випустила його, — сказала вона, злякавшись і нестямно озираючи стіни. — Що казати тепер своєму мужу? Пропаща я. Тепер хоч жива лягай у домовину! — І заривавши впала вона на пень, де сидів колодник. — Та я врятувала душу, — промовила вона стиха, — і Бог мені дарує. А муж мій. . . Вперше оце обдурила я його. Ой, як же страшно, як важко буде мені перед ним правди не говорити! Хтось іде! Це він! муж! — несамовито скрикнула вона і без чуття впала на землю.

VII

— Це я, рідненька моя! Це я, серденько моє! — почула Катерина, до пам'яті прийшовши, й побачила коло себе стару служницю. Стара, нахилившись, здавалося, щось шепотіла і простягнувши над нею свою руку, кропила її холодною водою.

— Де я? — проговорила Катерина, зводячись і оглядаючись. — Шумить Дніпро підо мною, за мною гори. . . куди завела ти мене, бабуню?

— Я не завела тебе, а вивела; винесла на руках своїх з задушного глибища. А двері ключиком замкнула, щоб не було тобі чого від пана Данила.

— А ключ же де? — сказала Катерина, поглянувши на свій пояс. — Не бачу його?

— Його одв'язав твій муж, щоб подивитись на чаклуна, дитино моя.

— Подивитись? . . Бабуню, пропала я! — скрикнула Катерина.

— Нехай Бог нас милує од цього, дитино моя! Мовчи тільки, пані моя, ніхто нічого не знатиме!

— Він утік, антихрист проклятий! Чи ти чула, Катерино, утік він, — сказав пан Данило, підходячи до дружини своєї.

Очі кресали іскри; шабля, брязкаючи, билася при боці в його.

Як нежива стала Катерина.

— Хтось його випустив, мій любий мужу! — промовила вона тремтячи.

— Випустив, правда; та чорт випустив. Подивись, — замісто нього колода закована в залізо. І попустив же Бог, що чорт козацьких рук не боїться. Нехай би тільки думку про це мав у голові хоч один з моїх козаків, та я про це дізнався б. . . я й кару йому не здумав би!

— А коли б це я? . . — захопилася Катерина і злякавшись замовкла.

— Коли б це таке вчинила, тоді не дружина ти мені була. Зашив би тебе в мішок і втопив би на середині Дніпра!

Дух забило Катерині, і їй здавалось, що коси од голови її одриваються.

VIII

На прикордонному шляху, в корчмі, збіглися ляхи та й гуляють уже два дні. Чимало того народу. Посходились десь то для якогось наскоку: дехто й мушкети має; цокають остроги; бряжчать шаблі. Пани бенькетують і вихваляються, повідають про діла свої небувалі, і глузують з віри православної, прозивають народ український хлопами своїми, і бундючо крутять вуса, і бундючо, голови позадиравши, повиверталися на лавках. З ними й ксьондз укупі. Та й ксьондз у них як і самі: він же й не скидається на християнського панотця. П'є й гуляє з ними і верзе нечистивим язиком своїм сороміцькі речі. А з ними й челядниці: поодкидали за плечі рукава дертих жупанів в своїх і похожають козиrom, як би й справді щось путнє. Грають в карти. Грають в карти, б'ють картою один одного по носі. Панабирали з собою жінок чужих. Галас, бійка! . . Пани казяться й жарти заводять: смикають за бороду шинкаря, малюють йому на лобі хреста; влучають в жінок сліпими набоями та й витанцьовують краков'яка з тим ксьондзом своїм. Не було ще такого сорому на нашій землі з часів татарських. Десь то їх Бог призначив за гріхи зносити такий сором. Чути серед всього бешкету, як говорено про задніпрянський хутір пана Данила, про вродливу жінку його. . . На лихії вчинки збіглася оця згряя!

IX

Сидить пан Данило кінець стола в своїй світлиці, на лікоть схилившись, і замислився. Сидить на лежанці пані Катерина і співає пісню.

— Сумно мені чогось, дружино моя! — каже пан Данило, — і голова болить моя, і серце болить. Щось тяжко-важко мені. Недалечко вже ходить смерть моя.

— Любий мій мужу! Прихились до мене голівонькою! Жени від себе ції чорні думи, — погадала Катерина, та вимовити не насмілилась. Гірко було їй, з провинною своєю, ласку мужеву приймати.

— Слухай, дружино моя! — сказав Данило, — доглядай сина, як мене не стане. Не буде тобі од Бога щастя, що покинеш його, ні на цьому, ні на тому світі. Тяжко буде костям моїм в сирій землі гнити, а ще тяжче буде душі моїй!

— Що ти говориш, мужу мій? Чи не ти глузував із нас, бідних жінок? А й сам таке говориш, як жінка недолуга. Тобі ще довго жити.

— Ні, Катерино, чує душа, що близько смерть. Якось то сумно стає тепер на світі. Люте врем'я надходить. Ох, були колись та були часи; вже ж їм не вертатись! Ще живий він був, честь і слава нашого війська, старий Конашевич! Ось перед очима в мене йдуть полки козацькі! То ж були золоті часи, Катерино! Старий гетьман сидів на воронім коню. Блищала в руці булава; навкруг сердюки; побіч кипіло

червоне море козацьке. Загув гетьман — і все як стій поставало, як укопане. Тай заплакав старий, як почав пригадувати нам про бувальщину та про лицарські герці. Гей, коли б ти знала, Катерино, як билися ми тоді з турками! На голові в мене й тепер рубець. Чотири кулі в чотирьох місцях прошили мене. І ні одна з цих ран не загоїлась ще й досі. Скільки ми тоді набрали золота! А самоцвіти то й шапками черпали козаки. Яких коней, Катерино, коли б же те знала, яких коней ми тоді позаймали! Ой, та вже ж мені так не воювати! Й не старий, здається, , тілом дуж; а шабля козацька падає із рук, живу на безділлі, і сам не знаю, для чого живу. Ладу нема в Україні: полковники з осавулами гризуться, як собаки, межі себе. Нема старшої голови над всіма. Шляхетство все позміняло на звичай польський, лукавства набралось. . . продало душу, перейшовши до чужих. Гей, врем'я люте! Давній час! Де ж ділись ви, літа мої? Біжи, малий, до пивниці та наточи кухоль меду. За колишню долю вип'ю та за бувальщину!

— Чим гостей частувати, пане? Надходять ляхи з лугу! — промовив до хати увійшовши, Стецько.

— Знаю, по що ідуть вони, — промовив підводячись Данило. — Сідлайте ж, козаки мої вірні, коней! беріться до зброї! шаблі в руки! та не забудьте набрати олив'яних галушок. Почесно треба привітати гостей.

Та ще не встигли козаки на коней впасти й набити мушкети, а вже ляхи, що лист на землю восени опалий, засіяли всю гору.

— Еге, та тут єсть із ким і помірятись! — сказав Данило, поглядаючи на товстих панів, що бундючно вигравали попереду на конях в золотій зброї. — Видко, ще раз доведеться нам добре погуляти! Потішся ж ти, козацька душе, останній раз! Гуляйте, хлопці, прийшло наше свято!

І почалось на горах погуляння. І закурів бенькет: ходять мечі; літають кулі; іржуть і тупочуть коні. Від галасу голова скаженіє; сліпнуть очі від диму. Все перемішалось. Та козак знає, де друг, а де ворог; чи прошумить куля — хилиться молодецький їздець із коня; свисне шабля — котиться по землі голова, лопоче язичком нерозумну мову.

Та знати посеред збоїща червоний верх козацької шапки пана Данила; мигтить золотий пояс на синім жупані; вихором вигравас грива коня вороного. Як рел, літає він і тут і там; гукає до козаків і вимахує шаблею дамаською і рубас з правого ще й злівого плеча. Рубай, козаче, та гуляй, козаче! потіш же молодецьке серце; та не заглядайся на зброю золоту і тії жупани: топчи під ноги золото й самоцвіти! Коли, козаче! та гуляй, козаче! та назад оглядайся: ляхи нечестиві підпалюють уже хати і худобу налякану заганяють. І мов вихор повернув пан Данило назад, і шапка з червоним верхом майорить уже коло хатів, і рідшає кругом нього збоїще.

Не час, не годину б'ються козаки з ляхами. Небагато зостається й тих і тих. Та не втомиться пан Данило: з сідла збивас довгим списом своїм, піших баским конем топче. Вже чисто стає серед двору, вже ляхи розбігаються; вже здирають козаки з уби-

тих золоті жупани і пишну зброю; вже пан Данило стає до погоні, і озирнувся, щоб своїх зібрати. . . і аж закипів у гніві: побачив батька Катерининого. Он де стоїть на горі, націляється до нього з мушкета. Данило погнав коня просто на нього. . . Козаче, на смерть ідеш! . . . Гримає мушкет — і чаклун ізгинув за горою. Тільки вірний Стецько бачив, як майнула червона одежа та чудернацька шапка. Похитнувся козак та й упав на землю. Побіг вірний Стецько до свого пана — лежить же пан його на землі простягшись та ясні очі закривши. Кров червона скипілася на грудях. Та, знати, почув пан вірного слугу свого. Помалу звів повіки; блиснув очима: — Прощай же, Стецьку! Катерині скажи, щоб доглядала сина! Доглядайте й ви його, слуги мої вірні! — та й затих. Вилетіла козацька душа з білого тіла; посиніли уста. Спить козак, не прокинеться.

Заплакав слуга вірний та й Катерину кличе:

— Ходи, моя пані, ходи: твій пан загулявся та й лежить він п'янесенький на сирій землі; коли ж то йому прокинутися!

Вдарилась руками Катерина і як сніп на мертве тіло повалилась. — Мужу ж мій! чи це ти лежиш тут, очі склепивши? Устань, мій соколе милий, дай свою рученьку! підведися! Та хоч раз подивися на твою Катерину, промов хоч одно словечко до мене. . . Мовчиш, мовчиш ти, мій ясний пане! Посинів ти, як те чорнеє море. Серце твоє не б'ється! Та чого ж ти холодний такий, мій пане? Не горючі ж десь мої сльози, що тебе не загріють? Десь то не вголос плач мій, що тебе не збудить! Хто ж поведе тепер твоє

військо? Хто заграє на твоєму конику вороному, та голосно загукає та блисне шаблею перед козаками? Ой, козаки, козаченьки! де честь і слава ваша? Лежить же честь і слава ваша, очі склепивши та й на сирій землі. Поховайте ж мене, разом з ним поховайте! засипте мені очі землею! щоб налягли мені кленові дошки на білії груди! Нащо здалася тепер мені краса моя!

Плаче та б'ється Катерина; а здалеку геть курява встає: поспішає старий осавула Горобець на підмогу.

Х

Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори повнії води свої. Не сколихнеться; ні прогримить. Дивишся й не знаєш, стала чи плине його величава ширина, і ввижається, наче весь вилитий він з кришталю, і наче голубий блискучий шлях, без міри в ширину, без краю в далину, лине і в'ється по зеленому світу. Любо тоді і гарячому сонцю поглянути з високости і скупати проміння в холодних кришталевих водах, і надбережним лісам ясно змалюватись у воді. Зеленокудрі! вони тиснуться разом з польовими квітами до води і нахилившись милуються в ній і не намилюються, і не відірвуться від ясної своєї подоби, і всіхаються до неї, і вітають її, гойдаючи гілками. На середину ж Дніпра вони бояться глянуть: ніхто, крім сонця та голубого неба, не загляне туди. Та не

кожна й птиця долетить до середини Дніпра. Пишний! рівної йому нема ріки на світі. Красен Дніпро і теплої літньої ночі, коли все засинає, — і людина, і звір, і птиця, а Бог один величньо оглядає небо й землю й величньо стрясає ризу. Із ризи сіються зорі. Зорі світять і горять над світом і всі разом одбиваються в Дніпрі. Всіх полонив їх Дніпро в темнім лоні своїм. Ні одна не втече від нього: може загасне на небі. Чорний ліс, обсипаний сонним гайворонням, і споконвіку розламані гори, звисаючи, змагаються вкрити його хоч би довгою тінню своєю. Марно! Нічого нема в світі, що б могло укрити Дніпро. Синій, синій, плине він рівним потоком і серед ночі, як серед дня, мріє в таку дальину, скільки сягнути може людське око. Мліючи і пригортаючись ближче до берегів від холоду нічного, він засвічується срібним прослідом; прослід зблискує як клинок дамаської шаблі, а він, синій, ізнов заснув. Красен і тоді Дніпро і рівної йому нема ріки на світі. Коли ж посунуть по небу горами сині хмари, чорний ліс хитається з корінням, дуби тріщать, і блискавка, зламавшись у хмарі, враз освітить увесь ліс — гнівен тоді Дніпро! Водяні могили гримлять, об гори вдаряючись, і з блиском і зойком відбігають назад, і плачуть, і голосять в далині. Так побивається стара козакова мати, виражаючи сина свого до війська. Свавільний та дужий, їде він на воронім коні, у боки взявшись і заломивши шапку, а вона, ридючи, біжить за ним, хапається за стремена, ловить удила, і ламає над ним руки, і вмивається гарячими сльозами.

Моторошно чорніють серед бойовища хвиль обгорілі пні й каміння на виступині берега. І б'ється, здійсмаючись угору і падаючи вниз, хочаби приста-ти човен. Хто ж то з козаків наважився їздити човном у таку годину, коли розсердися старий Дніпро? Десь то не знає він, що той людей як мух глитає.

Човен пристав, і вийшов з нього чаклун. Невеселий він: гірка йому тризна, що справили козаки над убитим своїм паном. Дорого заплатили ляхи: сорок ще й чотири пани з усією зброєю й жупанами, та тридцять і три хлопці порубано на шматки; а всіх інших разом з кіньми погнали в полон, продавати татарам.

Кам'яними сходами зійшов він між обгорілими пнями додола, де глибоко в землі викопана була в нього землянка. Тихо зайшов він, не рипнувши дверима, поставив на стіл, застелений обрусом, горщик і кидав довгими руками своїми якесь то чудне зілля; взяв кухоль, видовбаний з якогось дивного дерева, зачерпнув ним води і почав лити, пошептом проказуючи якісь то чарівні примови. І з'явилося рожеве світло в хаті; і страшно було б тоді глянуть йому в лице. Воно видавалося криваве, глибокі зморшки лиш чорніли на йому, очі горіли, як полум'я. Грішник нечестивий! вже й борода давно посивіла, і лице зморшками пооране, і висох увесь, а все ще не кидає богопротивного намислу. Серед хати завіялася біла хмара, і щось схоже на радість сяйнуло на лиці його. Та чого ж це враз він остовпів, розкривши рота, боячись поворухнутись, і від чого волосся наїжилось йому на голові? В хмарі пе-

ред ним світилося чиєсь то дивне лице. Непрохане, некликане, прийшло воно до нього в гості; що далі, виразнішало і видивлялося недвижними очима. Обриси його, брови, очі, губи, — все невідоме йому. Ніколи зроду він його не бачив. І що, здалось би, в йому страшного, а непереможний страх напав на нього. А дивна невідомою голова крізь хмару все не схитнувшись видивлялася на нього. Хмара вже й розвіялася; а незнані обриси ще виразніше різьбилися, і гострі очі не відривалися від нього. Чаклун від страху пополотнів. Диким, несвоїм голосом скрикнув, перекинув горшка. . . Все зникло.

XI

— Заспокійся, моя люба сестро! — говорив старий осавула Горобець. — Сни мало коли правду кажуть.

— Приляж, сестрице! — говорила молода його невістка. — Я покличу бабу-ворожку, проти неї ніяка сила не вистойть. Вона викачає переполох тобі.

— Нічого не бійся! — говорив син його, хватучись за шаблю. — Ніхто тебе не скривдить.

Хмурно, темними очима дивилася на всіх Катерина і не могла здобутися на слово. — Сама ж заподіяла загибель собі: я випустила його!

Напослідок промовила вона:

— Я не маю від нього спокою! Ось уже десять день у вас я в Києві, а горя ні на краплю не сплило.

Гадала, хоч буду потиху ростити сина до помсти... Страшний, страшний приснився мені сон! Не дай Боже й вам бачити таке! Серце моє ще й досі як не вискочить. “Я зарубаю твоє дитя, Катерино”, кричав він, “як не підеш за мене заміж!..” — і зарившись, кинулась вона до колиски; а злякане дитя простягло рученята і кричало.

Кипів, аж іскри кресав, осавули син від гніву, чувши таку мову.

Розходився і сам осавула Горобець:

— Та нехай но він наважиться, клятий антихрист, прийти сюди; побачить, чи є ще сила в руках старого козака. Бог свідок, — говорив він, звівши вгору мудрі свої очі, — чи не літав же я подати руку братові Данилові? Його свята воля! Застав уже на холодній постелі, де багато, багато полягло козацького люду. Зато хіба не гучна була тризна по ньому? Чи випустили хоч одного ляха живого? Заспокойся ж, моя дитино! Ніхто не насміє тебе скривдити, хіба що мене не буде, ні мого сина.

Скінчивши мову свою, старий осавула підійшов до колиски, і дитя, побачивши на очкурі його в срібній оправі красну люльку і гаман з блискучим кресалом, простягло до нього ручки й засміялось.

— У батька вдалося! — сказав старий осавула, знімаючи з себе люльку й віддаючи йому, — ще з колиски не виліз, а вже береться люльки курити!

Стиха зідхнула Катерина і стала колихати колиску. Пристали на те, щоб проспати ніч укупі; і незабаром поснули всі. Заснула й Катерина.

У хаті й надворі скрізь було тихо; не спали тільки козаки, стоячи при сторожі. Коли враз Катерина скрикнувши, схопилась, і за нею попрокидалися всі. — Його вбито, зарізано! — кричала вона й метнулась до колиски. Всі обступили колиску і показували від страху, побачивши, що в ній лежала нежива дитина. Ні слова не вимовив ні один, не знаючи, що й думати про неслухняний злочин.

ХП

Далеко від землі української, проїхавши Польщу, минувши і велелюдний город Львів, розгляглися рядами гостроверхі гори. Гора за горою, як кам'яними заковами, заснують вони вправо і вліво землю і обковують її кам'яною товщиною, щоб не просочилося шумливе та буйне море. Залягли кам'яні маса до Волощини і до Семигородського краю, і громадищем стали, наче та підкова, між народом галицьким та угорським. Немає таких гір в наших сторонах. Окові неосяжні вони озирнути їх; а на іншу верховину не ступала й нога людська. Дивно вони показують: чи не свавільне то море вирвалося в бурю з широких берегів, підкинуло вибором потворні хвилі, і вони, скам'янівши, zostалися незрушними на обвітрі? Чи не зірвались то з неба важенні хмари та й завалили собою землю? бо й вони такі самі сірі а біла верховина світиться й іскриться проти сонця. Ще до Карпатських гір почуєш нашу

мову, та й за горами ще десь-не-десь обізветься своє рідне слово; а там уже й віра не та, і мова інша. Живе там велелюдний народ угорський, їздить на конях, рубається і п'є незгірше від козака; а за кінську зброю та дорогі жупани не скупиться добувати з кишені червінці. Широкі й великі є між горами озера. Як кришталі недвижні вони і мов дзеркало відбивають в собі голі верховини гір і зелене їх підгір'я.

Та хто серед ночі, світять чи не світять зорі, їде на воронім коні-велетні? який багатир нелюдської постави біжить попід горами, понад озерами, відсвічується з велетенним конем в застиглих водах, і неосяжна тінь його страшно стелеться по горах? Сяє вибиваний панцир; за плечем спис; брязкає при сидлі шабля; шолом на голові; чорніють вуса; очі заплющені; вії спустилися — він спить. І, сонний тримає поводи, і за ним сидить на тім коні малий джура і так само спить, і сонний держиться за багатиря. Хто він, куди, чого їде? Хто ж відає. Не день та й не два вже він переїздить горами. Засвітить день, зійде сонце, його не видно; часом лиш примічали верховинні, що по горах стелиться чиясь то довга тінь, а небо ясне, і на йому ні хмаринки. Тільки ж ніч приведе темряву, знов його видно, і відбивається в озерах, і за ним граючи біжить тінь його. Вже проїхав багато він гір і виїхав на Криван. Над цю гору нема вищої серед Карпат: як цар здійсмається вона над іншими. Тут становився кінь і вершник, і ще дужче сон його облягає, і хмари насунавши оповили його.

XIII

— Цить... тихо, бабо! не стукай так, дитя моє за-
снуло. Довго кричав син мій, тепер спить. Я піду
в ліс бабо! Та що ти так дивишся на мене? Ти страш-
на: в тебе з очей тягнуться залізні кліщі... ух, які
довжезні! і червоні як огонь! Ти мабуть таки відь-
ма! А як ти відьма, то згинь відціля! Ти вкрадеш
мого сина. Який же безглуздий цей осавула: думас,
що мені весело живеться в Києві; ні, тут і муж мій,
і син; хто ж буде доглядати вдома? Я втекла так
тихо, що ні кіт, ні собака не почули. Ти хочеш, бабо,
стати молодією? — це зовсім не важко; треба тільки
танцювати; — і по такій недоладній мові пішла
в танець Катерина, безумно позираючи навколо
і взявшись у боки. Верещала і притупувала вона
ногами: без ладу, без такту дзвеніли срібні підків-
ки. Незаплетені чорні коси мотались по білій ший.
Мов птиця, не спиняючись, летіла вона, тріпаючи
руками й киваючи головою, і здавалось, що знеси-
лівши або в землю брязнеться, або подасться із
світу.

Сумна стояла стара няня, і сльозами виповни-
лись їй глибокі зморшки; важкий камінь лежав на
серці вірним козакам, що дивились на свою панію.
Вже зовсім знесиліла вона і помалу тупала ногами
на одному місці, гадаючи, що танцює горлиці.

— А я намісто маю, парубки! — промовила во-
на, ставши, — а в вас нема!.. Де муж мій? — скрик-

нула вона враз, вихопивши з-за пояса турецький кинджал. — Ой, це ж не такий ніж, як треба! — Тут і сльози і туга прокинулися на її лиці. — В мого батька глибоко серце, він не достане до нього. У нього серце з заліза коване. Йому скувала одна відьма на пекельнім огні. Чом не йде батько мій? Невже він не знає, що вже час заколоти його? Десь то він хоче, щоб я сама прийшла... — І, не докінчивши, чудно засміялась. — Яке смішне я пригадала: я згадала, як ховали мого мужа. Його ж живого поховали!.. Такий сміх опадав мене... слухайте! ось слухайте! — і замість слів почала вона співати пісню:

Біжить візок кривавенький,
У тім візку козак лежить
Постреляний, порубаний,
В правій рґцї дротик держить,
З того дроту кривця біжить,
Біжить ріка кривавая.
Над річкою явір стоїть,
Над явором ворон криче,
За козаком мати плаче.
Не плач, мати, не журися!
Бо вже твій син оженився.
Та взяв жінку паняночку,
В чистім полі земляночку,
І без дверець, без віконець,
Та вже пісні вийшов кінець.
Танцювала риба з раком...
А хто мене не полюбить, трясця його матір!

Так плуталися в неї всі пісні. Вже день і другий живе вона в своїй хаті і не хоче й чути про Київ, і не молиться, й тікає від людей; від ранку до пізнього вечора блукає темними лісами. Гострі шпички

покололи біле лице й плечі; вітер тіпає розпущені коси; осіннє листя шелестить під ногами в неї — ні на віщо не гляне вона. В час, коли вечірня зірка погасає, ще не сходять зорі, ні місяць не світить, а вже страшно ходити в лісі: по деревах деруться й хапаються за гілки нехрищені діти, ридають, регочуться, котяться клубком по стежках і в лапатій кропиві; із Дніпрових хвиль вибігають гуртами ті, що стратили себе дівчата; коси ллються з зеленої голови на плечі, вода дзюркочучи, збігає з довгих кіс на землю, і дівчина світиться крізь воду, як крізь скляну сорочку; уста дивно всміхаються, щоки палають, очі виманюють душу... вона згоріла б від кохання, вона б зацілувала... Тікай, хрищений чоловіче! Уста її — лід, постеля — холодна вода; вона залоскоче тебе і затягне в річку. Катерина не гляне ні на кого, не боїться, безумна, русалок, бігає пізно з ножем своїм і батька шукає.

Рано вранці приїхав якийсь то гість, показний із себе, в червоному жупані, і про Данила розпитує, слухає про все, втирає рукавом заплакані очі і плечима ниже. Він, бач, воював разом з покійним Буркульбашем; разом рубались вони з кримцями й турками; чи сподівався ж він, щоб таке сталося з паном Данилом. Розповідає ще гість і про всякі інші пригоди й Катерину хоче бачити.

Катерина спершу не слухала нічого того, що говорив гість: перегода ж стала, ніби й при своєму розумі, наслухати його мови. Він завів про те, як вони жили разом з Данилом, наче брат з братом;

як одного разу під греблею від кримців заховались... Катерина слухала і з нього очей не зводила.

— Вона одійде! — думали хлопці, глядачі на неї.
— Цей гість допоможе їй! Вона вже слухає, якби й при розумі!

Гість почав оповідати вже про те, як пан Данило, розкривши одного разу перед ним серце, сказав йому: — Дивися ж, брате Копряне, коли з Божої волі не стане мене на світі, візьми до себе дружину, і нехай тобі вона дружиною буде...

Страшно втопила в нього очі Катерина.

— А! — скрикнула вона: — це він! батько! — і кинулась на нього з ножем.

Довго боровся той, вириваючи в неї ножа. Та таки вирвав, замахнувся — і стався страшний злочин: батько убив безумну дочку свою.

Нестямившись козаки кинулись були на нього; та чаклун устиг вже скочити на коня і зник з очей.

XIV

За Києвом проявилось нечуване диво. Всі пани й гетьмани збирались на це диво подивитись: враз стало видно далеко на всі кінці світу: Здалеку засинів Лиман, за Лиманом розливалось Чорне море. Бували люди впізнали й Крим, що горою здіймався з моря, і болотяний Сиваш. З лівої руки видно було землю Галицьку.

— А ото що таке? — допитувались зібрані люди у старих дідів, показуючи, як далеко мріють під не-

бом, більше скидаючись на хмари, сірі та білі верховини.

— То гори Карпатські! — проказували старі люди: — серед них є такі, де звіку сніг не тане; а хмари пристають і ночують там.

Тут із'явилося нове диво: хмари позлітали з найвищої гори, і на верховині її появився у всій лицарській зброї вершник на коні з заплющеними очима, і його так видно, якби стояв зблизька.

Тут, серед здивованого і зляканого люду, один скочив на коня і моторошно озираючись навкруги, буцим шукаючи очима, чи не женеться хто за ним, хапаючись з усієї сили, погнав коня свого. То був чаклун. Чого ж то так перелякався він? Із страхом приглянувшись чудному лицареві, побачив він, що в нього те саме лице, що стало було перед ним, як він чаклував. Сам не стямився, чого в йому все знітилося, таке уздрівши, і, боязко оглядаючись, мчав він конем, аж поки застав його вечір і виглянули зорі. Тут завернув він додому, може мав допитатися в нечистої сили, що означає таке диво. Вже він наставився перескочити конем через вузьку річку, що рукавом перелягла дорогу, коли це кінь з усього розгону зупинився, обернув до нього морду, і — диво — засміявся! білі зуби страшно блиснули двома рядами в темряві. Здибилось волосся на голові чаклунові. Дико закричав він і заплакав від нестями, і погнав коня просто до Києва. Ввижалося йому, що з усіх боків усе бігло ловити його: дерева, обступивши темним лісом, і мов живі, киваючи чорними бородами і витягаючи довге віття, намагалися за-

душити його; зорі, здавалось, бігли поперед нього, всім на грішника показуючи; сама дорога, ввижалася, мчала слідом за ним.

Неприкаяний чаклун летів у Київ до святих печер.

XV

Відлюдний сидів у своїй печері перед лампадою схимник і очей не одводив од святого письма. Вже багато літ, як він замкнувся у своїй печері. Вже зробив собі з дощок труну, де лягав спати замість постелі. Закрив святий старець свою книгу і молився... Коли це вбіг чоловік, чудний і страшний із себе. Остовпів святий схимник вперше і назад подався, побачивши такого чоловіка. Увесь дрижав той, як осиковий лист; очі дико косили; страшний огонь моторошно сипався з очей; морозом подихало на душу потворне його лице.

— Молися, отче, молися! — закричав несамовито: — молися за душу пропащу! — і звалився на землю.

Святий схимник перехрестився, узяв книгу, розгорнув і з страху відступив назад і впустив книгу:

— Ні, неспогаданий грішнику! нема тобі милосердя! тікай звідділь! не можу я молитися за тебе!

— Ні? — закричав, мов безумний, грішник.

— Глянь но: святі букви в писанії кров'ю налилися. Світ ще не бачив такого грішника!

— Отче! глузуєш з мене!

— Геть, грішнику окаянний! Не глузую з тебе.

Страх мене опадає. Недобре бути людині з тобою вкупі!

— Ні, ні, ти глузуєш, не кажи... я бачу, як розкривається рот твій: он де біліють у ряд старі твої зуби...

І мов скажений кинувся він — і забив святого схимника.

Тяжко щось застогнало, і стогін пролетів через поле й ліс. Із-за лісу звелися худі, сухії руки з довгими кігтями: затремтіли й зникли.

І вже ні страху, нічого не чув він. Все бачить він якимось неясно. В ушах шумить, в голові гуде, як від хмелю, і все, що не є перед очима, немов павутинням укривається. Спочивши на коня, поїхав він просто до Канева, збираючись звідти через Черкаси повернути до татар, аж до Криму, сам не знаючи чого. Іде вже він день і другий, а Канева нема. Дорога та сама; час би вже йому давно бути, та Канева не знати. Здала заясніли бані на церквах. Та це ж не Канів, це Шумськ. Здивувався чарівник, бачивши, що заїхав він зовсім у іншу сторону. Назад до Києва погнав коня і за день видно стало город; та не Київ, а Галич, город ще далі від Києва, як Шумськ, і вже від угорців недалеко. Не знавши, що чинити, повернув він коня знов назад, та бачить знову, що їде в навпачну сторону і все вперед. Не потрапив би ніхто в світі розказати, що було на душі чаклуновій; а коли б хто заглянув і побачив, що там діялось, то вже не дослав би ночі і не засміявся б ніколи. То була не злість, і не страх, і не люта досада. Нема такого слова на світі, щоб можна

було його назвати. Його палило, пекло, він хотів би ввесь світ витоптати конем своїм, взяти всю землю від Києва до Галича з людьми, з усім, і потопити її в Чорнім морі. Та не з злоти хотілось йому це вчинити; ні, і сам не знав з чого. Ввесь іздригнувся він, коли вже завиднілись близько перед ним Карпатські гори і високий Криван, накривши своє тім'я, як шапкою, сірою хмарою; а кінь усе мчав і вже гасав по горах. Хмари враз розійшлися, і перед ним із'явився в страхотній величі той вершник. Він намагається спинитись; сильно натягує удила; дико іржав кінь, здіймаючи гриву, і мчав до лицаря. Тут здається чаклунові, що все в йому завмерло, що незрушний вершник ворухиться і враз одкрив свої очі: угледів, як біжить до нього чаклун, і засміявся. Громом розлігся моторошний сміх по горах і задзвенів у серці чаклуновім, його всього струсивши. Здавалося, хтось то дужий вліз у нього і ходив у нутрі його і молотами бив у серце, у жили... так страшно вдарив у його цей сміх.

Ухопив вершник страшною рукою чаклуна і підняв його догори. Враз умер чаклун і після смерти розплющив очі. Та вже був мертвий і дивився як мертвий. Так страшно не дивиться ні живий, ні воскреслий. Водив він у всі боки мертвими очима і угледів, як позводилися мерці від Києва і від землі Галицької, і від Карпат, що як викапані скидалися лицем на нього.

Білі, білі, один одного вищі, один одного кощавіші, поставали вони круг вершника, що держав у руці страшну здобич. Ще раз лицар засміявся

і кинув її в безодню. І всі мерці скочили в безодню, підхопили того мерця і зубами його розривали. Та й ще один, найвищий, найстрашніший, хотів підвестися з землі; та не міг, не сила була — такий великий виріс він в землі; а коли б підвівся, то перекинув би й Карпати, і Семигородську землю, і землю Турецьку. Тільки трохи зворушився він, і пішов від того струс по всій землі. І багато поперекидалося скрізь хатів, і багато задавило людей.

Часто чути по Карпатах свист, як тисяча млинів шумить колесами в воді. То в безодні неприторенній, що туди ніхто не заглядав, і близько жахаючись підходити, мерці гризуть мерця. Траплялось зчаста по всьому світі, що земля трусилась від одного кінця та до другого; то від того буває, кажуть письменні люди, що стоїть десь то коло моря гора, і з неї вихоплюється полум'я і течуть огненні ріки. Та старі діди, що живуть і в Угорщині і в землі Галицькій, краще знають це і кажуть, що то хоче звестися, в землі вирісши, великий, великий мертвець і землю трусить.

XVI

У городі у Глухові зібрались люди коло старця бандуриста, і вже довгенько слухали, що сліпий грав на бандурі. Ще таких прегарних пісень і так хороше не співав ні один бандурист. Спершу почав він про гетьманщину давню за Сагайдачного та Хмельницького гетьманів. Інші то були часи: ко-

зацтво було в славі; топтало ворогів під ноги, та й ніхто б не зважився з його насміхатись. Співав старий і веселих пісень і кивав на людей, як зрячий; а пальці, з прив'язаними шпичками, літали як мухи по струнах, і струни, здавалося, сами гомоніли; а кругом люди, старі голови поскилявши, а молоді та й позовдивши очі на старця, не насмілялися й слова шепнути одне до одного.

— А ще, — сказав старець: — я вам проспівую про одну давезну справу. — Люди поставали ще тісніше, і сліпий заспівав:

“За пана Степана, князя Семигородського (був князь Семигородський і в ляхів), жили були Іван та Петро козаки. Жили вони так, як брат з братом. І правда, що б не здобували козаки, усім ділилися: коли кому радість, — радість і другому; коли кому горе, — горе і обом; коли кому що здобудеш, нарівно ділити; коли хто в полон попаде, — другий продай усе і давай викуп, а то й сам іди в полон. — І правда, щоб не здобували козаки, усім ділилися: чи заганяли чужу худобу, чи коней, усім ділилися, усе було нарівно.

“Воював король Степан з турчином. Вже три тижні воює він з турчином, а все не може його вигнати. А в турчина був паша такий, що сам з десятима яничарами міг порубати хоч би й полк. Ось оповістив король Степан, що якби знайшовся лицар та привів до нього того пашу живого чи мертвого, дасть йому одному стільки грошей, скільки на все військо дає.

“Ходімо, брате, та й зловимо пашу!” — сказав брат Іван Петрові. І поїхали козаки, один в один бік, а той у другий.

“Чи вловив би ще, чи не вловив Петро, а вже Іван веде пашу на аркані за ший та до самого короля. “Бравий лицар!” каже король Степан і наказує видати йому одному стільки грошей, скільки на ціле військо; і наказує одрізати йому землі там, де він собі схоче, і худоби дати, скільки намислить. Як узяв Іван гроші від короля, того ж дня розділив усе по половині, собі й Петрові. Взяв Петро половину грошей королівських, та не міг того знести, що Іванові така честь випала від короля, і затаїв помсту на душі глибоко.

“От їхали обидва лицарі на подаровану королем землю, за Карпати. Посадив козак Іван на коня сина свого, прив'язавши його до себе. Вже впали присмерки, — а вони все їдуть. Хлопчик заснув, і сам Іван почав дрімати.

“Гей, не дрімай, козаче, бо по горах дорога непевна!.. Та в козака такий кінь, що сам скрізь дорогу знає, не спіткнеться та й не обвалиться. Є там між горами провалля, в проваллі дна ніхто не бачив; скільки від землі до неба, стільки ж до дна того провалля. Понад самим проваллям дорога — двоє людей ще проїхали б, а троє вже ніяк. Почав обережно ступати кінь з сонним козаком. Поруч їхав Петро, увесь трусився і духа затаїв від радощів. Оглянувся та й штовхнув побратима в провалля. І кінь з козаком і з дитиною полетів у те провалля.

“Ухопився ж таки козак за корінь, і сам кінь полетів у безодню. Став він видиратися, з сином за плечима, нагору; трохи вже не виліз, ізвів очі та й побачив, що Петро наставив списа, щоб назад його ізштовхнути. “Боже ж ти мій праведний, краще б мені очей не зводити, як бачити, що рідний брат списа наставляє назад мене ізштовхнути! Брате мій милий! Коли ж мене списом, якщо вже мені так на роду написано; та візьми сина; чим же безневинна дитина винна, щоб їй загинути такою лютою смертю?” Засміявся Петро та й штовхнув списом його, і козак з дитиною упав на дно. Забрав собі Петро добро усе і жив як паша. Табунів ні в кого не було таких, як у Петра; овець і баранів ніде стільки не було. І помер Петро.

“Коли ж помер Петро, покликав Бог душі обох братів, Петра й Івана на суд. “Великий є грішник цей чоловік!” сказав Бог. “Іване, не доберу я йому швидко кари; вибери ж ти сам йому кару!” Довго думав Іван, кари добираючи, і сказав: “Велику кривду мені вчинив цей чоловік: зрадив брата свого, як той Юда, і звів мій чесний рід і потомство на землі. А чоловік без роду чесного і без потомства, як хлібне зерно, в землю вкинуте, що марно загинуло в землі. Сходу нема — ніхто й не знатиме, що було зерно посіяне.

“Вчини ж, Боже, так, щоб все потомство його не мало на землі щастя, щоб останній з роду був такий злочинець, якого й світ не бачив. І від кожного його злочину щоб діди й прадіди його не мали спокою в гробах, і зносячи муку тяжку, що такої

й світ не знав, вставали б із гробів. А Юда Петро щоб не мав сили підвестись, і від того терпів би муку ще страшнішу, і щоб їв, мов скажений, землю, і щоб під землею корчився!

“І в той час, як сповниться міра злочинів того чоловіка, изведи мене, Боже, з того провалля на коні на гору круту, і щоб прийшов він до мене, і я кину його з тої гори в найглибше провалля, і всі мерці, його діди ще й прадіди, де б вони не були за життя, щоб усі потяглись з усіх земель гризти його за ті муки, що він завдав їм, і щоб вічно його гризли, і втішився б я, на його муки глядячи! А Юда Петро щоб не міг известися з землі, щоб поривався гризти й собі, та гриз би сам себе, а кості його щоб росли що далі то більше, щоб через те ще більші ставали його болі. Та мука для нього буде найстрашніша: бо для чоловіка немає муки більшої, як хотіти помсти та й не могли помститись”.

“Страшної кари ти ізмислив чоловіче!” Бог каже. “Нехай же буде все так, як ти сказав, та й ти сиди вічно там на коні своїм, і не буде тобі царства небесного, поки сидітимеш ти там на коні своїм!” І то все так збулося, як було сказано: і понині стоїть на Карпатах на коні чарівний лицар, і бачить, як в безоднім проваллі мерці гризуть мерця, і чує, як лежачи під землею мертвець росте, глодає в страшних муках свої кості і страшно стрясає всю землю”...

• Вже старий закінчив свою пісню; вже знов почав перебирати струни; вже завів смішних приспівок

про Хому та Ярему, про Шкляра Стокозу... та старе
й мале ще не опам'яталося і довго стояли, голови
похиливши, та роздумуючи над страшним, з тих
старих часів, ділом.

(Переклад А. Харченка).

ПОЯСНЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІВ

I. “СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК”

яхонт — дорогоцінний камінь (рубін, сафір)
пістрьовий — із строкатими смугами
мастак — мистець, спритник
мосянжовий (так у Гоголевому словничку!) — **мосяжний**
дерюги — лахміття
закарваш — вилога

II. “МАЙСЬКА НІЧ АБО УТОПЛЕНА”

не до шмиги — не до сміху
винник — винокур
бра! — брате!
крендель — крученик з тіста
цидула — письмо, записка
шельма — поганець

III. “СТРАШНА ПОМСТА”

чародій, чаклун — чарівник
ошатний — пишний
берестівський — із Берестя
засіка — фортеця з рубаних (“з січених”) дерев
ураз — враз, вмент
непам'ятозлобна — незлопам'ятна
руський — у старому значенні: український
несвітній — не з цього світу, нечуваний
велелюдний — багатолюдний
джура — паж
з лівої руки (видно було Галицьку землю) — **коли зверну-**
тися лицем до півночі

Ваші завваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ЗА \$10.00 — 12 КНИЖОК!

У ДРІБНІЙ ПРОДАЖІ КОШТУЮТЬ \$16.00.

Придбайте цю гарну бібліотеку тепер, бо запас невеликий!!

**Величина
книжки
7x5, 4 цілі**

**Величина
книжки
7x5, 4 цілі**

**Так виглядає бібліотека з 12-ти книжок
КЛЮБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ!!**

Передплата на 12 книжок вносить в Канаді й ЗДА всього \$10.00. В Англії й Австралії 4 фунти. В інших країнах \$10.00. Поодинокі значно дорожче... бо 12 книжок коштують тепер коло 16 доларів.

ДОСІ ПОЯВИЛИСЯ:

- 1—2) О. Гай-Головко: "ПОЄДИНОК З ДИЯВОЛОМ" —** два томи. Ціна за два томи \$2.75.
- 3—4) В. Чапленко: "ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ" —** сатирична повість у двох томах. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 5) Іван Смолій: "КОРДОНІ ПАДУТЬ" —** повість, один том. Ціна \$1.50.
- 6) Юрій Тис: "ШЛЯХАМИ ВІКІВ" —** історичні оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 7) Л. Мосендз: "ЛЮДИНА ПОКІРНА" —** оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 8—9) Рекс Біч: "ЗАЛІЗНИЙ ШЛЯХ" —** 2 томи, повість з піонерського життя на Алясці. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 10—11) Василь Радич: "МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК" —** 2 томи, історичний роман. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 12) Микола Гоголь: "СТРАШНА ПОМСТА" та інші оповідання.** Ювілейне видання з приводу 100-річчя смерті письменника. Ціна \$1.50.

ПЕРЕЦПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ "КЛУК" ТА НАКЛОНЮЙТЕ ДО ЦЬОГО СВОЇХ ПРИЯТЕЛІВ І ЗНАЙОМИХ !

Замовлення просимо посилати на адресу:

Phone 591 419

UKRAINIAN BOOK CLUB, LTD.

834 1/2 Main Street

WINNIPEG, CANADA

